

Udruženje građana „Bunjevci“ Novi Sad

BUNJEVAČKI PRIGLED

ZBORNİK ZA KULTURU, NAUKU I
DRUŠTVENA PITANJA BUNJEVACA

GODINA 2018, SVESKA 7.

Novi Sad, 2018.

Izdavač

Udruženje građana „Bunjevci“ Novi Sad

Za izdavača

Ivan Vojnić Kortmiš

Uredništvo

dr Aleksandar Raič, glavni i odgovorni urednik

dr Suzana Kujundžić Ostojić

dr Bela Pokrić

Zvonko Stantić

Izdavanje ove sveske Bunjevačkog priglada realizovano je sufinansiranjem Nacionalnog saveta bunjevačke nacionalne manjine, Centar za kulturu Bunjevaca i Pokrajinskog sekretarijata za obrazovanje, propise, upravu i nacionalne manjine – nacionalne zajednice sredstvima iz Budžeta Autonomne Pokrajine Vojvodine.

Sadržaj

Uvodnik

Nuz sedmu svesku „Bunjevačkog prigleda“ /5/

Tragom savrimenosti

Suzana Kujundžić Ostojić : Značaj 25. novembra 1918. godine za Bunjevce /9/

Suzana Kujundžić Ostojić : Jezik i identitet Bunjevaca /15/

Okrugli astal

Suzana Kujundžić Ostojić: Okrugli astal i njegove poruke /19/

Aleksandar Raič: Odluke Velike narodne skupštine u Novom Sadu 1918. godine i položaj Bunjevaca u Mađarskoj i Vojvodini /22/

Nikola Babić: Uloga Blaška Rajića na Velikoj narodnoj skupštini 1918. godine i ideološki uticaj njegovog dela u Nacionalnom savitu bunjevačke nacionalne manjine /34/

Suzana Kujundžić Ostojić: Jačanje bunjevačkog identiteta kroz jezik, kulturu, obrazovanje i informisanje – sto godina posli Velike narodne skuštine 1918. godine /38/

Mirko Bajić: Politički život Bunjevaca 1918. i 2018. /41/

Studije i istraživanja

Aleksandar Raič, Zvonko Stantić, Sandra Iršević : Transnacionalna uslovljenost rešavanja bunjevačkog pitanja i civilno društvo /47/

Sandra Iršević: Žene koje su bile ispred svog vremena /89/

Suzana Kujundžić Ostojić: Bunjevačka književnost: od Prvog svetskog rata do današnjih dana /109/

Zvonko Stantić: Porodične zadruge kod Bunjevaca od XVII do XX vika /126/

Zvonko Stantić: Prilog istoriji familije Skenderović /150/

Zvonko Stantić: Bećarci kod Bunjevaca /179/

Velika narodna skupština 1918

Suzana Kujundžić Ostojić: Parlamentarke na Velikoj skupštini 1918 /194/

Uvodnik

Nuz sedmu svesku „Bunjevačkog priglada“

Uredništvo

Krajom novembra tekuće godine navršava se cili vik od prvog nastupa bački Bunjevaca ko istoriskog subjekta u stvaranju države srpskog – potom triju južnoslovenski naroda: Hrvata, Slovenaca i Srba. Ponos zbog tog, a pogotovo za srpski narod u Vojvodini, zaista istorijskog događaja, traje kod nas Bunjevaca i danas, mada sa potisnutim osjećajem kolektivne traume, koji, od ti dana do današnjeg dana, prati naš narod. Posli istoriskog zenita 1918. godine, ostali su Bunjevci brez željeni škula i fakulteta, biblioteka i muzeja, sa ismijavanom „salašarskom” ikavicom i dicom, šta ji u školama, kad svojim materinskim jezikom divane, učitelji kaštiguju a druga dica jim se rugaje.

Kad poredimo Bunjevce sa vojvođanskim Rusinima, razlog neuspisne kapitalizacije istorijskog događaja iz 1918. godine postaje jasan. Bunjevački prvaci nisu izašli sa jasnim zahtivom za dobijanje kulturne autonomije u budućoj srpskoj državi sa podrškom razvoja obrazovnog sistema od osnovne škole do gimnazije i univerzitetski institucija neophodni za nacionalni razvoj bunjevačkog naroda. Falila jim je vizija Bunjevaca ko autohtone nacionalne zajednice. Ovaj propust popunili su propagatori hrvatskog naciotvornog projekta braće Radić infiltrirani u „hrvatski etnički prostor Bačke”. Između dva svitska rata, brez srpske podrške i sa sistematskim sprovođenjom asimilacione hrvatske strategije bunjevački disidenata, bunjevački narod u Bačkoj se sveo na svoje etničko jezgro, pridržavajući se tradicionalne katoličke etno-religiske kulture i nastavljajući svoju vekovnu strategiju marginalizacije.

Protekli vik Rusini su radili nad sobom, razvijali uslove svog nacionalnog identiteta (modenog jezika, književnosti i, prije svega, obrazovanja sopstvene stvaralačke inteligencije). Bunjevci su dospili u

vrtilog srpsko-hrvatski naciotvorni konflikata, koji su spričili njev razvoj kao autohtonog naroda. Rezultiralo je to procesom cipanja i depopulacije bunjevačkog naroda sa savremenom perspektivom gašenja sviju njegovih nacionalnih ograna u Bačkoj.

Propuštena istoriska šansa utvrđivanja stečeni prava Bunjevaca na njev autonomni nacionalni razvoj u Vojvodini, utemeljena angažovanjem hrvatizovani Bunjevaca u pokretu priključivanja severozapadne Bačke Banovini Hrvatskoj (između 1939. i 1941. godine), dobila je pravno-političku potvrdu 1945. godine u dekretu GNOOV (skupštine Vojvodine) o negaciji bunjevačke (i šokačke) nacionalnosti i prisilnoj kategorizaciji Bunjevaca ko Hrvata. Taj dekret značio je anchluss Bunjevaca putom njevog utapanja u hrvatsku naciju, njevo vezivanje sa sudbinom hrvatskog nacionalizma, negaciju nacionalno emancipatorskih težnji jezgrenog dila bunjevačkog naroda u odnosu spram okružujućih asimilacionističkih naciotvornih nastojanja.

Čak i nakon više od sedam decenija, naslidnici jezgrenog, autohtonog dila bunjevačkog naroda u Bačkoj, konstituisani kao nacionalna manjina u Srbiji, opterećeni su ovim negativnim pravno-političkim poslasticama dekreta iz 1945-te godine. Inicijativa Bunjevačkog nacionalnog savita (BNS) i stranke Saveza bački Bunjevaca (SBB) okrenita opozivu Dekreta iz 1945. u Skupštini AP Vojvodine (pokrenita 2016. i potkripljena zaključcima simpoziuma „Kultura i identitet Bunjevaca” održanog 2017. godine) naišla je na otpor sledbenika hrvatizovani Bunjevaca. Njev politički uticaj na državne institucije Republike Hrvatske, odrazio se i na politiku državni institucija Srbije spram bački Bunjevaca. Obećano stavljanje opoziva dekreta iz 1945. godine na dnevni red Skupštine AP Vojvodine, ususrit obilježavanja 100 godišnjice Velike narodne skupštine od 25. novembra 1918. godine, nije se desilo. Ako se i ovo očekivanje Bunjevaca od srpske države, koja i je, posle 2003. i 2009. godine de facto i de jure priznala ko svoju nacionalnu manjinu, ne ostvari, biće to još jedna kolektivna trauma, čiji redoslid naš narod prati od početka 20tog vika.

Dok pripravljamo ovaj uvodnik, znaje se rezultati izbora za Nacionalni savit bunjevačke nacionalne manjine (održani 4. 11. 2018.) a utisci o zbivanjima tokom kampanje za ove izbore još se nisu slegli. Pridsidnik Republičke izborne komisije saopštio je 6. Novembra da je za članove Nacionalnog savita bunjevačke nacionalne manjine na 100 odsto obrađeni birački mesta, glasalo 25,76 odsto birača, a izborne liste su osvojile slideći procent glasova, odnosno, mandata: Izborna lista *Bunjevci zajedno - dr Suzana Kujundžić Ostojić*, osvojila je 67,01 odsto glasova ili 13 mandata i Izborna lista *Udruženje građana „Bunjevačko kolo” Sombor - prim dr Vlado Babić*, osvojila je 31,26 odsto glasova ili 6 mandata. Iz ovi podataka oma se mož zapaziti nesrazmira bunjevačkog stanovništva (81,13% iz subotičke i 12,3% iz somborske populacije, prema popisu stanovništva Srbije 2011. godine) i postigniti rezultata glasanja u dva glavna etnička areala u Srbiji (68,42% i 31,57% osvojeni mandata).

Ovaj rezultat izbora omogućiva nastavak aktivnosti dosadašnjeg BNS bez neposridnog uticaja spoljašnjih stranačko-političkih faktora. Ovogodišnji inovirani Zakon o nacionalnim savitima nastoje je osigurat takav depolitizovani rad Nacionalni savita. No, imajući u vidu da većinska lista *Bunjevci zajedno* pridstavlja pridizbornu koaliciju, čiju, najmanje jednu komponentu, čini lista koja je na prethodnim izborima 2014. godine zastupala jednu od nacionalni stranaka, moguća je prikompozicija odnosa snaga u BNS. U tom slučaju virovatno bi ostalo otvoreno pitanje političke inicijative koju dosadašnji BNS i stranka SBB vode nastojeć pravno-politički anulirat dekret iz 1945. godine. U ovom slučaju BNS bi, mož se očekivat, bio sveden na politički neutralizovanu, usko-etnički orijentisanu aktivnost (četri zakonom predviđene oblasti manjinske kulturne autonomije). Osto bi bez neophodnog političkog monitoringa i otpora u strategiji DZHV kojim je napuštena inkluzivna strategija spram Bunjevcima bivšeg Pridsidnika Hrvatske dr Iva Josipovića, a privaćena strategija njeve marginalizacije nuz korišćenje sviju pridnosti koje se od srpske države mogu iznudit.

S ovim brojom *Bunjevačkog prigleda* počinjemo projekt prirastanja našeg Zbornika u klasifikovani naučni časopis. Kad ćemo postigniti taj cilj

zavisi od saradnika šta se bave istraživanjem Bunjevaca. Časopis će izlaziti dvaput godišnje sa naglaskom na studijama i istraživanjima i sa recenzijama i osvrtima na knjige i časopise od značaja za razvoj naučnog znanja o Bunjencima (bunjevistika). Recenzije priloga biće obavite nuz učešće savita naučni konsultanata imenovani iz redova profesora i istraživača sa ugledni univerziteta.

Tragom savrimenosti

Značaj 25. novembra 1918. godine za Bunjevce

Suzana Kujundžić Ostojić

Divan dr Suzane Kujundžić Ostojić na XVII Festivalu narodnog stvaralaštva, Subotica, septembar 2018.

Kad divanimo o značaju 25. novembra 1918. godine za Bunjevce ovaj datum moramo sagledat ko cilovitu sliku, koja je proistekla iz brojni istorijski događaja prije ovog, koji je bio kulminacija sazrivanja naše svisti, šta želimo i kako to možemo ostvarit.

Zvanični istorijski podaci divane da su Bunjevci u najvećem broju došli na prostore severne Bačke prija tristo trideset godina. Velika grupa, od oko 5.000 duša krenila se sa nadom u bolji i bezbedniji život, ako je takog u ono vrime bilo digod na prostoru Balkana.

Čuvanje granice od Turaka za Austrijsko carstvo, brojne bitke, ratovi, bili su više od 100 godina po dolasku Bunjevaca na ove prostore svakodnevnica. U takim uslovima borbe za goli opstanak ni se puno razmišljalo o sopstvenom organizovanju teritorija, razmišljanju o kulturnoj el teritorijalnoj autonomiji. Al, istorijska dešavanja koja su slidila, su pokazala da je taki razmišljanja moralo bit, čime bi se pridupridili brojni događaji koji su nas čekali.

Od trenutka seobe na ove prostore, pa do danas naša sudbina je da smo nacionalna manjina. Kako smo po seobi naselili kompaktno tri grada, Suboticu, Sombor i Baju, imali smo osičaj teritorijalne i nacionalne zao-kruženosti. Al, kad bi se pokušalo izdejstvovat bilo šta potribno za Bunjevce, čega smo ko narod posebno postali svisni pod kraj XIX vika, uvidili smo da su centri moći i vlasti daleko od nas, i da su isti gluvi i nimi na naše zahtive.

Za analizu odluke Bunjevaca da budu 25. novembra u Novom Sadu na Velikoj narodnoj skupštini, od izuzetne važnosti je razumivanje politike i kulturne ideologije Ivana Antunovića, al i događaja koji su se odvijali prija 1918. godine.

Antunović je bio naš priporoditelj, prvi koji je javno podigo glas i pokrenio narod iz učmalosti i laganog zatiranja svoje nacionalne svisti, jel vlasti u Austro – Ugarskoj, su to stanje obilato koristile, a Bunjevci svakim danom sve dublje tonili u mađarizaciju. Istine radi, treba kazat da je ovako stanje bilo isto ko i kod drugi nacionalni manjina na ovim prostorima, poput Rusina, Slovaka, pa čak i Srba, mada njim ni vira nije bila ista. I Blaško Rajić će se žalit i ukazivat na privlačnost velike i moćne države, pa samim tim i probitačnost take kulture i jezika. Pod uticajom mađarske kulture, naša usmena književnost je još krajom XIX vika lagano gubila primat. Da nije bilo porodični zadruga, u kojima se odvijo jasno ustrojen socijalni život Bunjevaca, i salaša, naš bi nacionalni identitet davno bio „oduvan“.

Moćna i velika Austro – Ugarska imala je dominantan uticaj na male narode koji su živili ovom kraljevstvu. Poznata je priča o dolasku Antunovića 1870. godine u Suboticu radi traženja podrške za štampanje i pokrećanje „Bunjevačko šokački novina“ , kad su mu niki Bunjevci saopštili da je zakasnio jel su svi pomađareni.

Bilo je i primera suprotstavljanja mađarizaciji, kad je 1.200 virnika iz Santova, koji su iz katoličke prišli u pravoslavnu viru, jel crkvene vlasti nisu tile poslat svećenika koji divani bunjevački.

Posli prve polovine XIX vika, pomalo uspravane i letargične, Evropu će potrest Francuska revolucija 1848. godine. Ruši se feudalizam, nadire buržoazija, i Bunjevci su ovim događajima u svitu, a pogotovo onim koji će se dešavat i u Austro- Ugraskom carstvu, bit zbunjeni. Kome se priključit i di ić?

Bunjevačka inteligencija, u to vrime već dobrim pomađarena, odabrala je mađarsku stranu koja je izgubila bitku, a nije bila ni iskrena prema

Bunjevcima i obećanim ustupcima. To je bio prvi put da su se Bunjevci suprotstavili Srbima u bitki kod Kaponje.

Pobeđiva Beč u svojim političkim borbama, nastaju dugačke godine Bahovog strogog apsolutizma, a Bunjevci sad žive u sklopu Srpske Vojvodine, protiv koje su bili. Sačuvana su pisma biskupa Antunovića koji divani o tim vremenima i njevim nedaćama. Nije nam ostalo puno, nego da se od svega distanciramo i posmatramo kako život ide dalje.

Prominiće se još vlasti, otiće Bah, biće ukinuta Srpska Vojvodina 1861. godine, doće do manji pomaka u obrazovanju Bunjevaca. Godine 1867. nastaje dvojno carstvo, a mali narodi će bit pod još jačim uticajem Mađara, Bunjevci med prvima. Manjinski zakon koji je postojao, bio je mrtvo slovo na papiru.

Pravna, poslovna, kulturna, obrazovna i organizaciona nemogućnost iskazivanja Bunjevaca u Austro – Ugraskoj dovešće vremenom, do tog da upravo mi budemo glavni zagovornici zajedničke države u kojoj će se stvorit svi uslovi za uspostavljanje naši manjinski prava, za koja se kadgod moralo molit. Primer osnivanja „Pučke kasine“, čiji je naziv tribo bit „Bunjevačka kasina“, nije prihvaćen.

Biskup Ivan Antunović je ko obrazovan i svitski čovik onog vremena, dobro sagledavo okolnosti u kojima Bunjevci žive, zatim činjenicu da imamo jezičku, kulturološku i virsku sličnost i povezanost i sa Srbima i Hrvatima, zbog čega će ji, i jedne i druge, u svojoj istorijskoj knjigi „Razprava o podunavskih Bunjavacah i Šokacah“ nazvat našom braćom. I tu kreće Antunovićova ideologija panslovenizma, želje za što čvršćim povezivanjom slovenski naroda, a Srba, Hrvata i s njima i Bunjevaca, pogotovo. Da bi do tog jedinstva došlo, iznosio je stavove o povezivanju vire, pisma i jezika. Bila je to klica ideje jugoslovenstva, koja će se kasnije razvit u pravac kojeg su u Kraljevini Srba Hrvata i Slovenaca, najsvitlije i najviše uzdizali Bunjevci.

Ustaljene probleme sa državom, moljenje vlasti za bunjevačke škole koje je vodio pop Pajo Kujundžić, narodne običaje, jednom riči, kolote-

činu svakidanšnjeg života prikinio je Prvi svitski rat. Odvođeni su Bunjevci na ratišta, bez da ji e iko pito na kojoj bi strani bili, i jel bi se opšte ratovali. Sve ko da je stalo i čekalo, dugo čekalo, da se rat već je-dared završi.

Kraj Prvog svitskog rata svi su dočekali s velikim olakšanjem. Bio je to najduži i najkrvaviji rat, koji je svit pamtio. U njemu je učestvovalo 33 države, mobilisano 74 miliona ljudi, a život je izgubilo 30 miliona. Muški živalj je desetkovan na prostoru Srbije, Vojvodine i ko poslidica ove činjenice, proračuni su da je srpska nacija ovim gubitkom nena-dotknadivo postala manja. Posmatrajuć ove podatke, ne možemo se otrgnit mišljenju da se isto desilo i Bunjevcima, mada, naravno, niko nije izračuno koliko je naši svoje kosti tokom ovog rata ostavilo na fronto-vima, na Bukovini, Galiciji, Drini, Solunskom frontu...

Upravo će vist o probuju Solunskog fronta i brzo napridovanje srpske vojske prema severu i Subotici bit ta koja će pokrenit želju za organizovanjom u novonastaloj političkoj situaciji, svi, pa i Bunjevaca, u Subotici, Somboru, Baji...

Viđeniji ljudi Subotice sastali su se prvi put 27. 10. 1918. kako bi se dogovorili kako priuzet vlast od pobidei, kako organizovat oslobođenje, kako razvlastit staru vlast, kako dočekat srpsku vojsku, te sastavit proglas Narodnog odbora za narod, a isti odbor osnovan je i u Somboru 5. 11. 1918.

S druge strane i u Budimpešti se krajom oktobra formiraju takođe Narodna veća koja žele da očuvaje teritorije Dvojnog carstva, pod Mihajlom Karoljom, s tim da su ta narodna veća mećali i pridstavnike narodnosti. On će se proglasom obratit svim narodima nemađarskog jezika narodne republike, di će apelovat na Bunjevce, Nemce, Rumune, Sase, Srbe i Slovake da se ne odcipe od Ugarske.

Al razvoj događaja je bio taki, da su svi slovenski narodi težili svojim matičnim državama. Tako će se Hrvatski sabor otcipit 29. oktobra od

Austro – Ugarske, isto će se desiti i u Pragu i drugim većim slovenskim centrima.

S iskustvom koje su Bunjevci imali tokom vremena Austro – Ugarske i već jedared privareni, jasno su odlučili stat na stranu Srba i stvaranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, sitimo se kako je to Antunović nazvo, naše braće.

Oduševljenje Bunjevaca ishodom kraja Prvog svitskog rata, pobidom srpske vojske, bunjevački narod, u odživljava ko konačni kraj svojoj nacionalnoj tamnici. Zbačene lance sputavanja bunjevačke svisti i napridka. Oduševljeno se pristupa osnivanju Narodni odbora, biraje se pridstavnici Bunjevaca, koji će na kraju bit 84, od nji i tri Bunjevke za učešće na Velikoj narodnoj skupštini, zastupa se Vilsonovo načelo samoodređenje naroda.

U proglasu koji će bit polipljen po Subotici, koji će dočekat srpsku vojsku, a napiso ga je Bunjevac, Luka Plesković, izmed ostalog kazano je „... Braćo! Veliki su ovo dani, sudbonosni za cio narod. Ponašajmo se, dakle, dostojanstveno i mirno prema važnosti ovih dana. Budimo prisebni, trezveni i hladnokrvni. Pokažimo da smo zriili i zaslužni slobodi nezavisnosti,.. I upravo tako, tekli su ti dani, odluke koje su donesivane, koje i danas utiču na naše živote.

Bunjevačku delegaciju pridvodi popo Blaško Rajić, i vozom odlaze u Novi Sad, da stvaraje novu istoriju. Rajić poredi novu jugoslovensku državu, s orlom koji će se izleć iz jednog jajeta, iz jedinstva Srba i Hrvata i Slovenaca.

Blaško Rajić bio je jedan med tri govornika na Velikoj narodnoj skupštini Srba, Bunjevaca i ostali Slovena. Izmed ostalog on će kazat: „Izjavljujem da ovaj način rešenja našeg pitanja, kako je maločas izvršen, sa svim srcem pozdravljam i uz njega pristajem.“ A ono što je srcem prihvatilo, sa ostalim našim delegatima izmed ostalog odnosilo se i na prava nacionalni manjina u Memorandumu koji je skupština donela „...nesrpskim i neslovenskim narodima, koji ostaju u našim granicama,

obezbeđuje se svako pravo, kojim žele da ko manjina očuvaju i razviju svoje narodno biće.“

I pored brojni udruživanja Bunjevaca, koje je lipo istakla i odabrala Kata Kuntić za izložbu, od osnivanja prve Bunjevačke stranke, do osnivanja organizacija, Bunjevci nisu imali priliku igrati veliku ulogu u politici, a pogotovo ne izvan gradova u kojima su tradicionalno živili – Subotica, Sombor i Baja. Ipak, naše učešće na Velikoj narodnoj skupštini je to prominilo.

Naša delegacija podržaće Novosadsku a ne Zagrebačku ideju Skupštine, pomoćemo braći Srbima, s kojima smo čuvali granice austrijskog carstva da naprave svoju državu, virovali u jugoslovenstvo, ko jedini način napridovanja svi naroda na ovim prostorima, ujednačenog uticaja i vlasti. Al vrime će vrlo brzo pokazat da su mnogi snovi sote Velike skupštine bili klapljenje o dugo sanjanoj slobodi. Ostali smo, ne prvi put, ostavljeni sami sebi, razočarani, a tek nas je čeko još jedan svitski rat, njegov završetak, državotvorno otimanje teško stečene zemlje – iliti nacionalizacija, pri čemu nikad nije došlo do podile imovime izmed bunjevačke i hrvatske nacionalne manjine u Subotici, Somboru. Usliedio je dekret iz 1945. godine, ponovno ustajanje iz pepela krajom XX vika, osnivanje nacionalnog savita. Uspili smo ono što našim velikanima u ono vrime nije. Uveden je bunjevački u škole, standardizovan jezik, mediji na bunjevačkom, ipak moglo je bit daleko drugačije i bolje, da je bilo više razumivanja i volje za pomoć Bunjevcima, baš ko što smo i mi zdušno i hrabro stali 25. novembra 1918. godine na Velikoj narodnoj skupštini u Novom Sadu.

Jezič i identitet Bunjevaca

Suzana Kujundžić Ostojić

Saopštenje dr Suzane Kujundžić Ostojić, pridsidnice Nacionalnog savita bunjevačke nacionalne manjine na Međunarodnoj konferenciji Pokrajinskog zaštitnika građana – ombudsmana 12. i 13. aprila 2018. godine, Novi Sad na temu: „Jezič – kultura – identitet“.

Ako pogledamo šta spaja sve četiri oblasti o kojima se brinu nacionalni saveti: kultura, obrazovanje, informisanje i službena upotreba jezika – onda je to jezič. Njime izražavamo i prezentujemo svoju kultura, učimo našu decu i informišemo zajednicu. Ova četvrta oblast, službena upotreba jezika je najveći izazov koji je bilo potrebno rešiti u svim sazivima Bunjevačkog nacionalnog saveta. Kako je bunjevački, priznat samo kao govor, a ne i kao jezič, bunjevačka zajednica je zbog toga uskraćena za brojna manjinska prava, koja su prepoznata samo za one zajednice koje imaju jezič. Finasiranje rada nacionalnog saveća je takođe u velikoj meri zakinuto.....

Doselivši se iz Like, Dalmatinske Zagore i Dalmacije, u najvećem broju 1687. godine Bunjevci su sa sobom doneli i svoj jezič – bunjevačku ikavicu, latinično pismo i u priličnoj meri, za ono doba, i pismenost.

Prva knjiga na bunjevačkom “Razmišljanja pribogomiona od ljubavi božje, složeno i izvađeno u jezič slovinski – bosanski, iz sv. Pisma i razlikieh načiteljah” štampana je u Rimu 1683. godine, a napisao je franjevac Mihovil Radnić. Statut grada Subotice bio je napisan na bunjevačkoj ikavici, radile su škole, osnovne i gimnazija. Osim Subotice, Sombora i Baje veliki broj Bunjevaca živeo je i u Budimu, gde je velik broj bunjevačkih intelektualaca – takozvani budimski krug, pisao knjige, radio i predavao.

„Bunjevačko šokačke novine“ izašle su 19. marta 1870. godine, i to je početak izlaženja periodike na ovom jeziku, koja će tokom istorije stalno imati neke od glasila: „Neven“, koji je izlazio više od 40 godina, bunje-

vački kalendari, narodne priče, pesmarice, beletristika... sve to čini bogat i velik fundus zapisanog bunjevačkog govora onoliko dugo koliko su Bunjevci prisutni na ovim prostorima severne Bačke. Prvi bunjevački rečnik objavljen je 1870. u Subotici, sa 10.000 reči, Tolmač izvornih književnih i zemljopisnih jugoslovenskih riči, izdato u Subotici 1870. godine. Sveobuhvatniji i veći rečnik objavljen je 1989. godine u Matici srpskoj sa oko 17. 000 reči, sakupili su Marko Peić i Grgo Bačlija.

U svim tim glasilima raspravljalo se i o pravcu razvoja bunjevačkog jezika, njegove upotrebe na javnim mestima, problemima koji su nastali tokom Austro – Ugarske vlasti i polakog ukidanja bunjevačkih škola, problema oko štampanja novina, stroga cenzura i njihovo gašenje.

Ipak, najteži udarac razvoju jezika, a pogotovo opstanku bunjevačke zajednice doneo je Dekret o zabrani Bunjencima da se kao takvi izjašnjavaju. Slediće decenije u kojima se bunjevački nigde javno nije govorio, jer bi njegovi govornici bili izvrgnuti ruglu, pogotovo u školama, društvu, poslu...

Jezik se učio i prenosio samo u kući, u krugu porodice, čime počinje njegova stagnacija, u smislu razvitka i napredovanja.

Osnivanjem nacionalnih saveta početkom 2.000-tih i Bunjevci su iskazali brigu za očuvanje svog nacionalnog identiteta, koji se svakako u velikoj meri iskazuje u maternjem jeziku. No, tu smo naišli na probleme o kojima smo gore govorili. Potreba korišćenja jezika u svim sferama, od informisanja, obrazovanja, dovela je potrebe da se jezik konačno uobliči, ujednači, kako bi svima koji ga koriste bio jednako jasan i blizak.

Za tih sedam osam godina urađena su terenska istraživanja jezika, jedno od takvih istraživanja obavio je i mladi lingvista Martin Hanzelman iz Lajpciga, koji je nakon analize bunjevačkih izdanja, od njenih početaka, pa do sada, zatim udžbenika koji su objavljeni u poslednjih nekoliko godina će zaključiti da je bunjevački mikro jezik, jer se govori na malom području i koristi ga mali broj govornika, te da pripada grupi južno slovenskih jezika.

Početakom 2018. godine završen je projekat dopune „Bunjevačkog rečnika“, koji sada ima više od 20.000 reči, pri čemu je svaka reč propraćena ne samo značenjskim objašnjenjem nego i primerom jezičkog konteksta a ceo tekst je i akcentovan.

Završen je i posao oko pravopisnog i gramatičkog priručnika, što će nadalje olakšati rad učiteljima, nastavnicima, đacima, novinarima, i svim drugima pripadnicima bunjevačke zajednice.

Proces priznavanja bunjevačkog govora u jezik je u toku, naime nakon iznošenja urađenog materijala na sastanku sa ekspertsom komisijom Saveta Evrope, saopšteno nam je da smo posao oko deskripcije jezika završili, sada je ostalo da to prepoznaju državni i evropski organi.

Konstituisan četvrti saziv Nacionalnog savita bunjevačke nacionalne manjine

Prvi red: Kata Kuntić, Stanislava Lutkić, Miroslav Vojnić Hajduk, Stela Bukvić, dr Suzana Kujundžić Ostojić, Branko Pokornić, Nikola Babić, prim. dr Vlado Babić, Drugi red: Veljko Vojnić, Dragan Kopunović, ma Sandra Iršević, Nikola Žuljević, Tihomir Vrbanović, Dejan Parčetić, Boris Bajić, Mirko Bajić, Marija Brdarić, Aleksandar Bošnjak (Ksenija Vuković nije na slici)

Jednoglasnom odlukom svi osamnajst prisutni članova novog saziva NSBNM (od devetnajst koliko Savit broji) za pridsidnicu je ponovo izabrana **dr Suzana Kujundžić Ostojić**. Jedinstvo izmed dvi liste pokazano je i nastavkom odabira čelnika, zaminik pridsidnice biće **prim. dr Vlado Babić**, a podpridsidnici **Nikola Babić**, **Veljko Vojnić** i **Dejan Parčetić**. Pridsidnik Izvršnog odbora u novom sazivu biće ponovo **Mirko Bajić**, dok će u IO NSBNM bit još **Sandra Iršević**, **Nikola Žuljević**, **Branko Pokornić** i **Tihomir Vrbanović**.

Okrugli astal

Okrugli astal i njegove poruke

Suzana Kujundžić Ostojić

Povodom stogodišnjice od prisajednjenja Bačke, Banata i Baranje Kraljevini Srbiji Bunjevci su takođe želili obiluzit ovaj velik i značajan datum, ovaj put okruglim astalom, di su želili dat odgovore na mnoga pitanja koja ova godišnjica pokreće

U organizaciji Ustanove kulture „Centar za kulturu Bunjevaca”, Novinsko izdavačke ustanove „Bunjevački informativni centar” i Bunjevačkog edukativnog i istraživačkog centra „Ambrozije Šarčević”, ko i Udruženja građana „Bunjevci” Novi Sad, održan je u Subotici 20. novembra 2018. godine okrugli astal na temu „100 godina od Velike narodne skupštine održane u Novom Sadu 1918. godine i uloga Bunjevaca u njoj”.

Sesija je održana u prostorijama "Bunjevačke matice" u Subotici.

Dr Aleksandar Raič divanio je o prosperitetu Bunjevaca u Vojvodini i Republici Srbiji, Mirko Bajić je razmatro o političkom aspektu 1918. i 2018. godine, te šta su perspektive, Nikola Babić o ulogi Blaška Rajića 1918. godine i njegovoj ideologiji u radu Nacionalnog savita, dok je dr Suzana Kujundžić Ostojić iznela svoj rad na temu jačanja bunjevačkog identiteta kroz jezik, kulturu, obrazovanje i informisanje, u periodu od 1918. godine do danas, nuz smernice u ovim oblastima, za dalji rad i zalaganja.

Nakon izneti izlaganja slidila su pitanja publike, al i razmatranja određenih tema.

Zvonko Stantić, politikolog, iz Bunjevačke matice konstatovo je da Bunjevaca nema drastično manje, već su se raspodili na dvi strane. Stavovi pridavača na ovu temu su bili da oni koji su se opridilili da budu Hrvati, administrativno ne pripadaje više bunjevačkoj zajednici i svojim postojanjem i dilovanjom Bunjevcima ne pomažu. Te da je to velik usud bunjevačkog naroda, al podila je konačna.

Kata Kuntić je konstatovala da je dužnost svakog Bunjevca vaspitat dicitu u svitlu bunještine, kako bi se ona opridilila za svoj narod i kako bi ostali i nastavili današnji rad i zalaganje.

Nela Ivić je navela da se mali broj mladi opridiljiva doć na naše manifestacije, uključit se u bilo kake aktivnosti i da je to propust roditelja, prije svega. Ona je iznela i to da je odluka Bunjevaca o prisajedinjenju bila dobra, jel da je nije bilo, danas ne bi bilo više ni Bunjevaca na ovim prostorima, ko što ji ima jako malo na teritoriji Republike Mađarske.

Miodrag Kujundžić je izno da je važno počēt radit na međunarodnim projektima Bunjevaca iz Srbije i Mađarske, kako bi na taj način povezali ljude kulturološki, al i pokrenili privredne resurse međusobne.

Veljko Vojnić, pridsidnik Bunjevačke matice, istako je da od države Srbije Bunjevci na osnovu svoji zasluga i brojnosti na Velikoj skupštini 1918. godine treba da traže poseban status u odnosu na ostale nacionalne manjine u Srbiji, a u okviru tog i da Bunjevačka matica bude tretirana kao institucija od posebne važnosti.

Skup je zatvoren tako što je dogovoreno da će se zaključci sa skupa pročitati na proslavi nacionalnog praznika i svečanoj akademiji povodom „Dana Velike narodne skupštine u Novom Sadu 1918. godine“, time i uputiti poruka javnosti u Republici Srbiji.

Zaključci sotog skupa su:

Kako bi ostvarili osnovni cilj, pravo na status autohtone manjine i da taj status ne bude osporavan, te da prava mogu dostigniti i ostvariti na isti način i ravnopravno kako ta prava ostvarivaje i sve druge nacionalne manjine u Republici Srbiji.

Nije dovoljno samo ispoljavati kulturna obilježja kroz aktivnosti udruženja, neophodno je institucionalno organizovanje i formiranje ustanova. U tom pogledu važno je Bunjevačku maticu, koja se tradicionalno bavi naučno-istraživačkim radom i književnim stvaralaštvom oformiti ko ustanovu kulture, umesto statusa udruženja, koji sad ima.

Takođe, nije moguće ostvariti ključne potrebe u sve četiri oblasti koje su u nadležnosti nacionalnog savita i nije moguće ostvariti prava na participaciju u društvenom životu, ko što su prava na srazmornu zastupljenost u organima uprave i drugo, ako ne postoji ozbiljno i argumentovano političko dilovanje, odnosno ako ne postoji politička stranka koja zastupa interese bunjevačke nacionalne manjine u demokratski uređenom društvu.

Zato je neophodno ukazati pripadnicima bunjevačke nacionalne manjine da je važna podrška političkom definisanju ciljeva pod bunjevačkim imenom i da je važno ostvariti parlamentarnost na svim nivoima vlasti.

Niko ne može i neće bolje definisati i ostvariti naše interese od nas sami.

Odluke Velike narodne skupštine u Novom Sadu 1918. godine i položaj Bunjevaca u Mađarskoj i Vojvodini

Aleksandar Raič

Razumivanje Velike narodne skupštine Srba, Bunjevaca i drugi slovenski naroda Bačke, Banata i Baranje 25. novembra 1918. godine u Novom Sadu (VNS) značajno je ako nam može pomoći da svatimo budućnost Bunjevaca u 21. viku. Jer nalazimo se u sličnoj situaciji u kakvoj su Bunjevci bili učestvujući na VNS 1918. godine. Sličnost je u tome što su pre sto godina Bunjevci od VNS očekivali ostvarenje svojih nacionalno emancipatorskih težnji i u podršci srpske većine na toj Skupštini, nazrili ostvarivanje vizije svog, nacionalnog razvoja u budućnosti. Zato su, kao narod koji je zajedno sa Srbima u AustroUgarskoj vodio borbu za ostvarivanje nacionalnih prava, svim srcem podržali prisajedinjenje svog bačkog zavičaja (Bač-Bodroške županije) Kraljevini Srbiji. Bunjevci i danas, suočeni sa izazovima procesa evrointegracija i globalizacije, očekivaje podršku političkih subjekata Srbije u otklanjanju pripreka koje jim stoje na putu emancipacije poslednjih sedamdest godina.

Istorijske okolnosti VNS

Prije svega moramo imat u vidu *istorijske okolnosti* u kojima je sazvana VNS u kojoj Bunjevci, pored Srba, dobivaje mesto posebno imenovanog subjekta političkog odlučivanja. To je vreme u kojem je AustroUgarska već vojno poražena, srpsko-francuska ofanziva je oslobodila Srbiju i dospela do granica budućih država na teritoriji Ugarske koje još nisu definisane i u kojoj teče politički proces stvaranja mađarske narodne republike. U takvim okolnostima, postaje važno da ne-mađarski (i ne-nemački) narodi na tlu poražene Ugarske, manifestuju plebiscitarni stav o pravu na samoodređenje (uključujući otpipljenje od dotadašnje AustroUgarske carevine). Na toj, demokratski izraženoj osnovi, očekivano je povlačenje budućih državnih granica (na mirovnom kongresu u Parizu 1921.) u okviru kojih će biti izvedeno međunarodno priznato, legalno

vojno-administrativno posjedanje buduće državne teritorije Kraljevine Srbije i Kraljevine SHS. Imajući to u vidu, razumljivo je zašto se u odlukama VNS pominje Srpska zemlja a ne Vojvodina srpska i daje poseban značaj državnoj zaštiti prava Srba i Bunjevaca i Šokaca koji će ostati, nakon razgraničenja, izvan granica Srpske zemlje.

U takom još nedefinisanom državno-teritorijalnom stanju, povlačenje severne granice buduće Kraljevine Srbije i Kraljevstva SHS, zavisilo je od izjašnjavanja Bunjevaca i Šokaca čije istorijske zemlje (uključujući Bajski trougao) su se našle na teritoriji razgraničavanja sa budućom Trijanonskom Mađarskom. Vojni raspored srpskih trupa (uključivao je mađarski deo Baranje, sa gradom Pečujem) nije bio dovoljan uslov budućeg razgraničenja. Rezultat demokratskog izjašnjavanja Bunjevaca činio je takav uslov. (Kasnije povlačenje granice sa ostankom bajskog trougla u Mađarskoj izvedeno je brez saglasnosti bunjevačkih predstavnika, uz pristanak srpske vlade – sa obrazloženjem N. Pašića: „Imamo dosta Latina“!). Otuda su oni dobili posebnu ulogu na VNS i pored relativno male participacije u pritežno srpskoj Skupštini (84 delegata od ukupno 757 delegata ove Skupštine).

Ovaj kroki ključnih okolnosti/ faktora u kojima se odigrala VNS, koje su doprinile formulaciji njenih odluka, olakšava razumivanje ponašanja bunjevački delegata na toj Skupštini, prvinstveno njevo utopijsko viđenje sopstvene budućnosti iskazano prihvatanjem uopštenih zaključaka o svom položaju kao manjinskog naroda koji u srpskoj državi traži oslonac svog budućeg opstanka i razvoja. Bunjevci se osiće kao partneri južnougarskih Srba sa kojima potpisivaju ugovor o prijateljskim dugoročnim odnosima u realizaciji zajedničkih interesa u budućoj državi bratske Srbije. To se nazire iz formulacija Dodatka prvoj odluci VNS, u kojima je primetno naknadno unošenje interesa Bunjevaca prilikom konačne redakture teksta tog dokumenta. Ovakav odnos Bunjevaca pokazivaje visoko povirenje spram većinskom srpskom konventu-partneru koji, pak, spram srpskoj vladi podnosi odluke VNS kao molilac čije interese ona treba ratifikovat i za njih se zalagat prilikom donošenja odluka velikih sila na Pariskom mirovnom kongresu.

Motivi učestvovanja i mesto Bunjevaca u odlukama VNS

Šta je u odlukama VNS Bunjevce navelo da nastupe sa povirenjem i ufanjem u državno zajedništvo sa vojvođanskim Srbima? Kaku viziju svoje budućnosti su Bunjevci mogli vidit u odlukama VNS? (vidit BP 6/2017, str 69-70)

U Dopuni prve odluke BNS Bunjevci se određuju kao nesrpski narod, jednak sa drugim nesrpskim i neslovenskim narodima, ali se kao manjina izvan okvira Srpske zemlje (u budućoj Mađarskoj) ne razlikuju od Srba. I na njih se proteže pravo da se mogu slobodno, kulturno i ekonomski potpomagati od srpske države i uopće se strogo držati načela uzajamnosti (reciprociteta). (Ovo možemo razumit ko pomoć srpske države Bunjencima recipročno pomoći Srbima u Mađarskoj). Takođe se, iz formulacije Dopune prve odluke, mož razumit da se i na Bunjevce i Šokce izvan granica naše države, koji će ostati izvan okvira Srpske zemlje, proteže pravo obezbeđivanja potrebnog dila narodno-crkvenog imetka, odnosno prihoda dosadašnje Karlovačke Mitropolije.

Bunjevci su ovde poseban slovenski nesrpski narod jednak s drugim nesrpskim narodima, kojima se „obezbeđuje svako pravo, kojim žele, da kao manjina očuvaju i razvijaju svoje narodno biće“. Podrazumiva se da je srpski narod titularni narod po kome je područje, koje se prisajedinjuje Srbiji, Srpska zemlja. Bunjevci se ne određuju kao manjina u Srpskoj zemlji. Takođe se podrazumiva podvajanje životnog areala Bunjevaca na područje obuhvaćeno Srpskom zemljom i područje na kojem dio Bunjevaca ostaje manjina u drugoj državi (Mađarskoj). Bunjevci i Šokci se ovde tretiraju, jednako sa Srbima, kao nacionalna manjina srpske države u drugoj državi. Iz uključivanja Bunjevaca u pravo na korišćenje dela resursa Karlovačke Mitropolije, proizlazi da su pisci trećeg stava ovog dodatka imali saglasnost SPC na inkluziju Bunjevaca, kao rimokatolika, u štćenike SPC, kao i saglasnost Bunjevaca (takođe RKC) na ovakvo približavanje Pravoslavnoj crkvi.

Glavni motiv prihvatanja i poverenja u projektovani sistem nove srpske države poticao je iz iskustva potiskivanja i asimilacije Bunjevaca u prethodnoj AustroUgarskoj državi u politički narod Mađara. Buduće društvo

kraljevine Srbije doživljavano je od Bunjevaca i južnougarskih Srba kao bratska država.

Bunjevci su identifikovani kao poseban nesrpski slovenski narod ali se, već navođenjem odmah nakon Srba, kao subjekta sazivanja VNS, stavljaje u položaj posebno politički naznačenog političkog subjekta.

U odredbama Dodatka Prvoj odluci Bunjevci su zajedno sa Srbima ravnopravno tretirani u pogledu zaštite srpske države ako se nađu u položaju nacionalne manjine van granica Srpske zemlje. Iz toga su Bunjevci mogli razumit da u Srbiji imaju matičnu državu u kojoj nisu nacionalna manjina neke druge ne-srpske države.

Delegacija Bunjevaca (84 delegata) politički je tretirana, podrazumivana kao autonomni državotvorni subjekt unutar VNS. Sa usvajanjem Odluka o prisajedinjenju, politički subjektivitet Bunjevaca je trajao, kao i subjektivitet VNS u celini, do privatanja od strane vlade Kraljevine Srbije. Bunjevačka delegacija, mada sa jasnim posebnim političkim mandatom izabranog tila ciline bunjevačke političke zajednice – nije se konstituisala kao sub-parlament VNS, iako je ona de facto na toj Skupštini nastupala u tom svojstvu.

Blaško Raić je, svojim govorom na VNS, kojim je doprinio decidnom prelomu na stranu neposrednog prisajedinjenja Srbiji, nastupio kao ovlašćeni zastupnik bunjevačkog sub-parlamenta. Njegov kasniji politički autoritet izviro je iz tog njegovog mandata predstavničkog tila svijju Bunjevaca iz dila Srpske zemlje o čijoj subini se na VNS donosila odluka. U daljem procesu realizacije odluka VNS B. Raić se nije koristio svojim mandatom čelnika svijju Bunjevaca pa je njev kolektivni državotvorni mandat – istovrimeno i njev (samo)naciokreativni potencijal – osto neiskorišćen. Virovatno je njegova vizija političke sudbine Bunjevaca bila ograničena strategijom RKC o njevoj hrvatskoj etnogenezi kao katolika. Sa nastavkom nastupanja 84-člane bunjevačke delegacije kao organa demokratski konsolidovane zajednice, Bunjevci bi imali drugačiji, srećniji istorijski ishod od onog koji je završen slomom njeve etnoгенеze u maju 1945. godine.

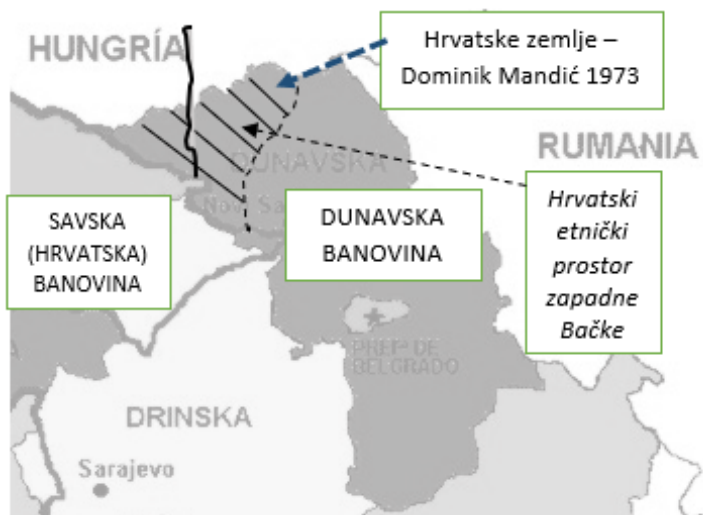
Državna organizacija Kraljevine SHS/Jugoslavije, autonomija Vojvodine i Bunjevci

Iz prethodnog razmatranja možmo konstatovat kako su VNS i njene odluke za Bunjevce predstavljali Magna Cartu regulisanja njevog odnosa sa Srbima sa kojima su živili u simbiozi od doseljenja krajem 17 vika. Za Srbe, inicijatore VNS Odluke ove Skupštine, pak, bile su prvenstveno dokument demokratskog legitimiteta prisajedinjenja srpskog naroda Bačke, Banata i Baranje Srbiji kao njegovoj nacionalnoj matici.

Nakon povlačenja državne granice sa Mađarskom 1921. godine, pokazalo se da realizacija nacionalnog cilja proklamovanog prisajedinjenja srpske Vojvodine sa Srbijom nije jednostavan čin. Iskustvo iz balkanskih ratova (eksodus nesrpskog stanovništva) i unutrašnja kolonizacija srpskog stanovništva na novu Srpsku zemlju, kao način uspostavljanja etnički pouzdanog stanovništva kao osnove demokratskog upravljanja prisajedinjenim teritorijama, nije bilo primenljivo u Vojvodini (uslid ratni gubitaka muškog stanovništva Srbija je bila demografski deficitarna za masovnije kolonizacije). Otvoren je, stoga, problem njene nacionalizacije: Srbi su u toj pokrajini 1920. godine činili 35% ukupnog stanovništva dok su Mađari i Nemci i drugi ne-srpski narodi činili demografsku većinu. Srpska etnička većina u Vojvodini dostignuta je tek posle Drugog svetskog rata (1953. godine 50,03%).

Problem nacionalizacije Vojvodine prisajedinjene Srbiji formalno-pravno je riješen u okviru banovinske organizacije administrativnih područja Kraljevine Jugoslavije. Geneza rešavanja tog problema, odvijala se pod pritiskom hrvatske naciokreacije sa nastojanjem srpske kraljevske vlade (nacionalne elite) da pacifikuje državotvornu ekspanziju Hrvata podržavanih talijanskim i mađarskim a potom i nemačkim državno-nacionalističkim faktorima. Rezultat tog procesa je revizija banovinskog sistema Jugoslavije 1939. godine u kojem je srpska Vojvodina ostala u okviru Dunavske banovine čija teritorija je obuhvatila Šumadiju čime je obezbeđena demografska srpska većina neophodna za demokratsko upravljanje državom.

Hrvatska banovina 1939-1941 i hrvatske pretenzije prema Dunavskoj banovini

http://www.euratlas.net/history/hisatlas/balkan_states/194129YG.html

Tako formirana Banovina svela je vojvođanske (prečanske) Srbe, sa kojima su Bunjevci 1918. godine sklopili Magna Cartu simbioze u srpskoj državi, na faktor sa ograničenim političkim kapacitetom i u nizu interesnih sfera sukobljenih sa centralnom (beogradskom) vladom (Slavko Šećerov). Sporazum sa autonomističkim vojvođanskim Srbima nije mogao da se realizuje pa su se bunjevačke stranačke i klerikalne vođe orijentisali, neki prema hrvatskoj političkoj perspektivi, a neki prema radikalnim centralnim srpskim vladama. U tome se može tražiti izvor otežane političke saradnja Bunjevaca sa vojvođanskim autonomistima. Orijentacija, pak, prema centralnim političkim faktorima, kada dospiju do vladajućih pozicija, teško može doneti očekivanu podršku bunjevačkim interesima obzirom na prevladajući nacionalni interes uspostavljanja odnosa sa drugim državama (otuda potiskivanje interesa Bunjevaca kao malog naroda bez države izvan Srbije - Haris Milonas).

Imajući u vidu da je hrvatski projekt priključenja „severozapadnog hrvatskog etničkog prostora Bačke“ jasno označio inkluziju Bunjevaca

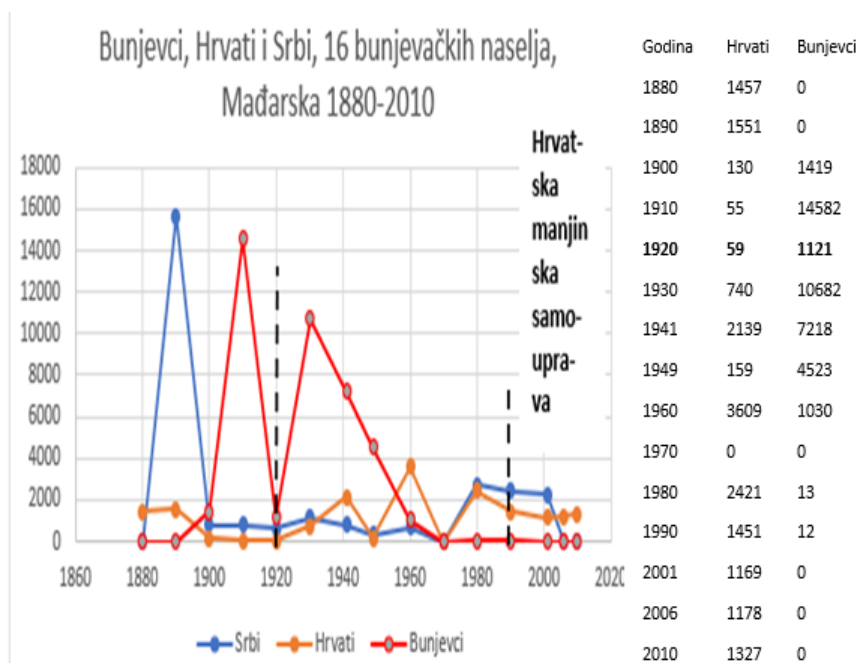
u Hrvatsku banovinu (masovne političke demonstracije širom severozapadne Bačke, pripremljene od strane HSS 1939. godine, sa nacionalističkom mobilizacijom Bunjevaca kao Hrvata, zaustavljene su policijskom zabranom, S. Mačković), postaje razumljiva svrha masovne hrvatizacije Bunjevaca u Bačkoj tridesetih godina prošlog vika. Kako D.Mandić navodi, Zapadna Bačka je tretirana kao deo „hrvatskih zemalja“, i u tom smislu je HSS svojom nacionalnom propagandom dvadesetih i tridesetih godina prošlog vika, pridobijala Bunjevce za hrvatstvo, kao ideološki uslov prisajedinjenja „hrvatskog rubnog etničkog prostora Bačke“ Hrvatskoj. Kroatizaciju Bunjevaca treba razumeti kao metod njeve instrumentalizacije u funkciji ostvarivanja tog strateškog cilja hrvatske naciokreacije.

Našavši se izmed težnji vojvođanskih Srba za ostvarivanjem autonomije i složene nacionalno-političke igre srpske državne vlasti sa međunarodno podržanim faktorima hrvatske naciokreacije, Bunjevci su dospeli pod poguban uticaj strančarenja – pragmatskog lavirajućeg priklanjanja velikim nacionalnim strankama čiji aktuelni politički položaj je pružao najveći izgled u zadovoljavanju interesa bunjevačke političke elite. Izgubljena je osnova uspostavljanja nacionalnog bunjevačkog zajedništva-centralne koordinacije ostvarivanja nacionalnih interesa: njeva etnogeneza – u fazi zastoja – nastavila je sa svojim izolacionizmom i zadržavanjem Bunjevaca u tradicionalnoj etno-religijskoj kulturi pod uticajem RKC klera.

Efekti VNS – trendovi razvoja i depopulacije Bunjevaca

Sa propuštenom šansom međunarodne afirmacije kao nacionalno konsolidovane demokratske zajednice u 1918. godini, Bunjevci su u Kraljevini SHS-Jugoslaviji izgubili oslonac za svoj nacionalni razvoj i nastavili etnogenezu pod pokroviteljstvom RKC i, sa njenim nacionalno-političkim usmiravanjom, potpadali pod uticaj strategije hrvatske naciokreacije. Očekivanja Bunjevaca, zajedno sa njevim srpskim partnerima sa VNS, o razvojnim šansama u bratskoj državi Srbiji, u praksi su se pokazala utopijom.

Grafikon 1

Izvor: Studija Toth-Dobos, Aneksi

16 bunjevačkih naselja u Mađarskoj (Bajski trokut): Bácsalmás - Bačalmaš, Bácsbokod – Bački Bokod, Bácsborsód – Bački Boršod, Bácsszentgyörgy – Bački sveti Đorđe, Baja, Bajaszentistván - Bajski sveti Ivan (Sentivan), Csávoly - Čavolj, Csikéria - Čikerija, Dusnok - Dušnok, Felsőszentiván - Gornji Sentivan, Gara, Hercegszántó - Santovo, Katymár - Kačmar, Mátételke - Mateović, Tompa, Vaskút - Vaškut

Oslanjajući se na raspoložive podatke o etno-demografskim procesima u bunjevačkim naseljima u Mađarskoj (u bajskom trouglu) zapažamo utopizam odluke VNS o brizi srpske države o tamošnjim Srbima i Bunjevcima. Grafikon 1. pokazuje nesposobnost srpske (i jugoslovenske) države u međunarodnim odnosima da ostvari zahteve VNS o zaštiti srpske i bunjevačke manjine u Mađarskoj.

1) Na području 16 bunjevačkih naselja Srbi su podlegli asimilaciji (mađarizaciji) - Nakon 1989. uspostavljena je srpska manjinska samou-

prava ali je broj Srba sveden na 2500 i poslednjih godina na nekoliko desetina.

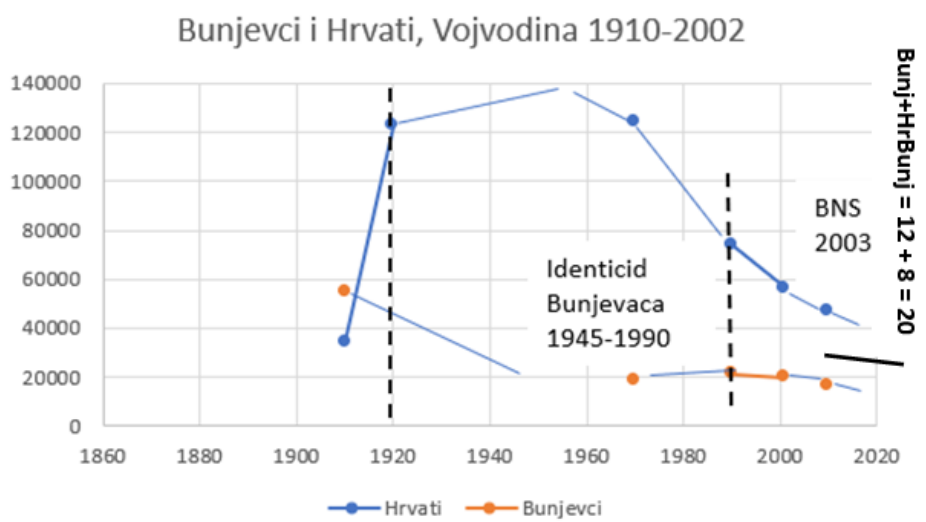
2) Bunjevci su se posle 1918. nastojali održati ali su ubrzano podlegli mađarizaciji („bot-Mađarok“) – Posle 1989. godine nestali su iz statističke evidencije; posle 2006. nisu izborili status nacionalne manjine zahvaljujući otporu i antibunjevačkoj (hrvatskoj) propagandi.

3) Hrvati i njena borba za nacionalnu supremaciju nad Bunjencima dovela je do nestanka Bunjevaca iz državne evidencije ali i svođenja Hrvata (hrvatizovanih Bunjevaca) na ispod 1500 osoba - Rišavanje Bunjevačkog pitanja u mađarskim uslovima rezultiralo je dovršavanjem mađarizacije a nije doprinelo obnovi etnogeneze Bunjevaca ni ekspanzije hrvatske naciokreacije u nekada bunjevačkim naseljima. -- Borba Mije Muića doprinela je u ovim naseljima kratkotrajnoj bunjevačkoj etničkoj obnovi (oko 10 hiljada zainteresovanih za narodnu inicijativu za dobijanje statusa nacionalne manjine Bunjevaca) ali bez podrške srpske države taj pokušaj nije uspio (hrvatska interpretacija identiteta Bunjevaca kao sub-etnije Hrvata imala je uticaj i na mišljenje Mađarske Akademije nauka koje je presudilo u odlučivanju Mađarskog parlamenta) (Delvideki, **BP ...**).

U Srbiji su posle 1918. godine Odluke VNS potisnute u okolnostima strategije srpske države da ostvari nacionalizaciju Vojvodine (potiskivanje ne-srpskih faktora). Posle 1945. godine multinacionalna autonomija Vojvodine je uspostavljena ali su Bunjevci administrativno eliminisani kao politički subjekt i kategorizovani kao Hrvati. Ta drakonska mera negacije nije slomila etničko jezgro Bunjevaca koje se održalo kao reliktni etnicitet (18382 popisanih Bunjevaca ali neregistrovanih u statističkom popisu 1971. godine). Posle naglog povećanja popisanih Hrvata u Vojvodini (ispod 40 hiljada popisanih 1910. godine na preko 120 hiljada u 1921. godini indeks rasta 300% s dostizanjem maksimuma od **138 hiljada** 1948. godine uz istovremeno opadanje broja Bunjevaca od blizu 60 hiljada 1910. na nominalno potpuni nestanak posle 1945. godine) posle 1989. godine teče proces nagle depopulacije Hrvata kao i sličan demografski pad Bunjevaca u Vojvodini. Strategija hrvatske asimilacije Bunjevaca u Vojvodini – isto kao takva strategija u Mađarskoj – pokazala

se neuspješnom. U Mađarskoj su Bunjevci prihvatili mađarski nacionalni identitet a u Srbiji su zadržali svoj bunjevački etnički identitet i zahvaćeni su stihijnom prirodnom asimilacijom (mišoviti brakovi, prihvatanje srpskog kao maternjeg jezika).

Grafikon 2

Izvor: Popisi stanovništva i procene

Pokušaji rešavanja „bunjevačkog pitanja“ u Srbiji (eliminacija Bunjevaca u korist Hrvata) od strane hrvatskih nacionalno-političkih faktora (Tuđmanov HDZ, DZHV) oslanjali su se na rigidne strategije identicida (1945. godine) i projektovanu strategiju „humanog priseljenja stanovništva“ (Tuđmanova ponuda Beli Tonkoviću da Bunjevci iz Bačke budu priseljeni na jadranske otoke i u Slavoniju), na manipulativne strategije marginalizacije, omalovažavanja i falsifikovanja popisa stanovništva i sl.. do strategije pacifikacije Bunjevaca uspostavljanjem procesa integracije, zbližavanja sa Hrvatima (I. Josipović). Plan izgradnje isitucionalnog okvira obrazovanja, zapošljavanja na bolje plaćenim radnim mestima, kontrole uticajnih administrativnih i političkih položaja (na svim nivoima, uključujući Republičku skupštinu), izgradnje infrastrukture u mestima sa hrvatskom populacijom, ukazuje na pristupanje sveobuhvat-

noj strategiji privilegovanog zbrinjavanja hrvatske nacionalne manjine u arealu bunjevačke populacije koja se, uspostavljanjem privlačne hrvatske alternative, priklanja dobrovoljnoj asimilaciji u hrvatski nacionalni identitet. Ovaj projekt predstavljen je kao deo ostvarivanja recipročne ravnopravnosti hrvatske manjine u Srbiji i srpske manjine u Hrvatskoj. Bez odgovarajuće recipročnosti između Hrvata i Bunjevaca u Srbiji, ovaj projekt asimilacije Bunjevaca povećava šansu „rišenja bunjevačkog pitanja“ u Srbiji.

Zaključak

Iz razmatranja položaja i društvene aktivnosti Bunjevaca tokom poslednjih sto godina, pokazuje se kao značajno da odgovorimo na sledeća dva pitanja.

1) Kako Bunjevci mogu postići konsolidaciju svog organizovanog, etničkog civilnog društva, uspostaviti odnose solidarnosti i uzajamne brige unutar svoje etničke zajednice? Šta može odigrati ulogu impulsa regeneracije etnogeneze bunjevačke zajednice?

Obnova bunjevačke etničke zajednice moguća je na osnovu mobilizacije Bunjevaca oko rišavanja problema koji većinu tišti poslednjih sedam decenija. Skupština AP Vojvodine, kao pravni sukcesor GNOOV, i pored pokazane političke volje Vlade AP Vojvodine, našla se pred priprekom koju neće moći glatko prevazići bez pokazivanja političke volje Bunjevaca kao relevantnog političkog subjekta. Plebiscitarno pokazivanje političke volje Bunjevaca (svih postojećih nacionalnih orijentacija) za pravno anuliranje dekreta iz 1945. godine, značilo bi (1) podršku dovršavanju započetog procesa pravnog opovrgavanja dekreta i svih njegovih impliciranih pravno-političkih posledica i (2) dokaz postojanja političke volje Bunjevaca kao pravno-politički konstituisanog subjekta. Izvedena po modelu izbora delegacije Bunjevaca na VNS 1918. godine, Velika bunjevačka konferencija, kao reprezentant volje bunjevačkog naroda, svojom odlukom o anuliranju dekreta iz 1945. godine, potvrdila bi početak obnovljenog razvojnog procesa bunjevačke etnogeneze koji je 1918. godine ostao blokiran. Konstituisanje ove konferencije kao stalnog organa demokratske koordinacije rišavanja unutrašnjih pitanja bunjevačkog

civilnog društva, otvorilo bi perspektivu dugoročnog opstanka i razvoja ove zajednice kao uvažavanog i uticajnog političkog faktora u srpskom i međunarodnom društvu.

2) Kako Bunjevci mogu osnažiti svoj uticaj kao politička zajednica, zaštititi svoj nacionalni identitet i unapriditi svoje sposobnosti u konkurenciji oko uticajnih, kreativnih i dobro plaćenih položaja, poslova i radnih mesta u savremenom srpskom društvu?

Kako uvid u stogodišnja nastojanja strategije asimilacije Bunjevaca u hrvatski nacionalni identitet pokazivaje, „rišavanje bunjevačkog pitanja“ u Srbiji, danas je, i ostaće do nameravanog potpunog anuliranja Bunjevaca, opasnost koja nalaže angažovanje svih političkih faktora u našoj zajednici. Ono podrazumiva: Prvo, dekonstrukciju hrvatskog poimanja „rišavanja bunjevačkog pitanja“ kao negacije autohtonog etniciteta Bunjevaca, njegov priznavanja samo kao „sub-etnije“ hrvatskog naroda. Drugo, kritiku i osudu ocine Bunjevaca kao „umjetne, memorandumske nacije“ konstruisane u Miloševićovo vreme radi uništenja Hrvata kao nacionalne manjine u Srbiji. Treće, odvajanje rišavanja recipročnog položaja nacionalnih manjina Srbije i Hrvatske od položaja Bunjevaca u Srbiji. Četvrto, uvažavanje principa reciprociteta Bunjevaca i Hrvata u Srbiji u obezbeđivanju njeve ravnopravnosti kao nacionalnih manjina u Srbiji. Peto, uvažavanje odluke VNS iz 1918. godine o brizi srpske države za Srbe i Bunjevce kao za nju ravnopravnih manjinskih zajednica u Mađarskoj. Angažovanje oko ovi pitanja, politički subjekti (stranke, organi odlučivanja sviju idejnih struja med Bunjercima, med Bunjercima viđeni intelektualci), pokazaće u javnosti svoju spremnost za reintegraciju Bunjevaca kao konsolidovane manjinske nacionalne zajednice.

Imajući u vidu navedene dve oblasti etničkog i nacionalnog razvoja Bunjevaca, institucionalni okvir naše zajednice može obezbediti istovremeno postojanje i koordinirano dilovanje 1) organizovanog sistema bunjevačkog civilnog društva, od bazičnih udruženja građana, KUD-ova i kulturnih centara do njeve krovne organizacije Velike bunjevačke konferencije i 2) sistema ustanova i drugih institucija kulturne autonomije izvedenih iz dilovanja Nacionalnog savita bunjevačke nacionalne manjine kao dila državno-političkog sistema Republike Srbije.

Uloga Blaška Rajića na Velikoj narodnoj skupštini 1918. godine i ideološki uticaj njegovog dela u Nacionalnom savitu bunjevačke nacionalne manjine

Nikola Babić

Nakon vesti o proboju Solunskog fronta od strane srpske vojske znalo se da je pobjeda Srbije izvesna i da je vreme sloma Austro-ugarskog carstva došlo. Svit se u Subotici brzo organizovo, pa je već 10. novembra organizovan Veliki narodni zbor, di je osnovan Bunjevačko – srpski narodni odbor, uz prisustvo nekoliko hiljada Subotičana, na kome je glavni govornik bio Blaško Rajić.

Bilo je potriebno organizovat mirno priuzimanje vlasti, dalje nesmetano organizovanje života i funkcionisanje u gradu, al i sastanci narodnog zbora bilo je u velikoj tajnosti jel je u gradu bilo proglašeno vanredno stanje i glava se gubila i za najmanje prikršaje. Osim tog, tajno, na zboru bilo je konstatovano da se oko 300 bunjevački mladića naoružalo, a u pripravnosti je bilo još toliko, kako bi se mogli zaštitit oni koji vode cilu operaciju, počevši od Blaška Rajića, pa nadalje, ostali delegata. Sastanci su uglavnom bili u kući Malagurskih, u Štrosmajerovoj ulici, di su se donosile najvažnije odluke, kako i di dalje.

Često se ističe da je Blaško Rajić dono odluku o prisajedinjenju Kraljevini Srbiji ponet atmosferom na velikoj narodnoj skupštini, no to nije tačno. Odnosno, nikoliko dana prije Velike narodne skupštine, Rajić je sa još dva pridstavnika bunjevačka bio i na Skupštini u Hrvatskoj, koja je takođe oglasila odcipljenje od Austrougarske, a na Rajićovo pitanje šta Bunjevci sad da rade, rečeno mu je da sami moramo vidit di ćemo i kako ćemo.

Rajić je dono svoju odluku, o prisajednjenju, ali, ova odluka bila je odluka svi oni hiljada bunjevački glasova koji su izglasali naše delegate, i koji su bili isto ko i on potpuno ubeđeni da dostojanstvenog nacionalnog života za Bunjevce pod austrougarskim carstvom nema. Za sve godine, koliko su Bunjevci iskali makar jedan bukvar za prvi razred osnovne škole, ni taj minimalni zahtiv nije prihvaćen. Kršenja ljudski prava,

manjinski takođe, zabrana upotrebe maternjeg jezika, sve su to bili razlozi zbog koji Bunjevci nisu više mogli ostati pod dvojnim carstvom, jel bi u suprotnom to bilo njevo lagano gašenje nacionalne svisti.

Nakon završetka Velike narodne skupštine i veliki nadanja od nje, na žalost nije prošlo više od dvi godine a dio teritorije severne Bačke sa velikim brojom Bunjevaca na njoj pripo je Mađarskoj. Odvojena je teritorija na kojoj je ostalo srce bunjevštine, naše inteligencije (na njoj je rođen Ivan Antunović, tu su pokrenute Bunjevačke i šokačke novine, list Neven,...). Sve su to udarci od koji se ko narod nismo oporavili ni do danas, a narod je nepovratno nesto.

Problemi koje je unutar sebe imala Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, neminovno su zahvatali i Bunjevce. Posle 1918. godine rad Hrvatske seljačke stranke na Bunjencima kao glavnom glasačkom tilu u Vojvodini se naveliko računalo, a ispod plašta ovog političkog rada bio je i konstantan rad na hrvatizaciji Bunjevaca. Blaško Rajić, bio je svećenik, al i politička ličnost. Vodio je obnovljenu Bunjevačku stranku od 1902. godine, i čiji zenit je svakako učešće na Velikoj narodnoj skupštini 1918. godine. Zbog uticaja koji su neprestano stizali iz Hrvatske, zbog razočarenja u efekte Velike narodne skupštine, Blaško Rajić će svoj politički profil potpuno okrenit i 1926. godine postaće integrativni dio Hrvatske seljačke stranke.

Tokom Drugog svitskog rata sve bunjevačke institucije su bile zatvorene a rad zabranjen, jel je rečeno da su antidržavne. Dal su zaista take i bile, nikad nije dokazano.

Uznapridovalu hrvatizaciju Bunjevaca potvrdiće kraj Drugog svitskog rata i naredba da se svi Bunjevci imadu izjasnit ko Hrvati. Kraj rata i Rajić će dočekat ko prijatelj Komunističke partije Jugoslavije, da bi se tokom pedeseti godina prošlog vika ovaj odnos izkomplikovo, a Rajić bio i osto digod na sridini, sa sopstvenim stavom o pravičnosti prema svojem narodu, a sa druge strane često loše razumljen el tumačen. O njegovom liku i dilu tek bi tribalo divanit daleko više i istraživat njegovu biografiju.

Krajom osamdeseti i početkom devedeseti godina prošlog vika odvažni pojedinci samostalnim zalaganjem pokušavaju odstraniti negativne posljedice naredbe i svi istorijski dešavanja, ali i da povedu najšire narodne slojove.

Tako je 1991. godine reosnovana Bunjevačko šokačka stranka, i nastavilo se putem naših pridaka kako bi se probudio i osvestio narod.

Osnivanje stranke prati i osnivanje prve bunjevačke institucije Bunjevačka matice u Subotici 1995. godine.

Sve do 2002. godine Bunjevci kao zvanična nacionalna manjina ne postoje. Tek usvajanjem Zakona o pravima i slobodi nacionalni manjina, a polovinom iste godine donosi se i pravilnik o izboru nacionalni savita.

Početkom 2003. godine, 23. februara uspišno je održana elektorska skupština Bunjevaca i izabran je prvi Bunjevački nacionalni savit.

Na elektorskoj skupštini je obilodanjen i dekret iz 1945. godine, sa potpunom saglasnosti i prisutnim emocijama da je od strane članova Nacionalnog savita proglašen ništavnim.

Bili smo uvirenja da kao Bunjevački nacionalni savit možemo više učiniti za svoj položaj u društvu i državi i da smo postali nezaobilazni kad se u državi Srbiji raspravljaju pitanja nacionalni zajednica.

Priznati smo kao nacionalna zajednica sa svim pravima kao i druge u državi Srbiji, a to su cilovi i zalaganja naših priporoditelja i rodoljuba i sa one Velike narodne skupštine od prije 100 godina.

Izabrali smo četiri nacionalna praznika i među njima dva, koja se direktno naslanjaju na ličnost i dila Blaška Rajića. Prvi je upravo 25. novembar 1918. godine, Velika narodna skupština, ideja bunjevačkog naroda kao integrativnog dila Kraljevine Jugoslavije, ali opet i onog koji se bori za svoju samobitnost, samo te ideje nije imo do kraja ni ko čuti ni podržati u šumi ideja i glasova koji su se glasno čuli u Kraljevstvu.

Drugi nacionalni praznik je Dužijanica, koju Blaško Rajić uobličava ovako kako je većim dilom i mi danas obilježavamo i slavimo. Rajić ko sve-

ćenik uvešće Dužijancu i u crkvu, osmislit svečanu povorku nošnji, njezin sastav od narodni nošnji do bandaša i bandašice.

Poštujuc ova dva kamena temeljca bunjevačke istorije, etnologije i religije Blaško Rajić zauzima važno misto med velikanima bunjevačke manjinske zajednice i u današnjim danima.

Jačanje bunjevačkog identiteta kroz jezik, kulturu, obrazovanje i informisanje – sto godina posli Velike narodne skuštine 1918. godine

Suzana Kujundžić Ostojić

Bunjevci će 1918. godine i Veliku narodnu skupštinu dočekat ko prilično brojna nacionalna manjina u ondašnjem austrougarskom carstvu, al na popisima i mnogim drugim vidovima izjašnjavanjima često rasparčavana i nikad u svoj cilini i samim tim jačini, prikazana manjima. Npr. nacionalna pripadnost se vrlo vešto izbegavalo da se pokaže brojnost na popisu, pa jel smo mećani među Slovene, jel med ostale, jel med one koji divane mađarski jezik, čak i ako bi onaj ko se tako izjasni znao samo rič mađarskog.

Osim tog, ekonomska ekspanzija koja je zahvatila ove krajeve severne Bačke, Suboticu takođe, nije pratio i **obrazovni razvoj**, barem ne u onoj miri koja bi bila potribna da povede narod za sobom, i odtrgne ji od sve jačeg zahvaćanja mađarizacije.

Bunjevački jezik izgubio je bitku jezika, sistematski je izbacivan iz škula, a prinosiso se samo u okvirima porodičnog kruga.

Malobrojna je **štampa** u to vrime na bunjevačkom, barjak nosi list Neven – Mije Mandića i bunjevački kalendar. Povrimeno se javljaje i drugi listovi, al je njev vik izlaženja većinom vrlo kratak, a cenzura i autocenzura jaka, pa su mnogi od nji ugašeni od strane vlasti, a bilo je i oni koji su završavali u zatvorima zbog svoji tekstova.

U to vrime Bunjevci imadu tek nekoliko svoji **kulturni** institucija – Pučku kasinu, Bunjevačku stranku, nekoliko udruženja, i svoji velikana koji se bore za samostalnost i afirmaciju Bunjevaca.

Blaška Rajića, braću Kujundžiće, Miju Mandića, koji svojim zalaganjima pokušavaje uspraviti svoj narod u nivo ko što su to i drugi oko nji.

Njevi pokušaji i nastojanja pokazivaje da to ni malo nije bio lak zadatak. Mnogi su tom cilju posvetili cio život, a da nisu dočekali plodove svojeg

rada. Pop Pajo Kujundžić je dobio pozitivan odgovor na osnivanje bunjevački razreda tek 1918. godine, što je dvi godine posli njegove smrti.

Obrazovanje za Bunjevce, makar i ono osnovno, samo prvi jel drugi razred na maternem jeziku, nije bilo dostupno. Isto tako ni bunjevački bukvar, ili bilo koji obrazovni materijal. Iz ovakog socijalnog stanja ni bunjevačka svist nije mogla bit na onom nivou koji bi bio pokretač svojem narodu.

Posli 1918. godine, u škole se uvodi bunjevački jezik i pismo, a naziv predmeta će se minjat. Stanje će se u nekoliko prominit, al će generalni kurs kojim je političkim i virskim relacijama zacrtan kurs hrvatizacije Bunjevaca u velikoj miri skrenio s onog puta koji je bio potriban narodu da dođe do svoji stavova, samosvisti o održanju i zaštiti samog sebe.

Ovako stanje reflektovaće se i na informisanje, jezik u štampi, radu kulturni institucija i svi ostali manifestacija identiteta.

Drugi svitski rat će ovako stanje, prvo zamrznit, da bi ga kasnije potpuno i izbriso, jel na snagu stupa Naredba o izjašnjavanju Bunjevaca ko Hrvata i ova činjenica prominiće u velikoj miri stav o samom sebi čak i danas mnoge pripadnike bunjevačke zajednice.

Još uvik ima oni koji o Naredbi znadu malo, jel ni malo, olako je svaćaje, ko i proces utapanja Bunjevaca u hrvatsku zajednicu, ko vid odustajanja davljenika od dalje borbe za opstankom i priživljanjom.

Nema opstanka Bunjevaca pod bilo čijim imenom osim našeg samostalnog. I nema ni jednog zdravorazumskog stava zašto je bolje bit pripadnik bilo kojeg naroda, osim onog kojem već pripadaš svojim poriklom i naslidstvom.

Ko će čuvat i razvijat bunjevački jezik, kulturu, obrazovanje, informisanje ako to neće radit sami Bunjevci?

Nema nikog ko bi to bolje, ni s više ljubavi i pažnje radio osim nas sami. Jedino, što više vrimenta za greške nemamo. Brojnost Bunjevaca ozbiljno je opala, do te granice da se možmo pitat možemol opet bit ptica feniks i ustat iz pepela.

Osnivanjem Nacionalnog savita, institucije priko koje država komunicira sa određenom manjinom, dobili smo mogućnost da se brinemo o osnovnim postulatima koji održavaju jedan nacionalni identitet.

Konačno, posli skoro vika čekanja **bunjevački govor** uče dica u školama. Po brojnosti zajednice jedna smo međ brojnijima u broju oni koji se za ovaj predmet odlučuju. U procesu smo osvajanja sridnjoškuskog obrazovanja. Postoji i izborni predmet na Pedagoškom fakultetu u Somboru, koji je ove godine zaživio.

Potrebno je ipak još uvik puno da ovo obrazovanje osim svoji pupoljaka i da svoje cvatove. Urađeni su udžbenici za niže razrede, što je najdalje dokleg smo u svojoj istoriji stigli.

Radi se i na uvođenju bunjevačkog u pridškolske ustanove, ko vrlo važan i prvi segment od kojeg će puno tog dalje zavisit.

Od govora uspili smo pravit i **izdejstvovat jezik**, ova bitka nije gotova, ima još polja koja triba osvojiti i završit, al početna bitka je naša.

Osnovane su **Bunjevačke novine**, a razvijeno je informisanje u nivou sa svim ostalim zahtivima modernog vrimenta: internet portal, radio, tv, fejsbuk.

Bunjevac 21. vika i vika posli Velike narodne skupštine je danas onaj ko je svestan veličine svojeg naroda i svojeg porikla, koji razumi osnovni sistem funkcionisanja nacionalni manjina – od izjašnjavanja na popisu, o upisu u poseban birački spisak, važnost postojanja autohtonosti bunjevačke zajednice, informisanja putom svoji medija o događajima u zajednici i uticaja na nji (dolaskom na nacionalne praznike, razne manifestacije koje se u zajednici organizuju)...

Tako možemo svima pokazat da smo samosvesna i živa nacionalna zajednica koja je u stanju da se brine o sebi, nametne svoje viđenje sebe svakom drugom, uz uvažavanje svačijeg stava, zastupanje onog koji je naš, bez vriđanja drugog.

Politički život Bunjevaca 1918. i 2018.

Mirko Bajić

Buđenje nacionalne svisti Bunjevaca, krajom devetnaestog i početkom dvadesetog vika, krunisano je nacionalnim priporodom 1918. godine, odma po završetku Drugog svitskog rata. Pod stegama Austrougarske monarhije Bunjevci su bili izloženi mađarizaciji, a nastojanje da sačuvaje svoj nacionalni identitet, jezik, kulturu i običaje nije imalo karakter političke organizovanosti. Buđenje nacionalne svisti se identifikovalo kroz časopise, novine i dilovanje udruženja, posebno Pučke kasine, a isključivo pod vođstvom pojedinaca, istaknuti Bunjevaca iz tog vrimenta. Pokušaj političkog organizovanja osnivanjem Bunjevačke stranke u okviru Austrougarske monarhije, ostao je brez bilo kakvog uticaja i rezultata. Pokušaj Austrougarski vlasti pred kraj Drugog svitskog rata da sačuvaje državnost po završetku rata, nudeć manjinama autohtonost u pogledu nacionalnog identiteta, nije urodio plodom. Ideja da se formira treća, južnoslovenska federalna jedinica koja bi okupila Hrvate, Srbe i Slovence u jednu cilinu sa centrom u Zagrebu, a u okviru Austrougarske monarhije, sve većim uspisima sila Atlante, a konačno probojom Solunskog fronta i uspisima srpske vojske, je propala. Ulaskom srpske voske u gradove Vojvodine, konačno je obiluzen pad monarhije i postavljeni su temelji za novu državu Srba Hrvata i Sovenaca, odnosno južni slovena, u čemu su se Bunjevci pripoznavali ko autohton južnoslovenski narod.

Duh jugoslovenstva početkom dvadesetog vika duboko je bio usađen u svisti Bunjevaca. Vođe Bunjevaca u to vrime, sasvim izvesno su imali viziju da će Bunjevci, jedino formiranjem države svi južnoslovenski naroda, sačuvat svoj nacionalni identitet. Smatrali su da je nacionalni identitet Bunjevaca sadržan u Jugoslovenstvu, da smo svi jedno, da smo braća i da je isto biti Srbin, Hrvat el Bunjevac. Smatrali su da će se odvajanjem od Austrougarske i formiranjem države južni Slovena, oslobodit aveti mađarizacije i sačuvat svoj nacionalni identitet. U tom nastojanju, odma po završetku Drugog svitskog rata u Vojvodini se prilamala odluka, dal novu državu stvarat prilaskom Narodnom vijeću u Zagrebu i

nakon tog uć u novu zajedničku državu, jel direktnim prisajedinjenjom tad Kraljevini Srbiji. Bunjevci su se na samoj Skupštini održanoj u Novom Sadu 25. novembra 1918., opridilili za prisajedinjenje Kraljevini Srbiji, iako je samo dan ranije prilazak Narodnom vijeću u Zagrebu bio izvestan. Taj čin, odluka o prisajedinjenju Kraljevini Srbiji, ima istorijski značaj, a Bunjencima je utvrdio status. Konačno su Bunjevci bili priznati i zvanično identifikovani ko autohton narod, i ko taki, Bunjevci su ušli u novu državu, Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca, potom - Jugoslaviju.

Danas bi se moglo postaviti pitanje: Dal je ideja jugoslovenstva bila put u očuvanje nacionalnog identiteta Bunjevaca, jel siguran put u potpuno gubljenje identiteta?

Naime, prvo razočaranje nastaje već na Mirovnoj konferenciji, jel delegacija Srba i Bunjevaca nije postigla željene rezultate u pokušaju prisajedinjenja „Bajskog trougla“ Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca i veliki broj Bunjevaca, a i Srba, ostao je van nove države. Saznanje da se moglo više uraditi, uticalo je na potrebu da se Bunjevci samostalno politički organizuju i diluju u cilju svoje samobitnosti. U Kraljevini su postojale nacionalne stranke još iz pridrattog perioda, a formirane su i nove sa ambicijom demokratskog i jugoslovenskog kapaciteta. To je doprinelo odluci da i Bunjevci osnuju svoju stranku, i 1920. godine osnovana je Bunjevačko-šokačka stranka. Stranka se u pogledu odnosa prema nacionalnom pitanju opridilila za stvaranje bunjevačkog nacionalnog identiteta u okviru jugoslovenstva. Vodeće nacionalne stranke Srba i Hrvata nisu to blagonaklono dočekale i program Bunjevačko-šokačke stranke u pogledu nacionalnog identiteta Bunjevaca, doživile su ga ko sopstveno nacionalno rasplinjavanje, te su odlučno reagovalе u namiri da onemogućе afirmisanje nacionalne zrilosti Bunjevaca. Poslidica tog je bilo razilaženje Bunjevaca i potpuni raskol i dezintegracija stranke.

Bunjevci, dakle, umisto da se politički ujedine u stvaranju i očuvanju svoje autohtonosti, razbili su se na tri strane, međusobno se optužujuć. Jedna koja je Bunjevce vidila ko Srbe, gradeć taj stav na bliskosti Srba i Bunjevaca, druga koja je nacionalno poistovećivala Bunjevce i Hrvate i treća koja je podjednako zazirala od ovakvog načina saradnje i sa Srbima i sa Hrvatima, pokušavajuć da uspostavi širu platformu među sta-

novnicima Vojvodine, bez obzira na nacionalnu pripadnost, al uzimajuć ko zajednički imenitelj katoličku viroispovist. U tim priviranjima odjedared je bilo važnije bit Vojvođanin nego nacionalno opridiljen. Vojvodina se stavlja u prvi plan, u isticanju da Vojvodina ko pokrajina oće da živi i upravlja sama svojom kućom. Parole, -„Vojvođani hoće da znaju, ko pije a ko plaća“, „Da se zna kuda idu naše pare“, – toliko su pripoznatljive i za period posle raspada SFRJ – „Di su naši novci“, „ Čije su naše pare“, i slično.

Nakon ubitsva kralja Aleksandra, pa sve do Drugog svitskog rata, prisutna je dvojnost u pristupu tumačenja nacionalnog identiteta Bunjevaca, i to kod sami Bunjevaca. U političkim previranjima politički su aktivne pristalice autohtonosti Bunjevaca, al u okviru jugoslovenstva, odnosno u jugoslovenskom nacionalnom kontekstu, i druga opcija koja je Bunjevce vidila u okviru hrvatske nacije. Umisto da bude očuvan i da jača bunjevački autohtoni nacionalni identitet, u okviru jugoslovenstva di smo svi braća i svejedno je jesil Srbin, Hrvat jel Bunjevac, dogodilo se da jača nacionalni identitet Srba i Hrvata, a bunjevački se potpuno gasi. Odma po završetku Drugog svitskog rata, 14. maja 1945., novi komunistički režim, nove Jugoslavije, rišava „problem“ jednim potezom pera. Donosi se Dekret – Naredba ; „...da se svi Bunjevci imaju smatrati Hrvatima, bez obzira na njihovu izjavu“. Potpuni mrak trajo je sve do raspada SFR Jugoslavije. U toj, novoj državi, bratstva i jedinstva, jugoslovenstvo je ponovo aktuelno. Mnogi Bunjevci, silom prilika, bili su sad Jugosloveni, al čuvajuć u sićanju svoj jezik, kulturu i običaje.

Raspadom Jugoslavije, i stvaranjem novi država u granicana bivši republika, ponovo se začuo glas: „Mi smo Bunjevci“!

A onda, nakon više od polak vika, ko da se istorija ponavlja.

Uvodjenje višestranačja, ratna dejstva u Hrvatskoj, potom raspad SFR Jugoslavije i stvaranje SR Jugoslavije, potom Srbije danas, donela su nove političke okolnosti. Na prvim višestranačkim izborima pojavljivaje se nove stranke. Odma po uvođenju višestranačja formiraje se i nacionalne stranke koje diluju na ovim prostorima, Demokratska zajednica Vojvođanskih Mađara (DZVM), kasnije Savez Vojvođanskih Mađara

(SVM), i Demokratski savez Vojvođanskih Hrvata (DSHV). Bunjevci, očigledno još u zanosu jugoslovenstva, bratstva i jedinstva i zajedništva, ne prate to i dozvoljavaje da DZVM (SVM) i DSHV nadvladaju srpske stranke SRS i SPS, i da u Subotici formiraje lokalnu vlast na nacionalnoj osnovi, u kojoj su glavnu rič imali Mađari i Hrvati. Bunjevci ostaju politički pasivni, al se pak pojedinačno, ko i trideseti godina, opridiljuju za građansku i Vojvođansku opciju brez nacionalnog identiteta. Direktna posljedica tog je da je u kratkom vrimenu lokalna vlast u Subotici, di živi pritežan broj Bunjevaca (u vrime prvog popisa na kojem su mogli da se identifikuju ko Bunjevci, više od 20.000 u Subotici), donele nepopravljive odluke na štetu Bunjevaca. Uveden je hrvatski ko službei jezik, a sve institucije i organizacije koje su nosile bunjevački pridznak, priimeno-vane su u hrvatske. Bunjevci su se „kasno sitali“ i uglavnom pod uticajom srpski stranaka, obnnovili Bunjevačko-šokačku stranku. Ponavlja se isti usud. Bunjevci su razjedinjeni, usmireni na tri različite strane, međusobno se optužujuć. Jedni su Bunjevci Srbi, drugi Bunjevci Hrvati, a treći – Bunjevci građani, Vojvođani, i još uvik Jugosloveni, brez nacionalnog identiteta, čuvajuć niko, samo njima, znano zajedništvo. Nova Bunjevačko - šokačka stranka u tim uslovima pokušava postaviti nacionalni identitet Bunjevaca u fokus događanja, al to čini nevišto, i vrlo brzo podpada pod potpuni uticaj prosrpski stranaka i ostaje brez ikakvog uticaja, sve do svojeg gašenja u potpunoj neaktivnosti.

Umisto političkog organizovanja, Bunjevci naivno pokušavaje svoj nacionalni identitet sačuvat kroz obnovu udruženja sa nacionalnim pridznakom, prije svega Bunjevačke matice u Subotici i Bunjevačkog kola u Somboru. Pokazalo se da „igrat i pivat“ nije dovoljno da bi se ispoljio i očuvao nacionalni identitet. Uporedo jača politički identitet Mađara i Hrvata, i to oni Hrvata koji su poriklom Bunjevci, a prihvatili su hrvatstvo ko nacionalno opridiljenje. Bunjevci su el politički neaktivni, el su članovi politički stranaka sa srpskim, demokratskim el vojvođanskim pridznakom. Optužbe da je „Bunjevce izmislio Milošević“, aludirajuć na činjenicu da je Bunjevcima nacionalno izjašnjenje omogućila vladajuća SPS-a devedeseti, prate Bunjevce do danas. To je posljedica odsustva političkog dilovanja pod sopstvenim identitetom. Taj prazan politički hod trajo je sve do 2007. godine, kad je osnovana politička stranka sa bunjevačkim obiluzjom, i sa programom utvrđivanja i očuva-

nja sopstvenog nacionalnog identiteta, Savez Bačkih Bunjevaca (SBB). U tom momentu, stranke na ovim prostorima mađarskog i hrvatskog nacionalnog obiluzja, gotovo da slave punolitstvo, i samim tim imaju nedostižnu pridnost. Kad se sagleda činjenica da je uoči svaki izbora, na kojima je SBB samostalno učestvovala, naprasno stvara nova politička stranka pod bunjevačkim obiluzjom pod ko zna čijim tutorstvom, koja je na izbore izlazila paralelno i praktično pristajala da se pojavljiva odma posli izbora, jasno je da je postojala namira da se spriči ozbiljno političko organizovanje Bunjevaca. Istovrimeno, organizacije obnovljene devedeseti, kad je i pristala da postoji obnovljena Bunjevačko-šokačka stranka, koje imaju kulturno obiluzje a ne političko, u čitavom ovom periodu vezuju se nuz političke stranke građanske orijentacije (Bunjevačka matica za – JUL, LSV, VP; Bunjevačko kolo za – G17, DS, SDS). Postaje potpuno jasno da su Bunjevci sami sebe politički opstruirali i time se isključili iz ozbiljnog političkog dilovanja i dostizanja relevantnog političkog uticaja. Dal je to slučajnost, politička nezrilost, el iz niki krugova organizovana namira, ostaje da se vidi.

Danas, kad postoje svi uslovi da se nacionalni identitet iskaže i razvija, prije svega postojanjem Nacionalnog savita ko zakonom uređenog organizovanja nacionalne manjine, neophodno je dostignit odgovarajući nivo političkog dilovanja kroz političku stranku bunjevačkog nacionalnog obiluzja. Samo tako se mož u demokratskom političkom okruženju ostvarit taj neophodan cilj – očuvanje nacionalnog identiteta i ostvarivanje svi prava koja pripadaje nacionalnoj manjini u skladu sa zakonima. To podrazumiva neophodnu parlamentarnost u lokalnom, pokrajinskom i republičkom parlamentu, bilo da se parlamentarnost ostvariva samostalnim izlaskom na izbore, što je realno u lokalnim parlamentima, jel u okviru koalicije pod sopstvenim imenom i bunjevačkim obiluzjom.

Prid Bunjevcima je izazov – kako se ozbiljno politički organizovat i dostignit neophodnu političku zrilost u cilju ostvarivanja svoji ciljova i potreba.

Konstituisanje Bunjevačkog nacionalnog savita

Bunjevačka Matica Subotica

Studije i istraživanja

Bunjevački Prigled, 2018, sveska 7, 47-87
<https://istrazivanjebunjevacablog.wordpress.com>

Udruženje građana Bunjevci
Novi Sad

Transnacionalna uslovljenost rišavanja bunjevačkog pitanja i civilno društvo

Aleksandar Raič PhD, Zvonko Stantić BA, Sandra Iršević MA

Transnational Confirmation of the Settlement of the Bunjevci Question and Civil Society

Abstract: Bunjevci (nationally not-Croats) today in Serbia and Hungary, are one of the most vulnerable ethnic groups. In Yugoslavia, during the mid-two world wars, they were subjected to Croatianization and Serbianization, and in 1945, in the emerging Yugoslavia, they were violently taken away from their national identity and administratively categorized as Croats. In Serbia, after the break-up of Yugoslavia and the establishment of the national states of Serbia and Croatia, the Bunjevci, under the populist governments (Milošević, Koštunica, Vučić) renewed the national identity with the status of the national minority sui generis. This status was encountered, with the support of the Croatian populist national governments (Tudjman and the later HDZ governments), for disputes. The Croatian self-identified group of Bunjevci, with the status of a national minority in Serbia, after 1990, strives to restore the identical solution to the Bunjevac issue (denying the existence of the Bunjevci as a special national minority in Serbia). The resolution of this ethnic-national conflict within the ethnically homogenous Bunjevci was conditioned by the last decades of the minority policies of the populist national states of Serbia and Croatia, which makes the position and development of the Bunjevci in Serbia (in a specific way in Hungary) uncertain and susceptible to the collateral interests of these states in relation to their national minorities (Serbs in Croatia and Croats in Serbia). In addressing this ethnic conflict (the Bunjevac issue), civil society showed no interest, and the Bunjevci can rely on solving the problems of their own survival, only on the transnational initiative of that society. The authors

are exploring the reasons for the insignificant interest of civil societies of Croatia and Serbia (partly of Hungary) in resolving the Bunjevac issue in Serbia and Hungary, and argue for the possibility of activating a transnational civil society in the EU based on the experiences of its mobilization in countries with significant influence of populist political forces in solving similar problems of fragile minority ethnic communities.

Key Words: National minorities, Bunjevci, Croats, conflict resolution, populist state, Serbia, Croatia, Hungary

1. Uvod

Bački Bunjevci su jedan od pojavni oblika malih, ugroženih naroda, reliktnih etniciteta Jugoistočne Evrope. Bačke Bunjevce označavamo kao narod (etniju) jer se mogu, kao i niz sličnih naroda Jugoistočne Evrope – Čangosi, Gagauzi, Rusini-Lemki, Vlasi, i drugi¹ (viditi mapu u nastavku) – teritorijalno, u viševekovnom trajanju, definisati i prepoznati po sličnoj istoriji. U ovoj studiji imamo u vidu Bačke Bunjevce naseljene tokom 17 vika u Južnoj Ugarskoj, u tzv. Bajskom-Bunjevačkom trouglu (danas područje izmed Dunava i Tise koje virtuelno ograničavaju tri grada: Subotica i Sombor u Srbiji i Baja u Mađarskoj). Oznaku „mali narodi“, „etničke manjine“ koristimo u smislu kako ih definišu M. Kundera i Montserrat Guibernau², ali imamo u vidu i demografsko-brojnu odrednicu koju koriste Vahre i Viikberg³.

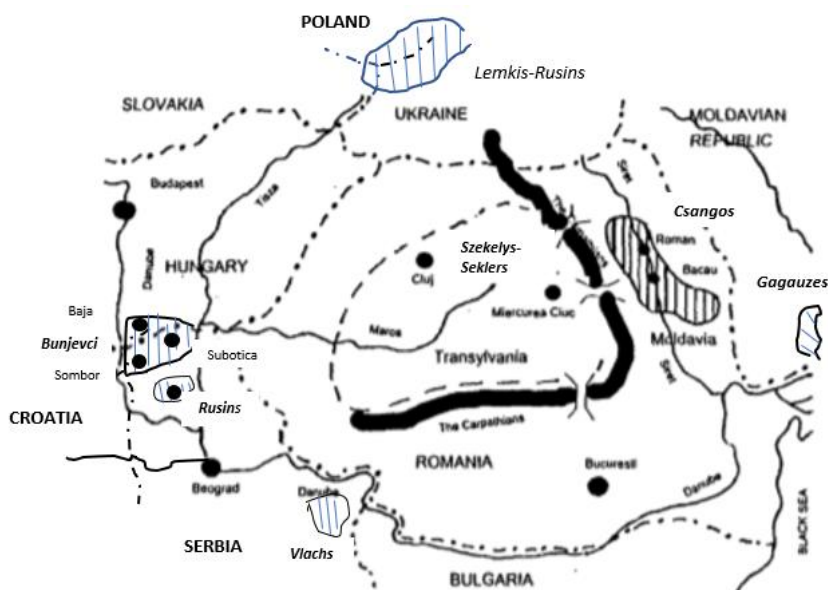
¹ Ne spominjemo male narode Balkana kakvi su Pomaci, Torbeši... kojima posebnu pažnju posvećuje H. Mylonas. Pominjemo Vlahe istočne Srbije (Timočke Krajine) jer o njima srpska država ima slične međunarodne probleme kao što ih ima i sa Bunjevcima. O malim narodima Balkana videti: <https://www.slavorum.org/most-interesting-minorities-from-the-balkans/>

² “The expression 'ethnic minority' does not refer to the size of the group but focuses primarily on its lack of power and resources. Thus, an ethnic minority is a group which is subject to disadvantage, and often racism.” (Guibernau, 2007). Za „male narode“ Milan Kundera naglašava „odsustvo prošlosti i budućnosti“ i opštu nesigurnost opstanka.

³ Vahre, L., Viikberg, J., (1991), The Red Book of ofthe Peoplesof the Russian Empire, <http://www.eki.ee/books/red-book/foreword.shtml>

Naime, Bunjevaca je u Bačkoj krajem Prvog svetskog rata bilo 84 hiljade a posljednji popis stanovništva u Srbiji pokazuje da ih je 2011. godine bilo jedva 16,5 hiljada. Ovi demografski podaci čine osnovu odredbe Bunjevaca kao „ugroženog naroda”; uz ostale nepromenjene uslove, demografska projekcija za Bunjevce u Srbiji, do kraja 21 vika, vodi do zaključka o njegovom nestanku.

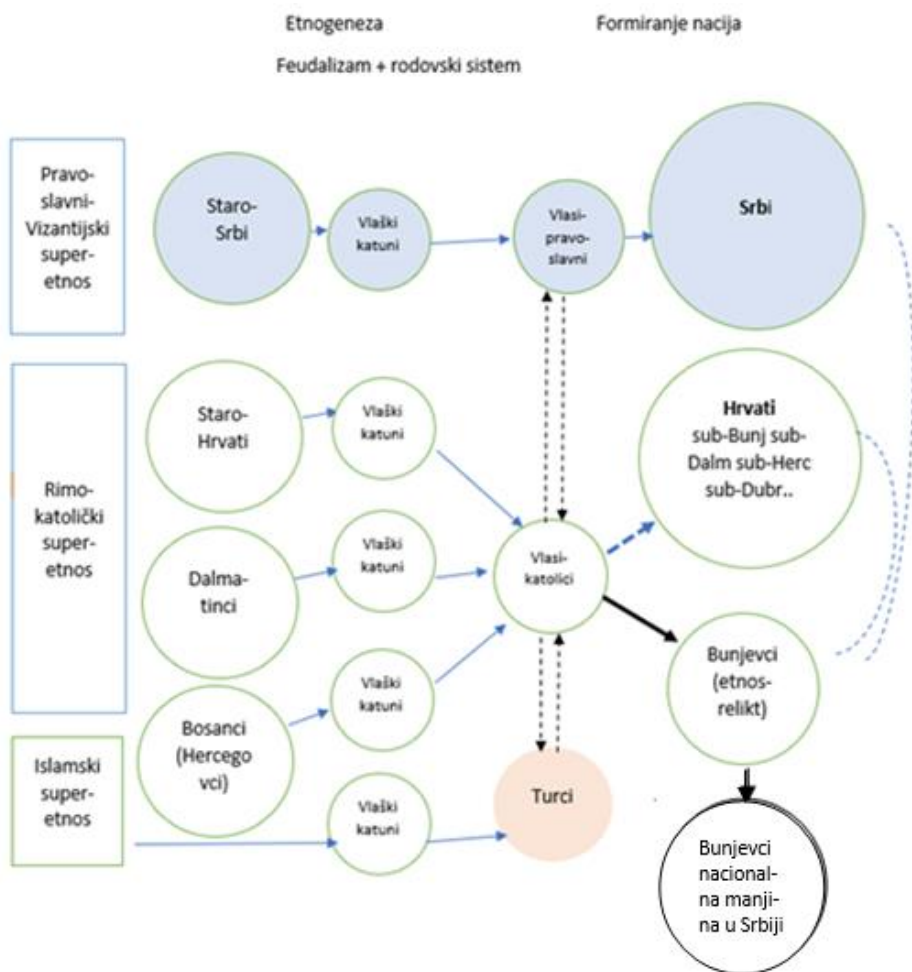
Slika 1 - *Karpatско-panonski bazen Jugoistočne Evrope: naseljenost nekoliko reliktnih naroda*

Preuzeta i dopunjena skica mape (tekst španske autorke o Čangoima)

Odredbu Bunjevaca kao *reliktnog etniciteta* koristimo imajući u vidu dve činjenice (1) njev način nastanka – doseljavanja, izdvajanja iz šireg etnikuma (pridnacionalnog etniciteta vlaha-katolika) uz modifikovanje, u novom kraju (Bačkoj) kulturnih osobnosti (jezik, katolički oblikovani običaji, slabljenje veza sa „starim krajem”) i (2) njev specifični stereotip ponašanja (u Bačkoj razvijena etničko-kulturna i politička identitetska svojstva).

Slika 2 - Istorijsko okruženje etnogeneze Bunjevaca

Koncept *reliktnih etnosa* razvija Lev Gumilev polazeći od poimanja "etnogeneze kao celokupnog procesa razvoja od početnog momenta nastanka na areni istorije do pretvaranja etnosa u relik i njegovog nestanka" (Gumilev, 1994). Pod etnosom Gumilev podrazumiva "kolektiv koji se razlikuje od drugih etnosa stereotipom ponašanja i suprotstavljanjem svima drugima". Etnosi nastaju na dva načina: 1) pri "tesnom suživotu kao posledica asimilacije prvobitnih etničkih

supstrata" ili 2) "odvajanjem manje grupe ljudi i promenom mesta života kada, tokom vremena, ti ljudi izgrađivaju novi stereotip ponašanja i gube vezu sa metropolom". Subetnos čini "element strukture etnosa koji diluje u odnosima sa svim ostalima", u razvojnoj fazi, uzajamno se slivajući i usložnjavajući svoje odnose. U finalnoj fazi etnogeneze, subetnosi ispoljavaju težnju uzajamne izolacije, uprošćavanja etno-sistema, smanjivanja svog broja do jednog koji postaje reliktni.

Bunjevci su se izdvojili iz Vlaha-katolika koji su činili polazni etnički supstrat ekspanzije (putom asimilacije) modernog hrvatskog etnosa. Stapanjem ovog etničkog supstrata sa etničkim Hrvatima, nastao je novi hrvatski etnos na čijoj pasionarnosti, prvenstveno na stereotipu odbojnog ponašanja prema Vlasima-pravoslavicima (pripadnicima drugog, Vizantijskog super-etnosa). Razvoj hrvatskog etnosa/ nacije apsorbovanjem ranijih etnosa sa državnim iskustvom (Dalmatinci, Bosanci-Hercegovci, Dubrovčani) i njihovim svođenjem na subetnose pod hegemonijom vojno-politički izgrađenog, hrvatskog etnosa (konstituisanog u ratničko-demokratskoj banskoj Hrvatskoj), otpočeo je otvaranjem, radi apsorbovanja, prema delu Vlaha-katolika sa područja hrvatske vojne krajine, zainteresovanih za stupanje u hrvatski etnos a ne za razvoj kao novog bunjevačkog etnosa. Integrisani vlasiki-katolici doprineli su podizanju pasionarnosti moderne hrvatske nacije čineći etničku ekspanziju i produbljuvanje razlike prema vlasima-pravoslavicima (Srbima) osnovnim markerom nacionalnog identiteta savremenih Hrvata. Ova razlika hrvatzizovanih „vlaha-Bunjevaca” i Bunjevaca koji su, nakon izdvajanja i autohtonog razvoja u izminjenim uslovima južnougarskog landschafta (ravnice), sa drugačijim stereotipom ponašanja, kao izolovani etnički reliktni, izgradili novi etnos⁴. Ova istorijska pozadina čini izvoriste bunjevačkog pitanja.

⁴ Značajno je terminološko definisanje u savremenom diskursu korišćenih termina: *Bunjevci* -- reliktni vlasiki-Bunjevci (katolici) razvijeni u novi etnos bačkih Bunjevaca - razlikuju se od vlaha-katolika i od Hrvata; *Bunjevci-Hrvati* - reliktni etnicitet Bunjevaca u pretvaranju u Hrvate -- razlikovanje od Bunjevaca pod uticajem hrvatskog nacionalizma; *Hrvati* -- potomci staro-Hrvata i u hrvatsku naciju asimilovani etnički supstrati, uključujući vlahe-katolike iz vremena identitetskog moratorijuma-bifurkacije na Bunjevce i Hrvate tokom 17-18 veka (Šokčević procenjuje da četvrtinu savremene

Iz porijekla Bunjevaca sa drugim malim reliktnim narodima proizlazi da je njevo svođenje na reliktni etnos, kopnjenje i depopulacija, problem koji zahteva odgovor na pitanja: Kako su se ovi etniciteti održali, i pored teških okolnosti nacionalističkih i državno-socijalističkih pritisaka s ciljom njeve asimilacije u novonastajuće nacije-države, a nakon raspada ovih poslednjih (socijalističkog sistema) i otpočinjanja tranzicije-restauracije liberalno-kapitalističkog sistema, ovi mali narodi ubrzano kopne i pokazuju nesumnjive znake akulturacije, „prirodne asimilacije”, marginalizacije i gubljenja perspektive izgradnje karakteristika nacionalnog identiteta i institucionalnog okvira neophodnih za opstanak ne-titularnih etniciteta kao demokratskog subjekta, koji u punom kapacitetu koristi kolektivno pravo na ostvarivanje nacionalne ravnopravnosti.

2. Teorijski model savremenog bunjevačkog društva

Imajući u vidu procese nacionalnog oblikovanja bačkih Bunjevaca tokom poslednjih sedam decenija (1945-2018), faktore koji uslovljavaju položaj Bunjevaca u Srbiji i njeve međusobne odnose (savrimeno bunjevačko društvo) možemo predstaviti slidećim punim teorijskim modelom⁵.

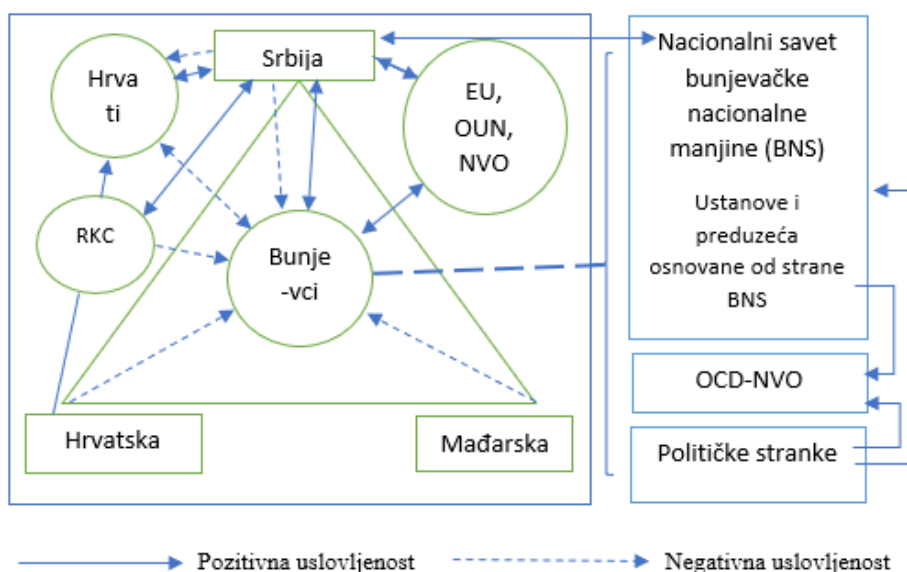
Teorijski model procesa Bunjevačkog pitanja u Srbiji sadrži četiri egzogene varijable (tri nacionalne države i skup međunarodnih, državno-institucionalnih i institucionalizovanih nevladinih faktora) i institucio-

hrvatske nacije čini etnički supstrat koji je učestvovao u etnogenezi Bunjevaca). – Kicošev et al razlikuju takođe Hrvate nastale naglom hrvatizacijom Mađara bunjevačko-hrvatskog porekla koji su se posle 1918. godine iz lukrativnih razloga izjasnili kao Hrvati (na toj osnovi broj Hrvata je u Subotici od 1910. do 1921. porastao za 300%); *Hrvati-Bunjevci* - u Bunjevce pretvoreni-revertovani Hrvati -- manje verovatni proces etnogeneze Hrvata - Hrvati koji se plaše srpske represije pa se izjašnjavaju - sakrivaju iza bunjevačke nominacije-kategorizacije bez promene stereotipa ponašanja i razlikovanja od Hrvata (tumačenje porekla dela savremenih Bunjevaca od strane pristalica strategije identicida Bunjevaca).

⁵ Predstavljeni teorijski model je osnov za razvijanje empirijskog Path-modela (brisanje u stvarnosti neefektivnih strelica). Path-model je pun ukoliko prikazuje sve teorijski sagledive povezanosti faktora koji obuhvataju celinu procesa opstanka i etničko-nacionalnog razvoja neke etničke grupe.

nalizovane faktore bunjevačke manjinske zajednice (stranačko-političkog i nevladinog civilno-društvenog sektora) kao kriterijsku varijablu koja meri položaj Bunjevaca u Srbiji pod uticajem pomenitih faktora političkog okruženja.

Slika 3 - Zavisnost opstanka i razvoja bunjevačkog društva od faktora međunarodnog i domaćeg srpskog društveno-političkog okruženja

Ključ za razumivanje bunjevačkog pitanja, i kao problema opstanka i razvoja Bunjevaca u Srbiji, i kao pitanja opstanka hrvatske nacionalne manjine u Srbiji, kako ga postavlja elite Hrvata-Bunjevaca, predstavlja višestruka uslovljenost srpske države u operacionalizaciji manjinske politike prema Bunjevcima.

Znajući za donedavno javno deklarirani obostrano prihvaćeni pozitivni odnos države Srbije i nacionalno institucionalizovanih Bunjevaca⁶, u gornjem modelu je aktivan put delovanja države mogao biti onaj kojim

⁶ Predsednik Republike Tomislav Nikolić je 2013. dao podršku Bunjevcima kao samosvojnem narodu „Bunjevci nisu ni Srbi ni Hrvati, oni su svoji“. Bunjevački prigled, 2/2013. Str. 9-13.

su ograničavana nastojanja Hrvatsko-Bunjevačke elite da potisnu i marginalizuju Bunjevce u Srbiji. Na međunarodnom planu nisu zapažene državne aktivnosti. Nije bilo očekivane podrške kampanji Bunjevaca u Mađarskoj za dobijanje statusa nacionalne manjine kakav su Bunjevci u Srbiji ostvarili nakon 1990. godine⁷. Ova kampanja u dva navrata nije postigla svoj cilj zahvaljujući uticaju Hrvatske na Mađarsku državu da ne menja politiku identicida prema Bunjencima priminjenu u Jugoslaviji još 1945. godine. Na ovoj politici prema Bunjencima oslanja se nastup Hrvatske u nastojanjima da sa Srbijom postigne zaštitu svoje manjine u Srbiji. Funkcioneri Hrvata-Bunjevaca u Srbiji (Subotici i Somboru) od 1990tih godina uporno insistiraju na rešavanju svoje verzije bunjevačkog pitanja, podrazumivajući pod tim neophodnost zadržavanja politike identicida Bunjevaca u Srbiji.

3. Bunjevačko pitanje i njegova značenja

U osnovi hrvatske verzije Bunjevačkog pitanja u Srbiji je tvrdnja Hrvata-Bunjevaca da se zbog straha od nacionalističkih represalija, Hrvati u Srbiji izjašnjavaju kao Bunjevci. To je razlog cipanja hrvatske nacionalne zajednice u Vojvodini na Bunjevce i Hrvate. Tim putem srpski konzervativni nacionalisti (za vreme režima Slobodana Miloševića 1990. do 2001. godine, potom režima Vojislava Koštunice i režima SNS od 2012. do danas) nastoje stvoriti „umjetnu bunjevačku naciju”. Favorizovanjom Bunjevaca, srpski nacionalistički režimi (svi do sada osim DOS-ovskog Đinđićevog) vrše usmiravanje Hrvata prema bunjevačkoj umjetnoj naciji, izazivaju depopulaciju Hrvata i njevu asimilaciju u srpsku naciju. To je glavni argument koji je u osnovi poimanja bunjevačkog pitanja u Srbiji od strane protagonista borbe za opstanak nacionalne manjine Hrvata u Srbiji. Taj argument sadrži tvrdnju po kojoj su, nakon identicida nad Bunjencima (i Šokcima) izvršenog u maju 1945. godine na osnovu odluke-dekreta Glavnog narnooslobodilačkog Odbora Vojvodine (Skupštine Vojvodine), svi

⁷ Podrška srpske države Bunjencima u Mađarskoj preuzeta je obaveza utvrđena u odlukama plebiscita iz 1918. godine (videti Z.Stantić, odluke Velike narodne skupštine Srba, Bunjevaca..., Bunjevački prigled, 3. 2014 str.).

popisani Hrvati usvojili hrvatski identitet, odbacili i zaboravili svoj raniji bunjevački identitet. Tako je stvorena koherentna hrvatska konstitutivna nacija-narod Hrvata u Jugoslaviji. Nakon raspada Jugoslavije i formiranja nezavisne Hrvatske (1992), Hrvati su u Srbiji (Miloševićovoj SR Jugoslaviji) svedeni na novu nacionalnu manjinu u Srbiji. Nacionalnu identitetsku homogenost ove nove nacionalne manjine, nakon 1990. godine, narušila je spoljašnja remeteća intervencija srpskih nacionalista (stvaranje tzv. Memorandumske⁸ veštačke bunjevačke nacije) čime je stvoreno Bunjevačko pitanje.

Pomenito pitanje njegovi hrvatski kreatori i interpretatori datiraju od devedesetih godina kao posledicu de facto odbacivanja Titove strategije negiranja Bunjevaca. Za Bunjevce to pitanje se veziva sa 1945-tom godinom i sprovođenjom strategije identicida koja uključuje negiranje postojanja Bunjevaca i njevu nasilnu kategorizaciju kao Hrvata. Naprotiv, za Bunjevce Bunjevačko pitanje je problem opstanka, otpora asimilaciji u hrvatski (takođe mađarski i srpski) nacionalni identitet i izgradnje modernog bunjevačkog identiteta nacionalne manjine sui generis pod okriljem srpske države kao zaštitnice nasuprot hrvatizaciji (takođe mađarizaciji).

Naša je pretpostavka da Bunjevci, sa svojim tradicionalnim katoličko-etničkim identitetom, bez izgradnje elemenata nacionalnog identiteta sposobnog za otpor silama okruženja (marginalizacije i asimilacije), ne mogu opstati. Uvid u postavljanje i rišavanje „bunjevačkog pitanja” (hrvatizacije ili srbizacije) i načine reagovanja bunjevačke elite, pokaziva kako nacionalne države (vlade) rezonuju po modelu hrvatskog rešavanja bunjevačkog pitanja i da povezanost interesa država koje recipročno imaju sopstvene nacionalne manjine (Hrvati i Mađari u Srbiji a Srbija u Hrvatskoj i Mađarskoj) prema Bunjercima imaju promenljivi odnos⁹. U takim okolnostima Bunjevci u Srbiji imaju uslovljenu podršku

⁸ Memorandum Srpske Akademije nauka i umetnosti 1998 godine bio je dokument o rešavanju srpskog nacionalnog pitanja u prethodnoj Jugoslaviji kojim se u svojoj politici rukovodio Slobodan Milošević.

⁹ Milonasovo tumačenje - Bunjevački prigled, 3/2014. str. 228-243.

koja ne isključuje njihovo „puštanje niz vodu”¹⁰. Izlazak iz takve potencijalno kritične situacije postavlja prid bunjevačku političku elitu problem (1) izgradnje kadrovske, organizaciono-institucionalne i ideološke osnove bunjevačkog civilnog duštva i (2) nalaženja transnacionalnog oslonca u manjinskim civilnim društvima kompatibilnim sa sistemom bunjevačkih OCD i nadnacionalnim institucijama EU i OUN. To je pretpostavka koja zahtiva empirijsku proveru kao i razjašnjivanje podržavajućih teorija.

Proveravanje ove teze na raspoloživim sekundarnim empirijskim (uglavnom statističkim) podacima, dovelo je do sledećih nalaza.

4. Prikaz i analiza rezultata istraživanja

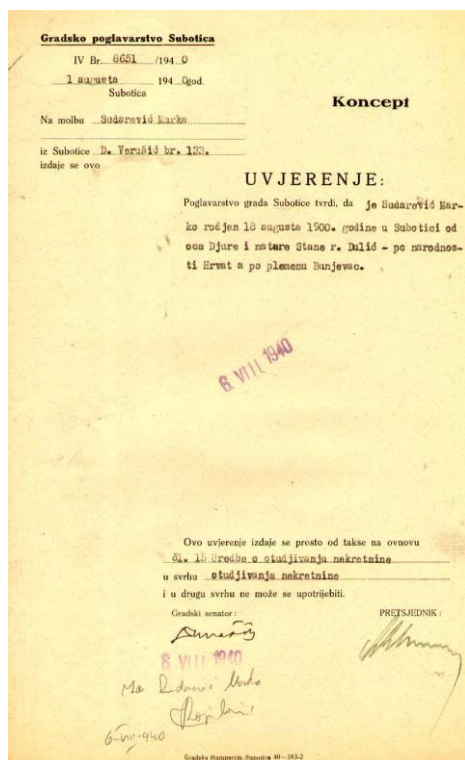
4.1. Etnička održivost bunjevačkog civilnog društva

Temeljni argument hrvatske verzije bunjevačkog pitanja je u tvrdnji da Bunjevci (i Šokci) posle maja 1945. godine ne postoje. Ova tvrdnja je konstruktivistička u dvojakom smislu: u negativnom smislu negiranja bunjevačkog etniciteta i pozitivnom smislu stvaranja pripisanog hrvatskog identiteta negiranih Bunjevaca. Isti konstruktivistički pristup, u obrnutom smislu, sadržan je u tvrdnji da je pojava Bunjevaca nakon 1990. godine rezultat političke intervencije srpske nacionalističke države radi stvaranja veštačke nacije Bunjevaca.

Hrvatska dekonstrukcija Bunjevaca kao nacionalnosti sadrži uverenje o definitivnom rešavanju bunjevačkog pitanja i o skidanju sa istorijske agende ne-hrvatske nacionalne evolucije Bunjevaca u budućnosti. Kao rezultat ovog konstruktivizma obe strane u srpsko-hrvatskom svojatanju Bunjevaca, javlja se svođenje Bunjevaca na njev tradicionalni, anacionalni etnicitet. Tako posmatrani, Bunjevci ostaju samo predmet nacionalnog konstruisanja bilo hrvatskog bilo srpskog identiteta (takođe

¹⁰ Izjava ranijeg predsednika Srbije B. Tadića prilikom posete dr. I. Josipovića Srbiji, to potvrđuje.

mađarskog ili jugoslovenskog) a ne kao subjekti samoidentifikovanja i samoorganizovanja¹¹.

Nezasnovanost ovog razloga fiktivno rešenog bunjevačkog pitanja dokazuje rezultati popisa stanovništva Vojvodine obavljenih između 1948. i 1981. godine. I pod administrativno-polijskom zabranom, Bunjevci su postojali i izjašnjavali se po svom etnonimu na popisima stanovništva. Svojevremeno nepublikovani Statistički bilten broj 7. iz 1971. godine potvrđiva da se u Vojvodini na popisu izvedenom te godine kao Bunjevac izjasnilo 18318 osoba (tabela Prilog 1). U dve opštine Bunjevačkog trougla (Subotica i Sombor obuhvataje 96% svih Bunjevaca u Vojvodini) u naredne tri decenije (1971-2002) broj Bunjevaca je porastao za 8% dok se broj Hrvata prepolovio (indeks

52,2%)¹². Etničko jezgro Bunjevaca u Vojvodini održalo se 1971. godine, i pored identicida iz 1945. godine, što potvrđiva podatak da je popis stanovništva 2002. godine u Vojvodini konstatovao 19766 osoba

¹¹ Priloženi dokument iz 1940. godine, pokaziva postojanje bunjevačkog etničkog identiteta kao temelja i hrvatskog nacionalnog identiteta kao nadgradnje identifikacije Bunjevaca. Nacionalna pripadnost je uspostavita kao rezultat međuratne nacionalne propagande dok je bunjevački etnicitet ostao ugrađen u kulturi i tradiciji Bunjevaca.

¹² Ovu depopulaciju Hrvata, hrvatski negatori Bunjevaca pripisuju rekatgorizaciji Hrvata kao Bunjevaca. Podatak u priloženoj tabeli opovrgava tu tvrdnju: u pomenute dve opštine hrvatsko stanovništvo je između 1971. i 2002. godine smanjeno za 23086 osoba dok je broj Bunjevaca povećan samo za 807 osoba.

bunjevačke nacionalnosti. Ovo je potvrda održivosti bunjevačkog etničkog društva nasuprot političkoj identicidnoj asimilacionističkoj represiji. Objašnjenje procesa nagle depopulacije Bunjevaca nakon 2002. godine zahtiva uvođenje, osim administrativno-političkih faktora, novih varijabli u model njegovog opstanka i razvoja.

4.2. Osnove opstanka i razvoja bunjevačkog civilnog društva

Manjinska civilna društva u Srbiji javljaju se kao javni, poslovni društveno-politički i kulturni subjekt, zahvaljujući državno-pravnom priznanju etničkih društava čija mobilizacija i organizovani nastup rezultiraju njevim uvođenjem u zakonom regulisani sistem OCD-NVO. Mobilizacija pretpostavlja postojanje agilnih dovoljno obrazovanih grupa etničke-nacionalne inteligencije sposobne i zainteresovane za korišćenje zakonskih manjinskih prava. Kod brojnijih pa i malobrojnih starih (pre 1989. godine etabliranih) etno-nacionalnih zajednica (Mađari, Slovaci, Rumuni, malobrojni Rusini) taj uslov se ostvaruje, dok kod malobrojnijih, pogotovo tzv. novih manjina (Hrvati, Bunjevci, Vlasi, Egipćani, Aškalije...), ovaj uslov je teško ostvariv¹³. Ova razlika se zapaža u korišćenju finansiranja projekata manjinskih OCD u čijoj realizaciji posreduju Nacionalni saveti nacionalnih manjina.

Upoređujemo Hrvate (kao pre 1989. godine konstitutivnu titularnu naciju SFRJ, posle novu nacionalnu manjinu, tokom ratnih sukoba krajom 20tog i početkom 21og vika stigmatizovanu u Srbiji) i Bunjevce kao novu manjinu i Rusine kao staru manjinu i Ukrajince kao takođe novu manjinu u Vojvodini. Kod Hrvata i Bunjevaca u opštinama Subotica i Sombor, gde su populacije ovih manjina izjednačene, zapaža se trostruka prednost Hrvata, što se objašnjava načinom njihovog nacionalnog formiranja i prednostima izgradnje civilnog društva Hrvata u Vojvodini nakon drugog svetskog rata¹⁴.

¹³ Kod etničkih grupa sa nerazvijenom inteligencijom zakonske pogodnosti organizovanog korišćenja manjinskih prava (finansiranje projekata) prvo se prihvataju „etnički preduzimači“.

¹⁴ Administrativno formiranje Hrvata dekretom o zabrani Bunjevaca i preuzimanjem imovine i prava ranijih bunjevačkih OCD...

Tabela 1 - *Raspodila finansijskih sredstava Sekretarijata za kulturu... AP Vojvodine u avgustovskom (drugom) konkursnom ciklusu 2018. godine, četiri etničke-nacionalne zajednice*

<i>BROJ PROJEKATA</i>					
	SUBOTICA	SOMBOR	NOVI SAD	OST.APV	Ukupno
HRVATI	9	3	2	2	16
BUNJEVCI	3	1	1	1	6
	BAČKA	SREM	NOVI SAD		
RUSINI	5	2	4		11
UKRAJINCI		1	1		2
<i>ODOBREN IZNOS RSD</i>					
	SUBOTICA	SOMBOR	NOVI SAD	OST.APV	Ukupno
HRVATI	560000	190000	100000	100000	950000
BUNJEVCI	310000	50000	60000	100000	520000
	BAČKA	SREM	NOVI SAD		
RUSINI	285000	165000	300000		750000
UKRAJINCI		50000	50000		100000
<i>IZNOS PO PROJEKTU RSD</i>					
	SUBOTICA	SOMBOR	NOVI SAD	OST.APV	Prosečno
HRVATI	62222,22	63333,33	50000	50000	56388,89
BUNJEVCI	103333,3	50000	60000	100000	78333,33
	BAČKA	SREM	NOVI SAD		
RUSINI	57000	82500	75000		71500
UKRAJINCI		50000	50000		50000

Finansijska sridstva se za pojedine manjine formiraju srazmerno brojnosti populacije tih manjina iz čega proističu razlike nivoa sridstava po projektima¹⁵. Mehanizam ove raspodele ne uzima u obzir imovinsko stanje pojedinih manjina (oskudica poslovnog prostora, opremljenosti objekata i funkcionalnih grupa - folklornih ansambala, redakcija publikacija, i sl.). Ključna je strukturna razlika u nivou obrazovanja populacije i načina formiranja produktivnih stručnjaka i intelektualaca. Ovu razliku takođe ne uvažava manjinska politika u Srbiji što se

¹⁵ Za osnovu raspodele se koristi brojnost Nacionalnih saveta izvedena iz brojnosti populacije određene manjine prema poslednjem popisu stanovništva (2011. godine).

pokazuje u stanju manjinski prilagođenog obrazovnog i naučno-istraživačkog institucionalnog sistema.

Kada je rič o karakteru škulske obrazovanosti bunjevačke i hrvatske populacije (Prilog tabele 2a i 2b) zapažaju se nepovoljnije karakteristike škulskog obrazovanja bunjevačke populacije. Posebno je izraženo zaostajanje Bunjevaca u gimnazijskom (index udela u ukupnoj bunjevačkoj populaciji u poređenju sa udelom gimnazijski obrazovanih u ukupnoj hrvatskoj populaciji 63,49) i visokoškolskom (60,79) obrazovanju. Više izraženo karijerno orijentisanje hrvatske dice prema gimnazijskom, kao uslovu za dalje visokoškolsko obrazovanje, treba tražiti u višem škulskom obrazovanju roditelja. Gradsko bunjevačko stanovništvo je nastalo naročito posle (Bajmok, Sombor) 1944. godine dok je hrvatsko gradsko stanovništvo formirano u znatnoj meri nakon Prvog svetskog rata, sa dugom tradicijom činovničkih karijera pomađarene bunjevačke inteligencije formirane u AustroUgarskoj¹⁶.

Pomenite karakteristike škulskog obrazovanja bunjevačke i hrvatske populacije su verovatno među najvažnijim faktorima promina *govornih zajednica* obe ove etničke-nacionalne zajednice. Uvid u podatke tabele Priloga 3 pokazuje da su Bunjevci u deceniji 2002-2011 godine imali godišnju stopu depopulacije 1,67% i Hrvati ovu stopu od 1,683%. U isto vreme ove stope depopulacije dostizale su za ukupnu populaciju Vojvodine 0,494% a stopa za većinski srpski narod 0,244%. Sa takvim stopama depopulacije, Hrvati i Bunjevci, zajedno sa Rumunima u Vojvodini, našli su se u vrhu demografski ugrozitenih nacionalnih-etničkih populacija.

Na ovako opominjuće trendove depopulacije bunjevačkog stanovništva imaju uticaja, osim lokalizacija stanovništva (opštine Subotica i Sombor te urbano-ruralni karakter naseobine), tri grupe faktora (tabela 2):

¹⁶ Đurić, V, S. Ćurčić, S. Kicošev (1995)

Tabela 2 - Verovatnoće uticaja faktora dinamike bunjevačkog stanovništva (u%)

	Sombor	Subotica
	Gradska naselja	
Priraštaj	19,06	29
Apstinencija	32,72	50,18
Ostali faktori	48,23	20,82
	Ostala naselja	
Priraštaj	32,91	35,11
Apstinencija	36,71	51,64
Ostali faktori	30,38	13,25

Izvor: Rezultat sopstvenih izračunavanja

U najvećoj aglomeraciji bunjevačkog stanovništva, Subotici, u oba tipa naseobina najveći relativan uticaj na depopulaciju ima apstinencija od nacionalnog izjašnjavanja (neizjašnjavanje prilikom popisa) 50-52%. Uticaj priraštaja (mortaliteta) 30-35% dok ostali faktori (iseljavanje, rekategorizacija-promena nacionalnog identiteta i sl., naročito u ruralnim naseljima), ima manji značaj.

Značajne razlike uticaja ovih faktora pokazuju se, naročito u gradskom naselju somborske opštine. U gradu Somboru najuticajniji faktor depopulacije Bunjevaca su ostali faktori, posebno iseljavanje i, verovatno, rekategorizacija (promina nacionalnog identiteta). U seoskim naseljima posmatrani faktori imaju uravnotežen uticaj sa neznatno naglašenom apstinencijom od nacionalnog izjašnjavanja.

Napred sugerisani procenjeni indikatori uticaja na depopulaciju bunjevačke zajednice u dve opštine sa koncentracijom bunjevačkog stanovništva (96% svih Bunjevaca u Srbiji), posebno faktor apstinencije, dobijaju verodostojnost kada se analiziraju podaci o maternjem jeziku dobijeni popisom stanovništva Vojvodine (Prilog 3).

Eksodusom sa svojih salašarskih zavičaja u gradove, Bunjevci su stupili u sredine u kojima njihov etnički hereditarni (nasliđeni maternji) jezik, ikavica, nije nailazio na prihvatanje (tretiran kao reliktni govor). Tome

je, nakon 1945. godine dopunski doprinela kampanja identicida, potcinjivanja ikavice kao salašarskog, reliktnog jezika koji je u Hrvatskoj potisnut hrvatskom ijekavštinom a u Vojvodini zvaničnim srpskim jezikom ekavicom. Rezultat tog poluvekovnog potiskivanja, marginalizacije i zanemarivanja ikavice, su podaci o procentu bunjevačkog stanovništva 2011. godine koje je ikavicu definisalo kao svoj maternji jezik. Sa 41.41% popisanih Bunjevaca koji ikavicu deklarišu i govore kao svoj maternji jezik¹⁷, Bunjevci se svrstavaju u male ugrožene narode čija govorna zajednica izumire (sopstveni etnički jezik koristi manje od 70% ukupne populacije). Ostaje otvoreno pitanje koliki je broj onih Bunjevaca koji efektivno govore svoj tradicionalni jezik i, zahvaljujući njegovoj nedavnoj standardizaciji, nastoji unaprediti i proširiti svoj govor ne samo u privatnoj porodičnoj i prijateljskoj-susedskoj sferi, nego i u javnoj sferi.

Iz podataka Priloga 3 zapaža se kako je procent Hrvata koji su hrvatski jezik (zvanični književni jezik u Republici Hrvatskoj) deklarirali kao svoj maternji jezik za deset godina opao za 6,24% tj. da opada po stopi od 0,624% godišnje. Poređenje Bunjevaca kao govorne zajednice sa Hrvatima u Vojvodini moguće je primenom indeksa akulturacije (procent govornika maternjeg jezika): taj je indeks 2011. godine kod Hrvata u Vojvodini iznosio 30,99% a kod Bunjevaca je iznosio iste godine 41,41%. Ovo poređenje se mora uzeti sa oprezom imajući u vidu da se deo Hrvata (posebno većina u Subotici i Somboru) istovremeno izražava kao Bunjevci braneći svoj bunjevački etnički identitet. Deo ovih Hrvata-Bunjevaca deklariše kao svoj maternji jezik bunjevačku ikavicu što je verovatno razlog gore zapaženog opadanja Hrvata koji hrvatski jezik deklarišu kao svoj maternji jezik.

U oba slučaja, i Bunjevaca i Hrvata, do visokog nivoa jezičke akulturacije dolazi zbog prihvatanja i svakodnevne upotrebe-komunikacije u

¹⁷ Procent stanovništva koji svoj hereditarni, nasliđeni etnički jezik deklariše kao svoj maternji jezik, koristimo kao Indikator akulturacije. Jezik je ključni marker etničkog identiteta te se odustajanje od svog maternjeg jezika može koristiti kao indeks akulturacije, napuštanja sopstvenog etničkog identiteta i preuzimanja nekog drugog identiteta prihvatanjem jezika koji čini ključni marker tog drugog identiteta.

javnoj a i privatnoj sferi (mešoviti brakovi, dica koja se obrazuju na jeziku titularne nacije) na srpskom jeziku. Koliko je proces socijalizacije srpskog jezika kao lingua franca građana Srbije napredovao, pokazuje podatak da, u deceniji 2002-2011 godine, nasuprot opadanju populacije koja se deklariše nacionalno kao Srbi (indeks 97,56 opadanje za 2,44%), i opadanja broja osoba srpske nacionalnosti koje srpski jezik deklarišu kao svoj maternji jezik (indeks rasta 95,42 opadanje za 4,58%), u 2002. godini broj ne-srpskog stanovništva, koje srpski jezik deklariše kao svoj maternji jezik, iznosio 235213 osoba a 2011. godine 196156 osoba (indeks akulturacije ne-srpskog stanovništva koje srpski jezik deklariše kao maternji, u 2002. godini porastao za 17,79% a u 2011. godini za 15,21%).

4.3. Kulturni i politički sistem bunjevačkog civilnog društva

Bunjevačke porodice i pojedinci se s malim izgledom na rešavanje suočavaju sa problemima koje gornja analiza otkriva. Najvažnija zakonom o manjinama predviđena prava (obrazovanje, kulturni život i informisanje na maternjem jeziku) zahtevaju organizovanje OCD kao pravnih lica sa javnim nastupom i demokratskom kontrolom koju on povlači. Takav nastup pretpostavlja integraciju agilnih grupa i pojedinaca u stranačko-politički sistem ideološki i interesno situiran u konkurentnim političkim rasporedima Srbije. Iz kruga aktivista koji su osnovali Bunjevačko-Šokačku stranku 1995. godine, potiču osnivači prve OCD obnoviteljske Bunjevačke matice u Subotici a pod njihovim podsticajima dalje se širio krug aktivista koji su uspostavili savrimeni sistem bunjevačkih kulturnih OCD¹⁸.

Iz ovog elementarnog uvida u proces stvaranja bunjevačkog civilnog društva, zapaža se povezanost od samog početka, tog društva sa političkim (stranačkim) sistemom srpskog društva. Važno je, takođe, imati u vidu da je od početka postojala težnja ne-stranački orijentisanih

¹⁸ Kadrovski sastav prvog ešalona inicijatora političkog konstituisanja Bunjevaca može se pratiti u sastavima izabranih organa većine njihovih uticajnih institucija i OCD. Tako je taj ešalon prisutan kao većina u sastavu prvog BNS a kasnije neki od njih su uticajni članovi osnovanih kulturnih društava, Centara i udruženja građana.

Bunjevaca da uspostave autentične organizacije civilnog društva, bez posredne kontrole stranaka (u početku je to bila kontrola SPS delom i SPO, vjerovatno i drugih stranaka na vlasti – DS, DSS) što je matrica po kojoj deluje pozadinska kontrola nad delovanjem OCD.

Stranački sistem po definiciji ne pripada civilnom društvu ali je, kod Bunjevaca, osnivanje i gašenje stranaka tesno povezano sa afirmacijom vodećih ljudi stranaka kao lidera priznatih u bunjevačkoj javnosti. To je razumljivo kad se ima u vidu da je funkcija bunjevačkih stranaka izvedena iz izbornog procesa BNS. Neuspeh na izborima za ovu instituciju, koja posreduje između civilnog društva (OCD svih vrsta), ima za rezultat gubitak ugleda u javnosti bunjevačkog civilnog društva a time i ugleda u stranačkoj javnosti, pogotovo u vladajućim strankama. Bez podrške tih, nacionalnih stranaka, leaderske bunjevačke stranke brzo nestaju. Tako je od pojave prve stranke, osnivanje dve nove bunjevačke stranke rezultiralo njihovim gašenjem (Bunjevačka stranka kao naslednica BŠS nakon finansijskih problema posle izbora za BNS 2014. godine i Bunjevačka stranka Vojvodine nakon dva neuspela kadrovska rešenja predsednika te stranke nakon smrti njenog osnivača). Na političkoj pozornici do danas je ostao Savez bačkih Bunjevaca, stranka čiji osnivač ima dugu praksu političkog dilovanja među Bunjencima i na široj političkoj sceni Subotice, Vojvodine i Srbije¹⁹.

Politički život Bunjevaca odvija se uglavnom u borbi oko sticanja većine u rukovodstvu Nacionalnog saveta bunjevačke nacionalne manjine (BNS). Nakon skoro dvostrukog trajanja zakonom predviđenog mandata prvog saziva BNS (2003-2010)²⁰, izvedena su dva izbora koje je

¹⁹ Mirko Bajić - <http://www.sbb.org.rs/index.php/predsednik>

²⁰ Dugi mandat prvog saziva BVNS (obrazovanog putem elektorske izborne skupštine) bio je ispunjen konfliktima i idološkim diskursom o statusu i identitetu Bunjevaca. Podela u BNS izazvala je bojkot dela njegovih članova (koji su zastupali autohtonu koncepciju o poreklu Bunjevaca – nasuprot prohrvatskoj i prosrpskoj orijentaciji), što je dovelo do administrativne intervencije Vlade Srbije i uvođenja prinudne uprave u ovom ključnom organu kulturne autonomije Bunjevaca. Isto se dogodilo i u drugom mandatu 2010-2014 godine gde su ideološke razlike došle do izražaja u podeli između

Tabela 3 - *Kulturni i politički sistem bunjevačkog civilnog društva 2018. godine*

Država Mesto	Ustanove BNS	Jezgrene/ krovne OCD (1)	Inicijalni -ideološki centri (2)	Kulturno – umetnička društva (3)	Udružena građana (4)	Stranke – stranački aneksi
Srbija - Subotica	Fondacija a „Mijo Mandić” NIU „Bunje- vački informativni centar” „Bunje- vačke novine” „Tandr- čak” Centar za kulturu Bunjeva ca	Bunjevač ka Matica	BKC „Bunjevač ki kalendar” MN folklorna gosto- vanja	KUD „Bunjevka” - FBNS „Železničar” KUD „Aleksandro v o”	BEIC „Boza Šarčević”	SBB
Sombo r		UG „Bunje- vačko kolo”				Bunjevač ki media centar
Sveto- zar Miletić					Lemeški Bunjevci	
Baj- mok			BKC - FBI			
Tavan- kut			BKC			
Mala Bosna					Bunjevač ka vila	

grupacije okupljene oko Bunjevačke matice i grupacije oko lidera SBB. Treći mandat BNS protekao je bez oštrijih konflikata.

Novi Sad			BKC		UG „Bunjevci”	
Mađar-ska –Baja			Klub preživelih Bunjevaca		Bunjevačka čitaonica	
Hrvatska- Krivi Put			NK „Bunjevac”			HBS
Slavonski Brod			UG			

karakterisala konkurencija velikog broja listi (7 listi 2010. godine i 9 listi 2014. godine). Najnoviji izbori 2018. godine doveli su do rekonstrukcije bunjevačke političke scene svođenjem na koaliciju „Bunjevci zajedno“ dr S. Kujundžić Ostojić i izbornu listu „Bunjevačko kolo Sombor“ prim. dr Vlado Babić.

U prvom izbornom procesu (2010) došla je do jasnijeg izražaja nacionalno-demokratska orijentacija bunjevačkog civilnog društva koje je u porukama liste „Sad i uvijek – samo Bunjevci” prepoznalo svoj interes. Ova orijentacija nije dospela do realnog uticaja u novoizabranom BNS zahvaljujući podršci datoj drugoj (Narodnoj) koaliciji od strane lidera liste „Jugoslovenskih Bunjevaca”. Drugi izborni proces (2014) pokazuje prevagu stranačkih orijentacija i kristalizaciju koalicija (delom predizbornih saveza ali sa odlučujućim uticajem postizbornih interesnih nagodbi). Treći izborni proces (2018) doveo je do polarizacije okupljanjem svih ranijih subotičkih listi i samostalnog nastupa somborskih Bunjevaca.

Prevagu je 2014. godine odnela koalicija oko SBB zahvaljujući uspešnoj predizbornoj kampanji lidera ove stranke podržane od strane Srpskog pokreta obnove. Okosnica prethodne izborno-političke i ideološke orijentacije, Bunjevačka matica, potisnuta je sa političke scene čime je

dovedena u pitanje njena uloga krovne organizacije bunjevačkog civilnog društva.

Tabela 4 - Formiranje političkih perspektiva bunjevačkog civilnog društva na izborima za BNS

Grupisanja na izborima za BNS 2010, 2014 i 2018	Ostvareni glasovi, %		
	2010	2014	2018
Koalicija oko Bunjevačke matice 2010	49,52	-	
Sad i uvik – samo Bunjevci S. Kujundžić Ostojić	34,18	-	
Bunj. lista za evr.Srbiju Orčić	8,32	-	
Koalicija oko SBB 2014		61,44	
Bunjevci Kujundžić Ostojić, Babić	-	19,03	
Savanov	-	6,93	
Narodna koalicija 2010	42,14	-	
Bajić	15,02	27,55	
Pokornić	12,57	7,93	
Babić	14,55	-	
Bunjevačka liga - Bunjo, Tot	7,02	2,43	
Jugosl. Bunjevci Gabrić	8,32	-	
Koalicija oko Bunjevačke stranke 2014		36,13	
Bunjevačka stranka Evetović, Vojnić, Orčić	-	13,60	
Bunjevačko kolo Sombor Bošnjak	-	10,55	31,59
Jerinkić-Vojnić (Marača)	-	4,27	
Bunjevačka matica Marjanušić	-	7,71	
Koalicija „Bunjevci zajedno“ dr S. Kujundžić Ostojić			68,41

Izvor: Bunjevački prigled, br. 3/2014, str. 84.

Ovim je i bunjevačko civilno društvo kao takvo zaustavljeno u konstituisanju kao realne, institucionalno-demokratski organizovane i interesno orijentisane etničke zajednice. BNS je preuzeo ulogu krovne organizacije bunjevačkog civilnog društva što je teško ostvarivo.

U gore navedenoj tabeli 3. dat je pregled bunjevačkih društveno-političkih i kulturnih (većinom su one nikle iz kulturnih interesa Bunjevaca) oblika organizovanja obuhvaćenih nadležnostima BNS

(obrazovanje, kultura, informisanje, javna upotreba jezika). Osim ustanova BNS, ostale navedene organizacije civilnog društva nastajale su tokom poslednjih petnajst godina kao izraz sazrilih potreba Bunjevaca za društvenim izražavanjem njihovih potreba ostvarivanja kolektivnih manjinskih nacionalnih prava²¹.

Navedene OCD svrstane su prema redosledu nastajanja i učestvovanju u razvoju naciotvornih funkcija: od (1) jezgrenih-krovnih organizacija koje postavljaje osnove i pokazuje mogućnost ostvarivanja kolektivnih manjinskih interesa etničke zajednice, preko (2) inicijalnih ideoloških OCD koje počinju ideološko diferenciranje etničke zajednice, pokazuju mogućnost i potrebu više političkih perspektiva razvoja, do (3) tradicionalnih masovnih kulturno-umitničkih organizacija koje počinju široku mobilizaciju pripadnika manjinske zajednice i (4) udruženja građana koja okupljaje manje grupe interesno bliskih pripadnika etničke zajednice, koji, oslanjajući se na specijalizaciju svojih kreativnih sposobnosti, teže izgradnji nacionalnog identiteta.

U Srbiji su formirane dve bunjevačke jezgrene OCD, Bunjevačka matica u Subotici i Bunjevačko kolo u Somboru (delom je ovaj dualizam nasliđen iz činjenice da je Sombor, iako sa manjom populacijom od Subotice, bio administrativni centar srednjevikovne Bač-Bodroške županije).

Četiri kulturna centra nastajala su sukcesivno u zavisnosti od mobilizacije agilnih grupa Bunjevaca u naseljima sa većom bunjevačkom populacijom. Prvi Centar osnovan u Subotici deluje sa srpskom ideološkom orijentacijom i uspišnim učestvovanjem na internacionalnim takmičenjima sa višeetničkim folklorno-plesnim programom i publikuje kalendar sa paralelnim katoličkim i pravoslavnim kalendarom. Centar u

²¹ Imajući u vidu da su kolektivna nacionalna prava Bunjevaca kao nacionalne manjine sui generis pod neprestanim osporavanjem od strane Hrvata-Bunjevaca, osnivanje bunjevačkih OCD se mora dovesti u vezu i sa otporom i manje ili više osmišljenom borbom sa pomenutim spoljašnjim pritiscima na bunjevački identitet (borba sa asimilacionističkim pritiscima i osporavanjem identiteta je motiv koji etnički identitet Bunjevaca oblikuje kao nacionalni identitet, doprinosi razvoju svesti o neophodnosti kolektivne borbe za realizaciju manjinskih kolektivnih prava bunjevačke zajednice).

Bajmoku ima razgranat program aktivnosti (Festival bunjevačkih ila, produkcija etničkih dokumentarnih filmova, publikovanje Bunjevačkog kuvara) i uspijeva da angažuje katoličke svećenike u svojim versko-etničkim programima. Centar u Tavankutu diluje više od 20 godina kao protivteža hrvatskim kulturno-nacionalnim organizacijama dok je Centar u Novom Sadu osnovan kao promotor bunjevačke kulture u administrativnom centru AP Vojvodine.

Kulturno-umetnička društva nastala su u ranoj etapi obnavljanja javnog bunjevačkog kulturnog života u Subotici (nastavak prakse kulturnog organizovanja Bunjevaca iz vremena prije administrativnog ukidanja 1945. godine svih organizacija sa bunjevačkom nominacijom). Negujeđu etnički bunjevački folklor, igre, tamburašku muziku, privlačeći što veću uglavnom omladinsku populaciju. KUD Bunjevka je razvilo kulturne i nacionalno-idejno relevantne programe (Festival bunjevačkog narodnog stvaralaštva, slamarska likovna umitnost, posebno angažovanje u realizaciji programa bunjevačke Dužijance - praznika bunjevačke nacionalne manjine koji se održava 15. avgusta svake godine u znak proslave završenih žetvenih ratarskih radova). Uslijed senilizacije stanovništva neke od KUD su prestale sa aktivnostima (Čonoplja).

Bunjevačka udruženja građana nastala su poslednjih godina, spontano, kao oživljavanje ranijeg lokalnog etno-kulturnog života ili na podsticaj organizovanih Bunjevaca. Bunjevački edukativno istraživački centar u Subotici osnovan je s ciljem razvoja nacionalno značajnih programa koje druge bunjevačke organizacije (posebno Bunjevačka matica) ne uspijevaju razviti. Udruženje u Novom Sadu deluje od 2010. godine i od 2012. publikuje „Bunjevački prigled” časopis sa kulturu, nauku i društvena pitanja Bunjevaca podstičući interesovanje za naučnu kritičku misao kod Bunjevaca. Udruženja građana u ruralnim sredinama (Mala Bosna i Svetozar Miletić-Lemeši) orijentisana su na nigovanje tradicionalnih kulturno-religijskih običaja Bunjevaca (priskakanje vatre, posvećenje mladog žita). Udruženje Lemeški Bunjevci diluje paralelno sa razvijenim aktivnostima hrvatskih organizacija i sa nasleđem bunjevačkog plemstva iz 17-19 vika.

U tabeli 3. navedeni su oskudni podaci o etno-kulturnim aktivnostima Bunjevaca i Hrvata bunjevačkog porikla u Mađarskoj i Hrvatskoj.

Posle 1989. godine (pad Berlinskog zida) u Mađarskoj je došlo do oživljavanja etničke aktivnosti Bunjevaca prithodnih decenija (posebno pod Kadarovim real-socijalističkim režimom) podvrgnutih sistematskoj asimilaciji u mađarski nacionalni identitet²². Prema analizi perioda visoke mobilizacije Bunjevaca u Mađarskoj (2006-2012), oba pokušaja emancipacije Bunjevaca od hrvatske nacionalnosti, nisu usvojene od strane Mađarskog parlamenta. Kako Delvideki dokazuje razlog je u prihvatanju hrvatskog tumačenja bunjevačkog pitanja (da su Bunjevci Hrvati) od strane Mađarskog parlamenta zahvaljujući političkim međudržavnim interesima Mađarske i Hrvatske a nasuprot istorijskim činjenicama o priznatosti Bunjevaca u Mađarskoj u 17-20 veku²³.

Iz tabele 3. je očigledna zakržljaloš kulture i potpuno odsustvo političke organizovanosti Bunjevaca u Mađarskoj. U ovom trenutku (2018) u Mađarskoj se može konstatovati postojanje tri organizacije koje nemaju zajedničku krovnu instituciju. „Klub preživelih Bunjevaca” M. Muića u Baji ima ulogu inicijalnog ideološkog centra Bunjevaca u Mađarskoj ali su njegovi dometi ograničeni, naročito posle neuspiha narodne inicijative za dobijanje statusa nacionalne manjine Bunjevaca od Mađarskog parlamenta, koju je Muić pokretao u dva maha²⁴. Nastojanjem Bunjevaca u Baji osnovana je Bunjevačka čitaonica koja deluje sa neizvesnim javnim statusom (uz podršku aktivista srpske nacionalne manjine). Bunjevački KUD u Kaćmaru deluje kao lokalna organizacija (sa poremećenim kontaktom sa BNS u Subotici) i dospeva u javnost (medije) prilikom proslave Dužijance sredinom avgusta svake godine.

²² I. Feher, Utolso percben

²³ Delvideki Atila, BP 2/2013, str. 73-104.

²⁴ Sajt M. Muića: <https://bunjevac.blog.hu>
<http://forum.index.hu/Article/showArticle?t=9055848&la=52310396>

Etnički Bunjevci u Hrvatskoj u javnosti pokazuju svoje postojanje u dva istorijska lokaliteta: u velebitsko-primorskom (Senjskom) području sa Krivim Putom kao njihovom središtu i, na posredan način, u aktivnostima kluba Ličana u Slavonskom Brodu²⁵.

Informacije sa sajta nedavno osnovane Hrvatske bunjevačke stranke (HBS) sa sedištem u Krivom Putu na Velebitu, naglašavaju da u gradu Senju 90% stanovništva predstavljaju Bunjevci. U aktivnostima HBS zapaža se kako njev program nastoji „uspostavu suradnje sa Bunjercima u Vojvodini”²⁶. Ulogu promotora bunjevačkog identiteta i samog postojanja Bunjevaca u Hrvatskoj de facto realizuje Nogometni klub "Bunjevac" iz Krivog Puta. Na svoj način važnu ulogu promocije egzistencije Bunjevaca u Hrvatskoj (takođe i Podunavskih Bunjevaca u Srbiji i Mađarskoj) ima visoko-školski program profesorke dr Milane Černelić i njene istraživačke grupe na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Njen ideološki pristup je motivisan idejama bunjevačkih Hrvata iz Srbije i Mađarske koje potiču iz Radićevsko-Mačekovske strategije pripajanja "hrvatskog etničkog prostora Bačke" celini hrvatskih zemalja (najjasnije izraženo u kampanji pripajanja zapadnog dela Bačke po liniji Senta-Bačka Palanka) Hrvatskoj banovini formiranoj 1939. i egzistirajućoj do 1941. godine.

4.4. Građenje nacija u okruženju Bunjevaca i transnacionalni odnosi Srbije

Osvrt na nedavne i aktuelne modele politike građenja nacija u Srbiji, dilom u Hrvatskoj i Mađarskoj, i njev uticaj na status i mogući razvoj

²⁵ Na sajtu Zavičajne udruge Ličana "Vrilo mudrosti" Slavonski Brod, izražena je senzitivnost prema poreklu opširnim tekstom o Bunjercima. Videti: <http://www.vrilo-mudrosti.hr/razno/razno-povijest.htm>

²⁶ „Jedan od osnovnih ciljeva stranke je zaustavljanje raseljavanja Bunjevaca, pada broja stanovnika i stvaranja uvjeta da stanovništvo koje živi ovdje, da se tu i zadrži. Bunjevci su se prije 400 godina naseljavali na ova područja, Podvelebitsko primorje, Gorski Kotar, Liku tako da su Bunjevci najjača hrvatska grana na ovim gorskim odnosno planinskim prostorima.“ <https://hrvatskabunjevacka.wixsite.com/hbs2016/o-nama>

nacionalne zajednice Bunjevaca, osvjetljava nje od aspekata bunjevačkog pitanja.

1- Politika asimilacije Bunjevaca, stvaranje od nje sunarodnika Srba, Hrvata, Mađara. To je bazična komponenta mišovitih politika izgradnje nacije u ovim zemljama, pri čemu su neke etničke grupe tretirane različito od ostalih. U Jugoslaviji Bunjevci su posle 1945. godine podvrgnuti prisilnoj asimilaciji putem kategorizacije u nacionalnost Hrvata. U Srbiji nakon 1989. godine iz dila nacionalističke političke elite plasirane su ideje tretiranja Bunjevaca kao Srba-katolika ali bez odjeka zbog bazične uloge pravoslavlja kao markera srpske nacionalne identifikacije. Ovaj tip asimilacije realizuje se u okviru stvaranja mišovite porodice pristupanjem (uglavnom žena) u pravoslavlje kao uslov crkvenog vinčanja i tradicije nasliđivanja viroispovesti ergo nacionalnosti dice po ocu. Na dugi rok, asimilacija Bunjevaca u kulturu i društveno-političke odnose većinski nacija ostvariva se slabljenjem odnosa sa bunjevačkom etničkom zajednicom, zanemarivanjem (apstinencijom) svake nacionalne identifikacije (produžavanjem moratorija nacionalne samoidentifikacije). Primer politike građenja mađarske nacije posli 1990. godine (do kad je politikom nasilne asimilacije brojnost nejezgrenih etničkih grupa svedena na zanemarivu proporciju), od kad je u toku proces prirodne asimilacije (I. Feher), pokazuje uspišnost politike asimilacije.

U Mađarskoj je politika nasilne asimilacije intenzivirana nakon 1945. godine, pod vlašću komunističkog režima (Rakoši, Kadar). Posebno su asimilaciji podvrgnute jugoslovenske manjine koje nisu imale spoljašnju podršku Jugoslavije. (Delegaciji Hrvata – Bunjevaca iz Bajskog trokuta 1944. godine, koja je tražila uključivanje u Jugoslaviju, Tito je odgovorio da takva korekcija granice nije prihvatljiva SSSR-u.)

2- Modalitet politike asimilacije putem interne kolonizacije primenjivan je u Bačkoj od svih država koje su imale suverenitet nad njezinom teritorijom. U Kraljevini SHS/Jugoslaviji priduzeta je značajna kolonizacija srpskog stanovništva kao i kolonizacija manje obimna ali za hrvatski uticaj u bunjevačkoj sridini uticajnog obrazovanog hrvatskog stanovništva. U periodu 1941-1944. godine priduzeta je kolonizacija

mađarskog stanovništva (Sekelja). Posli 1944. godine izvedena je masovna kolonizacija pritežno srpskog stanovništva, koja je – umisto iseljenog nemačkog i dilom mađarskog stanovništva – izminila etnički sastav stanovništva severne Bačke.

3-Politika uključivanja, akomodacije, integracije - status quo politika usmirena na stvaranje nacionalni manjina proklamovana je u sve tri države značajne za razumivanje statusa i razvoja Bunjevaca. Ovo je u Jugoslaviji/Srbiji od 1945. godine proklamovana etnička politika. Status nacionalni manjina u Bačkoj dobijale su dovoljno brojne etničke nejezgrene grupe sa matičnim državama. Izuzetak su bili Rusini, etnička grupa bez matične države, ali sa podrškom međunarodno priznati virskih organizacija, čije učešće u NOR je bilo priznato i čiji kulturnacionalni razvoj je na tlu Vojvodine posle Prvog svitskog rata dostigo zapažen nivo.

Ovaj model politike građenja nacije na tlu Vojvodine posto je značajan za srpsku državu od momenta postizanja demografske većine srpske jezgrene grupe što je postignuto nakon 1945. godine. Na području Subotice taj uslov nije ostvaren do najnovijeg vrimenta što model politike nacionalni manjina čini prilaznim, podložnim varijacijama.

Odnosi u mišovitoj etničkoj populaciji severne Bačke postali su ositljivi i podložni varijacijama nakon raspada Jugoslavije i sticanja državnog suvereniteta Hrvatske. Politička elita Hrvatske podržava nejezgrenu grupu Hrvata bunjevačkog porikla i nastoji ograničit razvoj grupe autohtoni Bunjevaca kao nacionalne manjine bez matične države. Održivost ove poslidnje grupe Bunjevaca uslovljava podrška srpske države Bunjencima kao nacionalnoj manjini u Srbiji ali i ukrštanje njenih interesa oko podrške sopstvene, srpske manjine u Hrvatskoj. Ova politika naspram Bunjevaca ostaje varijabilna u okolnostima srpsko-hrvatske mirne koegzistencije dok u okolnostima napetosti i sukobljavanja srpska podrška Bunjencima kao nacionalnoj manjini konkurentnoj Hrvatima, dobija na značaju.

Tokom poslidnji godina normalizacije, uspostavljanja savezništva Srbije i Hrvatske, politika građenja ovi nacija i odnos prema Bunjencima

pokaziva zavisnost od asimetrične prirode srpsko-hrvatski spoljopolitički odnosa. U okolnostima kad jedna od država (Srbija) pokaziva slabost u odnosu na drugu (ranija prednost Hrvatske u evrointegracijama, i sl.), dolazi do izražaja politika asimilacije Bunjevaca u hrvatski nacionalni korpus. Signali nemišanja Srbije u asimilacionističko tretiranje Bunjevaca od strane Hrvatske (izjava ranijeg srpskog predsjednika o politički beznačajnim Bunjevcima) podstiče bilo ekskluzivističke reakcije političke elite hrvatske nacionalne manjine u Srbiji prema autohtonim Bunjevcima, bilo nastojanja zbližavanja Bunjevaca i Hrvata sa zanemarivanjem nacionalni ideološki razlika i favorizovanjom političke integracije (angažovanje katoličkog klera). U obadva slučaja asimilacionizam teži odustajanju Srbije od podrške statusu i razvoju Bunjevaca kao nacionalne manjine.

4-Politika isključivanja, egzodusa - stvaranja izbeglica postaje radije prikriveni nego otvoreno deklarirani model gradnje nacije u situaciji kad domicilna država želi reviziju statusa nejezgrene grupe a matična država te grupe podržava njezin separatizam i ima neprijateljsku politiku prema domicilnoj državi. Politika egzodusa i etničkog čišćenja na tlu Bačke može se identifikovati putom činjenica: o deportacijama srpskog stanovništva u Srbiju od strane mađarske države od 1941. do 1944. godine i njezine saradnje sa NDH u projektu etničkog čišćenja (evidentne su deportacije u logor Jasenovac nepoželjni osoba sa severa Bačke, u tom i Bunjevaca); o masovnim deportacijama nemačkog stanovništva iz Bačke nakon 1944. godine (što je podatak koji se odnosi i na aktivnosti mađarske države tog vremena); o podsticanju iseljavanja hrvatski intelektualaca iz Bačke u Hrvatsku (uglavnom Zagreb) u periodu politički procesa protiv križara, hrvatskog proljeća; naposlitku o masovnom „humanom preseljenju“ (etničkom čišćenju) hrvatskog stanovništva početkom hrvatsko-srpskog ratnog sukoba devedeseti godina prošlog vika i masovnog egzodusa srpskog stanovništva iz Hrvatske 1992. i 1995. godine.

Politika isključivanja se potencijalno odnosila na Bunjevce (svi ideološko-nacionalni orijentacija) tokom posljednjeg ratnog sukoba Hrvatske i Srbije. Prema svidoenjima S. Mesića, politika „humanog preseljenja“ bila je dio građenja hrvatske nacije koju je formulisala

politička elita Tuđmanove HDZ i mogla se realizovat njezinim prihvatanjom i sprovođenjem od strane političke elite bački Bunjevaca (Bela Tonković). Srpska politička elita nije pokazivala sklonost ovoj politici s obzorom da je među Bunjercima pro-srpske nacionalne orijentacije imala podršku (Bunjevačko-Šokačka stranka).

5. Diskusija i zaključak: Civilno društvo i rešavanje bunjevačkog pitanja

Ova studija nastala je u okolnostima aktualizacije problema opstanka i razvoja Bunjevaca u Srbiji kao malog ugroženog naroda izloženog marginalizaciji sa perspektivom svođenja na etnički relik. Takva perspektiva potiče iz rehabilitovanja tzv. bunjevačkog pitanja kako je ono postavljeno nakon 1945. godine od strane zastupnika hrvatskih nacionalnih interesa na "rubnom području hrvatskih zemalja" - u Bačkoj²⁷.

Analiza održanja Bunjevaca kao etničke zajednice u Vojvodini - posebno u dve opštine sa koncentrisanim bunjevačkim stanovništvom - u Subotici i Somboru - potvrđuje održanje bunjevačkog etniciteta nakon dekreta o zabrani javnog izražavanja Bunjevaca i o njihovom nasilnom kategorizovanju kao Hrvata. Ovaj nalaz omogućava odbacivanje kao neosnovane tvrdnje o Bunjercima kao veštačkoj tvorevini, konstruisanoj radi negiranja Hrvata kao nacionalne manjine u Vojvodini.

²⁷ Tokom 2018. godine zapažena je promena u manjinskoj politici prema Bunjercima koja se može dovesti u vezu sa ispunjavanjem zahteva predstavnika hrvatske nacionalne manjine u Srbiji (videti. izveštaj T. Žigmanova. Sajt Hrvatske Riječi). Za Bunjevce važno pravno anuliranje dekreta GNOOV iz maja 1945. godine kojim se zabranjuje njihovo izjašnjavanje kao nacionalne manjine s tim etnonimom, i nalaže njihova prisilna kategorizacija kao Hrvata - pripremljeno u Vladi AP Vojvodine za stavljanje na dnevni red Skupštine AP Vojvodine, odloženo je iako je bilo predviđeno da se o njemu donese odluka ususret obeležavanja 100 godišnjice Velike narodne skupštine Srba, Bunjevaca i drugih slovenskih naroda Bačke, Banata i Baranje, održane u Novom Sadu 25 novembra 1918. godine. Iz javnih reagovanja hrvatskih političkih prvaka (S. Bačić, T. Žigmanov) proističe da je pomenuto odlaganje pravnog anuliranja pomenutog Dekreta iz 1945. godine uplvisano njihovim stavovima.

Rezultati empirijske analize uslova opstanka i razvoja bačkih Bunjevaca upućivaje na zaključak o njevoj demografskoj krizi, o izvesnosti njeve kritične depopulacije do kraja tekućeg veka. Taj problem je delimično uslovljen kulturnim karakteristikama Bunjevaca (njihov sistem vrednosti koji nije zahtevao školovanje, posebno ne ostvarivanje karijere javnih službenika visokog obrazovanja kao i edukatora sa humanističkim i društveno-naučnim visokim obrazovanjem). No, relativno zaostajanje Bunjevaca u školskom obrazovanju za sličnim manjinama u Vojvodini (Rusini) kao i za Hrvatima, upućuje na odsustvo sopstvenog, bunjevačkog sistema obrazovanja koji otvara karijeru zasnovanu na gimnazijskom i fakultetskom obrazovanju. Otuda zaostajanje bunjevačke zajednice u pogledu obrazovnog i istraživačkog kadra, što čini začarani krug stagnacije i male konkurentnosti Bunjevaca na tržištu visokokvalifikovanog i dobro plaćenog rada.

Iz karakteristika kulture Bunjevaca, njene vezanosti za etničko-konfesionalni tradicionalizam, za kulturu cikličnih verskih svetkovina, može se objasniti gašenje govorne zajednice na bunjevačkoj ikavici. Otvaranje bunjevačke kulture progresivnom napredovanju, prevazilaženju dostignutog i uobičajenog novim i kritički stalno procenjivanim, konkurentnim modernitetom, prvi je korak u prelasku sa etničke na nacionalnu kulturu. U savremenom bunjevačkom kulturnom sistemu samo jedan Kulturni centar učestvuje na međunarodnim festivalima, ostale bunjevačke OCD se zadovoljavaju lokalnim i državnim granicama bunjevačke i multietničke kulture. Ovaj proces je najkritičniji u odnosu na formiranje nacionalnog identiteta Bunjevaca.

Iz rezultata analize empirijskih podataka proizlazi da se rišavanje bunjevačkog pitanja može osloniti najpre na civilno društvo Bunjevaca, na njeve organizacije civilnog društva (OCD) označavane i kao nevladine organizacije (NVO). Koliko se to očekivanje može ostvariti, zavisi od aktuelnog stanja bunjevačkih OCD kao elemenata javnog kulturnog sistema.

Glavno programsko područje delovanja skoro sviju posmatranih bunjevačkih OCD su kulturne *aktivnosti*, manifestacije namenjene okupljanju, uspostavljanju osećanja zajedništva, negovanju etniciteta (tradicionalnih

veza, zajedničkog porikla i istorijske sudbine, solidarnosti, zajedničkih sićanja i senzitivnosti). Tome služe najviše muzičke i igrачke priredbe sa tipiziranim programima (bunjevačke igre, tamburaški orkestar, solisti-pevači narodnih pisama). Učestvovanje na javnim priredbama, sa drugim folklornim društvima i sa takmičarskim ciljem, doprinosi mobilizaciji lokalne i šire publike (zahvaljujući prenosima na TV). Uloga koreografa, pisnika, kompozitora, kantautora i tamburaških sastava, u ovim programima je važna jer doprinosi modernizaciji, razvijanju i dizanju tradicionalnih bunjevačkih etničkih kulturnih sadržaja na nacionalni nivo (razlikovanje prema hrvatskoj i dr. kulturama). Ovi oblici kulture dobili su stručnu obradu u publikacijama o bunjevačkoj muzičkoj kulturi uglavnom u izdanju Bunjevačke matice.

Iz ovoga se vidi kako aktuelne bunjevačke OCD svojom aktivnošću nisu dovoljno orijentisane na ostvarivanje manjinskih i ljudskih prava svog članstva. Nedostaje akciono-kreativni odnos prema širenju etničke granice koji otvara perspektive saradnje sa okruženjem i, istovremeno, razvija odbrambeni refleks unutar zajednice prema izazovima koje to širenje donosi, čuvajući njenu solidarnost. Takva orijentacija aktivnosti bunjevačkog civilnog društva može se objasniti njenim nastankom i dosadašnjim razvojem u okvirima kulturne autonomije predviđene za nacionalne manjine (njeno svođenje na četiri oblasti aktivnosti u sistemu nacionalnih savita). Bunjevačko civilno društvo, pak, postavljeno je pred znatno širi spektar problema koji se mogu rišavati uspostavljanjem složenijeg sistema odnosa bitnih za izgradnju nacionalnog identiteta koji prevazilazi ideologiju tradicionalne etničko-religiozne kulture Bunjevačca.

U sferi *ideja* u savremenoj bunjevačkoj kulturi još nema izgrađene celovite bunjevačke nacionalne ideologije. Zapažaju se nastojanja nadovezivanja na ideje ranijih, uglednih konfesionalno orijentisanih intelektualaca (ideje Ilije Džinića u Čonoplji). Kod dela bunjevačkih OCD prisutan je interkulturalizam u vidu negovanja bunjevačko-srpskog prijateljstva (Bunjevačko kolo Sombor, BKC Subotica). Ovaj idejni okvir se može razumeti kao način kulturnog razgraničenja prema asimilacionističkom hrvatstvu, bez jasnog odnosa prema odgovarajućim sličnim srpskim kulturnim strujama.

Autohtonistički idejni okvir razvoja nacionalne kulture kod Bunjevaca je u razvoju i može se prepoznati po nastojanju razgraničenja prema obe, hrvatske i srpske, asimilacionističke težnje u savremenom kulturnom okruženju. Ovaj poslednji idejni okvir bunjevačke nacionalne kulture teško dospiva do etničke baze bunjevačkog korpusa uslid nedovršenog procesa racionalizacije odnosa Bunjevaca prema tradicionalnoj osnovi njihove kulture – njenom virskom katoličkom okviru. Iako otvoreno hrvatstvo katoličkog klira u životnom arealu bačkih Bunjevaca (negacija ikavice i posebnosti Bunjevaca) izaziva uzdržanost prema kliru, očekivanja normalizacije odnosa RKC prema Bunjevcima odlaže pomenuto racionalno prihvatanje moderne građanske kulture kao osnove razvoja etničke u nacionalnu kulturu Bunjevaca.

Opozicija ideja o identitetu - viziji budućnosti Bunjevaca – između idejnih struja umerenih (sklonih dijalogu sa Hrvatima bunjevačkog porikla) i radikalnih (protiv svake saradnje sa Hrvatima-Bunjevcima) usporava, ali istovremeno i doprinosi produbljivanju i dinamiziranju uspostavljanja idejnog sistema bunjevačke nacionalne kulture. U autohtono etnički i nacionalno orijentisanim OCD (Bunjevačka matica, KUD Bunjevka, UG Bunjevačko kolo Sombor, UG „Bunjevci“ Novi Sad) napriduje – nuz sporenja i kolibanja u nalaženju održivih strategija realizacije - razvijanje koherentne ideologije autohtonog bunjevaštva nasuprot eklektičkoj idejnoj orijentaciji zasnovanoj na koncepciji korisne saradnje sa svima koji podržavaju učešće bunjevačkih stranaka u vlasti. Ova konfrontacija zbunjuje i čini teorijske koncepcije nejasnim (otuda otežana mobilizacija oko nacionalnog interesa).

Česta laviranja, oportunistički savezi na strani utilitarističke stranačko-političke struje, ostavljaju bunjevačku etničku bazu uzdržanom prema nacionalnoj eliti. Ovde se potvrđuje da je nedovršena konkurencija dve koncepcije izgradnje nacionalne "kulturne ideologije od gore" (stranke, visoka kultura integrisana u javnu kulturu većinskih nacija Srba ili Hrvata), nasuprot izgradnji "kulturne ideologije od dole" (modernizacija tradicionalne etničke kulture), faktor blokade nacionalne mobilizacije Bunjevaca. (To je druga blokada, pored navedenog nepoverenja u klir RKC). Dovršavanje konkurencije ovih dvaju pristupa razvoju nacionalne kulture Bunjevaca ne može se očekivati uskoro, jer se sociološki podsi-

stem kulture ovde suočava sa problemom razvijanja kompetentnih, etnički i nacionalno (samo)obrazovanih i, u domaćoj i međunarodnoj akademskoj zajednici, priznatih bunjevačkih intelektualaca i, opštije, bunjevačke inteligencije.

U političkom sistemu oslonjenom na Nacionalne savete nacionalnih manjina, privlađuje posridni uticaj jakih nacionalnih stranaka što čitav kulturni i politički sistem bunjevačkog civilnog društva čini podložnim politizaciji (uticaju vladajućih stranačkih struktura). Izlaz iz ovog procesa za bunjevačku zajednicu zahtiva obnovu krovne nacionalne organizacije sa demokratskim legitimitetom za strateško usmiravanje razvoja čitavog bunjevačkog civilnog društva (sistema OCD). Moguća izlazna strategija ka tome je osnivanje konferencije OCD koja vodi ka afirmaciji nove političke elite i institucionalizaciji krovne strukture sistema OCD. Taj proces ne može mimoići obnavljanje stranačkog sistema koji se ne može održati kao jednopartijski.

Položaj Bunjevaca u Srbiji, kao nacionalne manjine sui generis (brez prihvatanja Hrvatske kao matične države nego usmiravanje ka Srbiji kao takvoj državi), uslovljen je transnacionalnim odnosima Srbije kao matične države srpskog naroda u rasejanju (posebno u Hrvatskoj i Mađarskoj). Tako ispripleteni odnosi otvaraju problem zastupanja interesa Bunjevaca u Mađarskoj kao i održavanja ravnoteže nacionalne ravnopravnosti Bunjevaca i Hrvata kao nacionalnih manjina u Srbiji. Rišavanju tog problema bunjevačka civilna zajednica može pristupiti uspostavljanjem odnosa sa transnacionalnim organizacijama civilnog društva u Evropi²⁸ i sa nadnacionalnim institucijama EU. Način institucionalizacije rešavanja ovog problema ostaje otvoreno pitanje opstanka i razvoja bunjevačke zajednice u skoroj budućnosti.

²⁸ Prva iskustva BNS su stečena u komunikacijama sa Mercator European Research Centre on Multilingualism and Language Learning hosted by the Fryske Academy, i sa FEDERAL UNION OF EUROPEAN NATIONALITIES (FUEN) <https://www.fuen.org/>

Reference

Belaj, V. (2000), Tradicijsko planinsko stočarstvo na Velebitu i bunjevačka etnogeneza, *Studia ethnologica Croatica*, 2004 - hrcak.srce.hr <https://hrcak.srce.hr/file/64066>

Bieber, Florian (2015), The Construction of National Identity and its Challenges in Post-Yugoslav Censuses, *Social Science Quarterly*, 2015/9

Černelić, M. (1995), Nastojanja da se bačkim Bunjevcima ospori pripadnost hrvatskom narodu, *Studia ethnologica Croatica*, - hrcak.srce.hr <https://hrcak.srce.hr/file/101850>

Delvideki, Atila (2013), Holokaust Bunjevaca u Mađarskoj, *Bunjevački Prigled*, 2/2013, str. 73-104.

Dubois, Chloé (2016), Construction nationale et revendications linguistiques en contexte minoritaire: le cas des Bunjevci de Bačka (Serbie), Thèse, GRENOBLE: UNIVERSITÉ GRENOBLE ALPES <https://www.theses.fr/2016GREAL015>

Dumbrava, Costica (2012), Nationality, Citizenship and Ethno-Cultural Membership. Preferential Admission Policies of EU Countries, Thesis, Florence: European University Institute.

Đurić, V, S. Ćurčić, S. Kicošev (1995), The Ethnic Structure of the Population in Vojvodina

Feher, I. (1993), *Utolso percben*, Budapest: Kossut Konyvkiado

Gumilev, LN (1990), *Ethnogenesis and the Biosphere*, Progress Publishers

Гумилев ЛН, АИ Куркчи (1994), *Конец и вновь начало* http://www.psk.at.ua/Books/gumiljov_l.n-konec_i_vnov_nachalo.rtf

Ibanez Anguilo, Monica (2008), Nation Building whitin the European Union: Reframing Bulgatian National Identity from Abroad, in Elena

Marushiakova: Dynamics of National Identity and Transnational Identities in the Process of European Integration, str. 154-188 Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.

Mačković, Stevan (2012), Bački Bunjevci između Beograda i Zagreba (1918.-1941.), SRPSKO-HRVATSKI ODNOSI: REŠAVANJE OTVORENIH PITANJA, Novi Sad: CENTAR ZA ISTORIJU, DEMOKRA TIJU I POMIRENJE – NOVI SAD: UDRUGA ZA POVIJEST, SURADNJU I POMIRENJE-GOLUBIĆ (OBROVAČKI), str. 81-95. <http://associationforhistory.net/pdf/knjige/srpsko-hrvatski%20odnosi.pdf#page=81>

Mylonas, Harris and Kendrick Kuo (2017), Nationalism and Foreign Policy, <https://www.researchgate.net/publication/320162742>

Nikolić, Tomislav (2013), Poslanica Predsednika Republike Srbije Bunjevcima, Bunjevački prigled, 2/2013, str. 7-13.

Popis stanovništva Srbije 2002, knjiga 3.

Popis stanovništva Srbije 2011, 7_Stanovništvo prema maternjem jeziku.....exl., 6_Stanovništvo prema nacionalnoj pripadnosti.....exl.

Popis stanovništva i stanova 1971, Prethodni rezultati, Statistički bilten, br. 7. Novi Sad jula 1971: Pokrajinski zavod za statistiku

Popis stanovništva Srbije 2002., knjiga 1.

Smith, David J., Karl Cordell (ed) (2008), Cultural Autonomy in Contemporary Europe, New York: Routledge

Šoštarić, Tomislav (2016), Srbija: Novi razdor Hrvata Bunjevaca i nehrvata, ALJazira, 23. oktobar 2016

Stojanović, Dubravka (2017), Populism the Serbian Way, Beograd: Peščanik

Turk, Fahri (), Gagauzians and Turkish Language within the Context of Balkans

Vahre, L., Viikberg, J., (1991), The Red Book of of the Peoples of the Russian Empire, <http://www.eki.ee/books/red-book/foreword.shtml>

Žigmanov, T. (2010), Osvajanje slobode, Subotica: HAD

Žigmanov, Tomislav (2012), Politike Republike Srbije prema Hrvatima kroz prizmu izgradnje tzv. bunjevačke nacije, SRPSKO-HRVATSKI ODNOSI: REŠAVANJE OTVORENIH PITANJA, CENTAR ZA ISTORIJU, DEMOKRATIJU I POMIRENJE – NOVI SAD: UDRUGA ZA POVIJEST, SURADNJU I POMIRENJE-GOLUBIĆ (OBROVAČKI), str. 96-114. <http://associationforhistory.net/pdf/knjige/srpsko-hrvatski%20odnosi.pdf#page=81>

Žigmanov, Tomislav (2018), Zahtjevi – riješeni i neriješeni 07.09.2018. Hrvatska Riječ. <http://www.hrvatskarijec.rs/vijest/4695/Zahtjevi-%E2%80%93-rijeseni-i-nerijeseni/>

Bunjevački prigled, 7/2018

Prilog 1 – Izvod iz rezultata popisa stanovništva Vojvodine 1971. i 2002. godine: Bunjevci i Hrvati

Naselja	Bunjevci	Hrvati	Bunjevci	Hrvati	Bunjevci	Hrvati	Bunjevci	Hrvati
Prilog 1	Ukupno 1971	popisanih	Ukupno 2002	popisanih	Indeks 2002/1971		Ukupno 2002/1971	+/-
AP Vojvodina	18318	92737	19766	56546	107.90	60.97	1448	-36191
Dve opštine	17588	47497	18995	24794	108.00	52.20	807	-23086
2 opšt./Vojvod.	96.01	51.22	96.10	43.85	100.09	85.61	55.73	63.79
SOMBOR								
Aleksa Šantić	51	277	78	129	152.94	46.57	27	-148
Bački Breg	2	1528	4	738	200.00	48.30	2	-790
Bački Monoštor	7	3374	7	2043	100.00	60.55	0	-1331
Bezdan	16	610	11	424	68.75	69.51	-5	-186
Gakovo		221	11	101		45.70		-120
Doroslovo	6	106	10	84	166.67	79.25	4	-22
Kljajićevo	1	91	16	52	1600.00	57.14	15	-39
Kolut		248	1	128		51.61		-120
Rastina		44	2	7		15.91	2	-37
Ridica	16	147	9	63	56.25	42.86	-7	-84
Svetozar Miletić	615	742	217	581	35.28	78.30	-398	-161
Sombor	1749	7618	2222	3197	127.04	41.97	473	-4421
Stanišić	25	829	24	367	96.00	44.27	-1	-462
Stapar		77	10	50		64.94		-27
Telečka	13	24	6	13	46.15	54.17	-7	-11
Čonoplja	195	272	113	129	57.95	47.43	-82	-143
SUBOTICA								
Bajmok	1221	2073	1266	700	103.69	33.77	45	-1373
Bački Vinogradi	36	78	10	14	27.78	17.95	-26	-64

Zbornik za kulturu, nauku i društvena pitanja Bunjevaca

Bikovo	530	1181	411	563	77.55	47.67	-119	-618
Višnjevac	30	48	41	7	136.67	14.58	11	-41
Dušanovo	1	10	1	2	100.00	20.00	0	-8
Đurđin	458	1468	251	677	54.80	46.12	-207	-791
Žednik	1023	1777	725	933	70.87	52.50	-298	-844
Kelebija	135	294	133	138	98.52	46.94	-2	-156
Ljutovo			379	308				
Mala Bosna	583	1316	283	621	48.54	47.19	-300	-695
Mišićevo			150	35				
Palić	269	680	335	399	124.54	58.68	66	-281
Subotica	9545	17501	10870	10424	113.88	59.56	1325	-7077
Hajdukovo			49	40				
Tavankut ukupno	1006	4664	1268	1780	126.04	38.16	262	-2884
Čantavir	10	76	24	22	240.00	28.95	14	-54
Šupljak	45	123	58	25	128.89	20.33	13	-98
<p>Popis stanovništva i stanova 1971, Prethodni rezultati, Statistički bilten, br. 7. Novi Sad jula 1971: Pokrajinski zavod za statistiku</p> <p>Popis stanovništva Srbije 2002., knjiga 1.</p>								

Bunjevački prigled, 7/2018

Prilog 2 a - Školsko obrazovanje Vojvodina – Bunjevci 2002. godine

Nacionalna ili etnička pripadnost	Ukupno	Bez osnovne škole i sa 1-3 razreda osnovne škole		4-7 razreda osnovne škole	Osnovno obrazovanje	Srednje obrazovanje						Više obrazovanje	Visoko obrazovanje	Nepoznato
		svega	Nepismeni			Svega	stručne škole u dvo-god. i tro-god. trajanju	Gimnazija	srednje stručne škole	Srednje usmereno obrazovanje	Škole za specijalizaciju			
Bunjevci ukupno	17771	804	200	4106	4976	6871	3310	356	3076	78	51	528	466	21
Bunjevci muški	8210	241	52	1375	2348	3729	2284	116	1242	47	40	280	229	9
Bunjevci ženski	9561	563	148	2731	2628	3142	1026	240	1834	31	11	248	237	12
Struktura stanovništva po nivou obrazovanja %														
Bunjevci ukupno	100	4.52	1.13	23.11	28.00	38.66	18.63	2.00	17.31	0.44	0.29	2.97	2.62	0.12
Bunjevci muški	100	2.94	0.63	16.75	28.60	45.42	27.82	1.41	15.13	0.57	0.49	3.41	2.79	0.11
Bunjevci ženski	100	5.89	1.55	28.56	27.49	32.86	10.73	2.51	19.18	0.32	0.12	2.59	2.48	0.13
Odnos prema strukturi Vojvodine (% Vojv=100)														
Bunjevci ukupno		50.33	67.68	133.38	107.10	101.66	200.34	36.34	77.36	63.95	176.06	71.71	56.47	16.37
Bunjevci muški		32.65	38.09	96.68	109.39	119.42	299.23	25.63	67.61	83.40	298.90	82.32	60.06	15.19
Bunjevci ženski		65.51	93.09	164.89	105.13	86.40	115.43	45.54	85.73	47.24	70.58	62.61	53.38	17.39

Zbornik za kulturu, nauku i društvena pitanja Bunjevaca

Prilog 2 b - Školsko obrazovanje Vojvodina – Hrvati 2002 godine

Nacionalna ili etnička pripadnost	Ukupno	Bez osnovne škole i sa 1-3 razreda osnovne škole		4-7 razreda osnovne škole	Osnovno obrazovanje	Srednje obrazovanje					Više obrazovanje	Viksooko obrazovanje	Ne-poznato	
		svega	Nepismeni			svega	stručne škole u dvogod. i trogod. trajanju	Gimnazija	Srednje stručne škole	srednje usmereno obrazovanje				škole za specijalizaciju
Hrvati ukupno	50134	3166	1164	9354	13061	20449	8407	1580	9959	331	172	1634	2161	309
Hrvati muški	21100	664	177	2955	5327	10352	5576	447	4041	162	126	597	1043	162
Hrvati ženski	29034	2502	987	6399	7734	10097	2831	1133	5918	169	46	1037	1118	147
Struktura stanovništva po nivou obrazovanja %														
Hrvati ukupno	100	6.32	2.32	18.66	26.05	40.79	16.77	3.15	19.86	0.66	0.34	3.26	4.31	0.62
Hrvati muški	100	3.15	0.84	14.00	25.25	49.06	26.43	2.12	19.15	0.77	0.60	2.83	4.94	0.77
Hrvati ženski	100	8.62	3.40	22.04	26.64	34.78	9.75	3.90	20.38	0.58	0.16	3.57	3.85	0.51
Odnos prema strukturi Vojvodine (% Vojv=100)														
Hrvati ukupno		70.25	139.62	107.71	99.65	107.24	180.37	57.17	88.78	96.19	210.48	78.67	92.82	85.39
Hrvati muški		35.01	50.44	80.84	96.56	129.00	284.25	38.43	85.59	111.86	366.35	68.29	106.44	106.37
Hrvati ženski		95.86	204.43	127.23	101.88	91.44	104.88	70.79	91.10	84.80	97.20	86.21	82.92	70.15

Bunjevački prigled, 7/2018

Prilog 3

Ukupno stanovništvo prema nacionalnoj pripadnosti i maternjem jeziku, Vojvodina 2002 i 2011								
Nacionalna pripadnost	Ukupno	Srbi	Albanci	Bošnjaci	Bugari	Bunjevci	Vlasi	
2002	2031992	1321807	1695	417	1658	19766	101	
2011	1931809	1289635	2251	780	1489	16469	170	
Indeks rasta	95,06	97,56	132,8	187,05	89,80	83,31	168,31	
Maternji jezik	Ukupno	Srpski	Albanski	Bosanski	Bugarski	Bunjevački	Vlaški	
2002		1557020	2369	186	920		92	
2011	1931809	1485791	3844	456	601	6821	178	
Indeks rasta		95,42	162,3	245,16	65,32		193,47	
Indeks akulturacije 2002		117,79	139,8	44,60	55,48		91,08	
Indeks akulturacije 2011		115,21	170,8	58,46	40,36	41,41	104,70	
Nacionalna pripadnost	Mađari	Make-donci	Nemci	Romi	Rumuni	Rusi	Rusini	
2002	290207	11785	3154	29057	30419	940	15626	
2011	251136	10392	3272	42391	25410	1173	13928	
Indeks rasta	86,53	88,17	103,7	145,88	83,53	124,78	89,13	
Maternji jezik	Mađarski	Make-donski	Ne-mački	Romski	Rumunski	Ruski	Rusinski	
2002	284205	4152		21939	29512			
2011	241164	3694	1418	27430	24133	819	11154	
Indeks rasta	84,85	88,96		125,02	81,77			
Indeks akulturacije 2011	96,02	35,54	43,33	64,70	94,97	69,82	80,08	

Zbornik za kulturu, nauku i društvena pitanja Bunjevaca

Nacionalna pripadnost	Slovaci	Slovenci	Hrvati	Crnogorci	Ostali	Nisu se izjasnili	Nepoznato
2002	56637	2005	56546	35513	5311	55016	
2011	50321	1815	47033	22141	6710	28567	14791
Indeks rasta	88,84	90,52	83,17	62,34	126,34	51,92	
Maternji jezik	Slovački	Slovenački	Hrvatski	Crnogorski	Ostali jezici	Nisu se izjasnili	Nepoznato
2002	55065		21053		31200	24279	
2011	47760	630	14576	1193	21056	24039	15052
Indeks rasta	86,73		69,23		67,48	99,01	
Indeks akulturacije 2002	97,22		37,23		587,45	44,13	
Indeks akulturacije 2011	94,91	34,71	30,99	5,38	313,80	84,14	101,76
Popis 2002, knjiga 1. i knj. 3. Popis 2011, 7_Stanovništvo prema maternjem jeziku....exl., 6_Stanovništvo prema nacionalnoj pripadnosti....exl.							

Sažeta verzija ove studije saopštena je na naučnom skupu:

Fragile Europe, Fifth Mid-Term Conference, Political Sociology Research Network 32 of the European Sociological Association – Institute of Sociological Studies, Faculty of Social Sciences/Institute of Sociological Studies, Charles University, Prague, Czech Republic, 2018.

Žene koje su bile ispred svog vremena

Sandra Iršević, MA

The Bunjevci as women in front of their time

Abstract: In our society, stereotypes and prejudices about the role of women and men in society are still dominant, which is a consequence of patriarchal education that continues to have a major impact in the Balkans. In a particularly disadvantaged position are members of the minority people, who are discriminated against on two grounds, as women and members of minorities.

In a particularly bad position are the Bunjevci, because some historians do not recognize the existence of the Bunjevci as a separate people and they call them Bački -Croats or Bunjevci-Croats. Bunjevci and Bunjevci have no other state to Serbia, like other national communities, and are in this position subordinate to other minority communities.

Dr Zorica Mršević in her paper "Towards a feminist jurisprudence" emphasizes that women of marginalized groups, including minority members, are more and more discriminated against in law. An integral part of gender analyzes today are considerations of factors such as ethnicity, race, minority communities, and even class.

The significance of this paper for feminist theory today is that it points to the fact that the Bunjevci in Serbia are still the Others because they are discriminated against as women and as members of minorities.

The research includes the position of well-known writers, artists, humanitarians, professors who declared themselves as Bunjevci, like : Mara Đorđević Malagurski, Kata Prčić, Ana Bešlić, Angelina Mačković, Jelena Čović and others.

That is why it is important to look at the history of this movement and the way it is fighting, because it can serve as an example for conquering new and still unresolved space for women not only in Serbia, but anywhere in the world.

Key words: feminism, women's movement, national minorities, Others, Bunjevci

Sažetu verziju ove studije saopštila je autorka na naučnom skupu Fragile Europe, Fifth Mid-Term Conference, Political Sociology Research Network 32 of the European Sociological Association – Institute of Sociological Studies, Faculty of Social Sciences/Institute of Sociological Studies, Charles University, Prague, Czech Republic, 2018.

1. Uvod

Emancipacija žena na današnjem prostoru Vojvodine i Srbije počela je još krajem XVIII i početkom XIX veka. Pod uticajem prosvetiteljstva i načela Francuske revolucije o slobodi, jednakosti i svojini, uz podršku mladih obrazovanih ljudi, položaj žena u Srbiji tokom XIX veka se menjao.

Ako bi uporedili kakav je bio položaj žena u tadašnjoj Vojvodini i Srbiji sa položajem žena u evropskim zemljama mogu da zaključim da je menjan na bolje. Bunjevke i Srпкиnje 25. novembra 1918. godine, koje su učestvovalе na Velikoj narodnoj skupštini u Novom Sadu, dobile su pravo glasa, ali samo tada. Žene su kroz istoriju stalno vodile borbu za ostvarivanje svojih prava, s tim da su pripadnice manjina vodile dvostruku borbu i to: za ostvarivanje osnovnih ljudskih prava, i prava na rad i maternji jezik.

U našem društvu još uvek su dominantni stereotipi i predrasude o ulozi žena i muškaraca u društvu, što je posledica patrijahalnog vaspitanja koje i dalje ima veliki uticaj na području Balkana. Danas pod uticajem radikalnih populističkih partija položaj žena u Srbiji pokušava da bude urušen. Od Velikog rata do danas u proteklih 100 godina žene na prostoru današnje Srbije izborile su se za pravo glasa, obrazovanje, za rađanje i svoje mišljenje. Međutim, kako jačaju desničarske partije u Evropi tako i u Srbiji crkva pokušava da izvrši veliki uticaj i vrati ženu na položaj “sluškinje i majke”.

Ovu moju tvrdnju potvrđuje i istraživanje Švedske organizacija Kvinna till Kvinna koje je realizovala 2018. godine kada je sproveda anketu među 123 aktivistkinje za ženska prava u 32 zemlje od EU, Balkana i sa Afričkog kontinenta. Prema njihovom izveštaju: “Gušenje pokreta-sužavanje prostora za ženska prava”¹ pokazuje kako, pod uticajem populističkih partija i pokreta, jačanjem konzervativnih struja koje se pozivaju na tradicionalne vrednosti, nevladine organizacije, koje se bave

¹<http://thekvinnatillkvinnafoundation.org/files/2018/03/kvinna-till-kvinna-suffocating-the-movement-report-eng-2018.pdf>

pitanjima rodne ravnopravnosti i protiv nasilja nad ženama, nailaze na probleme i onemogućenja.

Istraživanja švedske Fondacije Kvinna till Kvinna pokazuju da čak 85 posto anketiranih žena kaže da su visoke cene koju moraju da plate da bi nastavile da se bave ženskim pravima: od sramoćenja, seksualnog uznemiravanja, do napada na njihove porodice...

Poslednjih godina sve je skućeniji civilni prostor borbe za ženska prava, sve je manje finansijera takvih aktivnosti a sve više nasilja. To je posledica skretanja udesno kako evropskih (unutar toga balkanskih) tako i vanevropskih društava. Švedska fondacija je u okviru projekta anketirala nekoliko aktivistkinja za ženska prava u Makedoniji, Bliskom Istoku i Severnoj Africi, Švedskoj, Poljskoj, Egiptu i Azerbejdžanu.

Žene u Srbiji se tretiraju kao "mašina za rađanje"².

Radikalni populizam, koji je poslednjih godina sve izražajniji u Evropi, utiče na sužavanje ženskih prava u Srbiji i regionu. Reč "feminizam" uvrštena je u rečnik Marijam-Vebster daleke 1841.

Sa druge strane, pripadnice nacionalnih manjina su još više diskriminisanе kao žene i kao pripadnice manjina.

U posebno lošem položaju su Bunjevke, jer pojedini istoričari ne priznaju postojanje Bunjevaca kao posebnog naroda i nazivaju ih bačkim Hrvatima ili Bunjevcima-Hrvatima. Bunjevci i Bunjevke nemaju drugu državu do Srbije, poput drugih nacionalnih zajednica, te su i u ovom položaju podređene u odnosu na druge manjinske zajednice.

Bez obzira na to, Bunjevke su na severu Srbije ostavile trag svojim delovanjem posebno na polju politike, umetnosti i humanitarnog rada. Prva akademska slikarka u Subotici bila je Jelena Čović, akademska vajarka Ana Bešlić, a književnica i žena delegat koja je učestvovala 25. novembra 1918. godine u stvaranju Kraljevine SHS, Mara Đorđević Malagurski.

²<https://www.krstarica.com/vesti/politika/zenska-platforma-zene-nisu-masine-za-radjanje-vojnika/> videti: 10.10.2018.

Subotički historičar Mirko Grlica u svom radu "Položaj žena u austrougarskoj Subotici"³ navodi da su muškarci vodili državu i poslove, a žene domaćinstvo i porodicu. On dalje opisuje prilike u srednjem veku ističući da nije bio isti položaj žena na različitim geografskim područjima ili u odnosu na društveni stalež. Žena je bila potčinjena dominantnoj srednjovekovnoj kulturi, pre svega crkvi, a do promena dolazi u XIX veku, kada dolazi i do razvoja građanskog društva. U tom periodu jasno su bile definisane podele rodničkih odnosa i delovanja muškaraca i žena. Žensko pitanje XIX veka nije stvorilo razlike među polovima, nego otvorilo problem rodne hijerarhije. (Grlica, 2009). Značajno je razdoblje nakon Drugog svetskog rata do 1950. godine, kada je došlo do istorijskog preokreta i velikih akcija opismenjavanja žena na selu. Ova se etapa okončava ukidanjem jedine političke ženske organizacije – Antifašističkog fronta žena Jugoslavije.

Poseban vid diskriminacije žena u Srbiji predstavljalo je uskraćivanje osnovnog građanskog i političkog prava – biračkog prava. Mada je ustavom Kraljevine SHS i Kraljevine Jugoslavije bilo zagarantovano biračko pravo svakom državljaninu sa navršenom 21 godinom, konstatovano je da će ovo biti rešeno Zakonom o ženskom pravu glasa, što se dogodilo tek 1945. godine.

Dr Zorica Mršević u svom radu "Ka feminističkoj jurisprudenciji" ističe da žene marginalizovanih grupa, gde spadaju i pripadnice manjina, višestruko su pravno diskriminirane⁴.

U svojoj knjizi "Multikulturalizam bez kulture" feministička teoretičarka, Ana Filipš (Anne Philips) ukazuje na nejednakost odnosa moći između većinske i manjinske zajednice, gde manjinske grupe dolaze u

³ Mirko Grlica, "Nesavršeni muškarci? Nikako! Skice za studiju o položaju žene u austrougarskoj Subotici", Rukovet 7-8 (2009), 1-9.

⁴ Videti: <http://www.zenskestudije.edu.rs/izdavastvo/elektronska-izdanja/casopis-zenske-studije/zenske-studije-br-11-12/171-ka-feministickoj-jurisprudenciji>

poziciju “underdog” u odnosu na većinu. Sastavni deo rodni analiza danas predstavljaju razmatranja faktora kao što su etnicitet, rasa, manjinske zajednice, pa čak i klasa. Milena Dragičević Šešić je u svom radu “Mizoginija u obrascima masovne kulture” postavila tezu da je mizoginija sastavni deo kulture Balkana. Dragičević Šešić dalje objašnjava da se društveni stereotipi odnose uglavnom na nacionalnu pripadnost, pa i na ostale manjinske grupe.

Danas, kada se govori o Bunjevka uglavnom se misli na žene sa sela, a ne modernim ženama koje su obrazovane i bave se politikom, kulturom ili novinarstvom. Ovi stavovi kao što i Milena Dragičević Šešević elaborira u svome radu potiču od masovnih medija koji na određeni način vide pripadnike i pripadnice manjinskih zajednica i tako ih stereotipno prikazu. Malo se zna da su Bunjevke i Srпкиnje zajedno bile politički angažovane 1918. godine kada se stvarala Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. Istažuje se taj istorijski trenutak, ali Subotičanke su ostale neistražene, samo se spomenu prilikom obeležavanja 25. novembra Dana Velike narodne skupštine koji je jedan od četiri nacionalna praznika bunjevačke nacionalne manjine u Srbiji.

Po nekima od njih je nazvana ulica ili trg, ali uglavnom o drugima je teško pronaći bilo kakva obeležja. Reč je o pravim pionirkama kada govorimo o učešću u političkom, kulturnom i humanitarnom životu. N

Njihovom uspehu je prethodila teška borba, a ostavile su uticaj ne samo na Suboticu nego i današnju Srbiju.

2. Vojvodanke koje su utrle put rodnoj ravnopravnosti

Pre 100 godina sedam hrabrih i obrazovanih žena dobilo je pravo glasa na Velikoj narodnoj skupštini Srba, Bunjevaca i ostalih Slovena koja je održana u Novom Sadu 25. novembra 1918. godine, kada su poslanici i poslanice glasali za prisajedinjenje Bačke, Baranje i Banata Kraljevini Srbiji. To je ujedno i najveći domet ostvarivanja ženskih prava iako privremeno i samo jednom, jer većina žena na prostoru današnje Evrope nije imala prava glasa. Značaj Bunjevki i Srпкиnja je bio utoliko veći što su dobile pravo glasa i mogućnost da menjaju istoriju u vremenu kada se

razvijao prvi talas feminizma i kada su žene polako u svetu počele da ostvaruju svoja politička i biračka prava.

Da podsetimo, Švedska je bila prva zemlja na svetu koja je 1867. godine uvela ograničeno biračko pravo za žene koje se odnosilo samo na opštinske izbore. Novi Zeland je 1893. uveo žensko pravo glasa, a 1919. aktivno biračko pravo. Finkinje su pravo glasa dobile 1906., Norvežanke 1913. i Dankinje 1915. godine, a Engleskinje 1928. godine. Nakon Drugog svetskog rata su žene pravo glasa dobile u Francuskoj, Italiji i tadašnjoj Jugoslaviji, dok žene u Švajcarskoj su 1971. godine dobile pravo glasa, a žene u Saudijskoj Arabiji 2015. godine. Sa krajem prvog talasa feminizma žene su pravno ostvarile ravnopravnost.

Subotičanke, odnosno, Bunjevke i Srpkinje koje su učestvovalo 25. novembra 1918. godine na Velikoj narodnoj skupštini Srba, Bunjevaca i ostalih Slovena koja je održana u Novom Sadu Reč je o Milici Tomić iz Novog Sada, Mari K. Jovanović iz Pančeva, Katici Rajčić, Olgi Stanković, Anastaziji-Tazi Manojlović, Mari Malagurski i Magdaleni Mandi Sudarević, sve iz Subotice ostvarile su pravo glasa kao učesnice tog značajnog političkog događaja. No, ostale su zaboravljene, neistražene. O njihovim životima se malo zna, a reč je o pet žena koje su bile političarke, književnice i humanitarke. Začetnice ženskog pokreta u Subotici. To je izuzetno značajno, jer staranjem Kraljevine Srba Hrvata i Slovenaca počinje osnivanje ženskih organizacija i jačanje ženskog aktivizma, koji je bio nacionalnog karaktera. Srpkinje, Bunjevke, Jevrejke i žene drugih nacija osnivale su udruženja po nacionalnoj ili verskoj pripadnosti i međusobno su saradivale. Značajno je to, da su se finansirale od donacija koje su njihovi članovi uplaćivali ili viđeniji građani Subotice koji su želeli da pomognu njihov rad.

U listu Politika 1968.godine u tekstu pod nazivom „Prve žene poslanice izabrane pre 50 godina“, autorka dr Ljubinka Bogetić navodi da u „oštroj političkoj borbi za rešavanje jugoslovenskog pitanja 1918. godine vojvođanski radikali su smatrali da je nastupila istorijska situacija i za znatnije promene pozicija žena. Na prvoj sednici Srpkog narodnog odbora kao novog organa vlasti u Novom Sadu 3. novembra 1918.

godine učestvovala su i žene. O tome je prisutne obavestio predsednik odbora sa motivacijom „da su žene u ovim teškim vremenima pokazale svoju vrednost, da su ravnopravne i slobodne da odlučuju“.

Kasnije autorka u tekstu navodi da od 757 poslanika bilo je sedam žena, a među njima i supruga radikalnog prvaka Jaše Tomića i ćerka poznatog liberalnog lidera Svetozara Miletića, Milica Tomić i zatim nabroja sve žene koje su tada imale pravo glasa. Tekst se bavi značajem istorijskog trenutka 25. novembra 1918. godine, a ne sa poslanicama, koje su pre Engleskinja, Francuskinja i žena iz drugih zemalja, koje se smatraju naprednijim od tadašnje Kraljevine Srbije, imale pravo glasa. Na žalost, žene u Srbiji, tj. Jugoslaviji pravo glasa su dobile tek 1945. godine, iste godine kada su na sraman način asimilovani Bunjevci i Šokci u Hrvate.⁵

2.1. Milica Jaše Tomić

Milica Jaše Tomić (1859-1944) rođena je u Novom Sadu. Od najranije mladosti bila je politički aktivna uz izuzetno snažne i uticajne muške figure oca Svetozara Miletića, a posebno je intrigantno da se Milica Tomić u potpunosti povukla iz javnog života nakon muževljeve smrti 1922. godine.

Najveći deo života Milica Tomić provela je u Novom Sadu baveći se politikom, uređivanjem časopisa i feministički-emancipatorkim aktivizmom. Školovala se u Novom Sadu, Beču i Pešti i govorila je nekoliko

⁵Bunjevci su narod koji je u svojoj istoriji najviše bio izložen asimilaciji od većinskih vladajućih naroda sa kojima su živeli, a najveća asimilacija nad ovim narodom izvršena je od komunističkih vlasti 1945. godine kada su jednim dekretom pripojeni hrvatskom korpusu. Većitim svojatanjima, koja i danas postoje, Bunjevci su se odbranili zahvaljujući svom jeziku, kulturi i tradiciji, što su kroz vekove negovali i sačuvali iako im je to mnogo puta bilo zabranjivano. U svom govoru koriste štokavsko-ikavsko narečje.

jezika: nemački, mađarski, francuski i engleski, navodi srpska Vikipedija.⁶

Milica Tomić je odrasla uz politiku i tokom čitave svoje javne delatnosti bila je usko povezana sa njom. Pored političkog angažmana u stranci svoga supruga Jaše Tomića, bila je jedna od sedam žena koje su kao poslanice 1918. godine učestvovala u radu Velike narodne skupštine u Novom Sadu. To je bio prvi i usamljeni slučaj političke emancipacije žena na ovim prostorima, i moralo je proći još nekoliko decenija da bi žene dobile puna politička prava i u tom segmentu se izjednačile sa muškarcima.

Bila je izuzetno angažovana na poslovima emancipacije i prosvetljenja žena: pored osnivanja i uređivanja časopisa „Žena“ i pisanja tekstova u ovom i drugim glasilima, delovala je i u različitim feminističkim udruženjima i organizacijama.

Milica Tomić je bila jedina žena potpisana kao urednica časopisa u prvim decenijama 20. veka i po tome je list „Žena“ više nego jedinstven u istoriji štampe namenjene ženama. Drugi ženski listovi koje su suštinski uređivale žene, zbog drugačije zakonske regulative u trenutku osnivanja, morali su imati muškarce potpisane kao glavne urednike. List „Žena“ jedan je od najznačajnijih feminističko-emancipatorskih listova s početka 20. veka. Feminizam Milice Tomić i njenog časopisa uključivao se u prvi talas evropskog feminizma, i nastavljao se na ideje omladinskog feminizma u južnoj Ugarskoj (i Kneževini Srbiji), koji je formulisan na osnovu učenja Svetozara Miletića o socijalističkom uređenju društva.

Milica Tomić je svojim angažmanom na više društvenih polja ostvarila izuzetan društveni uticaj u prvim decenijama 20. veka, a njena delatnost

⁶https://sr.wikipedia.org/sr-el/%D0%9C%D0%B8%D0%BB%D0%B8%D1%86%D0%B0_%D0%A2%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D1%9B

se kao važna etapa uključuje u razvojni put feminističko-emancipatorskih procesa u srpskoj istoriji, ali takođe i u političku istoriju, kao i istoriju štampe.

2.2. Mara Malagurski Đorđević

Svakako, najpoznatija Bunjevka je Mara Malagurski Đorđević (1894-1971) koja je svoja rodoljubiva osećanja izrazila 1918. izrazila je šivenjem crveno-plavo-belih trobojki kojima je dočekan srpska vojska u Subotici 13.novembra 1918.godine i aktivno se uključuje u politički život grada. Književnica, etnografkinja, istaknuta kulturna radnica u prvim decenijama dvadesetog veka pripadala je malobrojnim, energičnim ženama koje vode aktivan život. Nije imala dece i u period između dva rata je bila veoma aktivna, ali se nakon Drugog svetskog rata povlači iz javnog života.

Nakon Drugog svetskog rata familijama Đorđević i Malagurski se oduzimaju imanja, i tada se Mara povukla iz javnog života zajedno sa svojim mužem Dragoslavom Đorđevićem. Živeli su skromno i Mara više nije objavila ni jednu knjigu.

Na Velikoj narodnoj skupštini u Novom Sadu 1918. godine bila je jedna od pet žena delegata iz Subotice i jedna od članova bunjevačke delegacije koja se izjasnila za prisjedinjenje Vojvodine Kraljevini Srbiji. Svoje radove je počela da objavljuje u listu Neven 1912. godine. Mara je tada imala 18 godina i pisala pod pseudonimom Nevenka. Svoju prvu novelu Grgo Dorancija objavila je u Književnom severu 1925. godine. Napisala je i kraću predstavu Bunjevački običaji u slikama, Materice, Badnje večer, Prelje, Rakijare, Polivači, Kraljice, Svatovi, izdato u Subotici, 1927. godine. Predstava je izvedena na dan svečanog otvaranja Bunjevačke prosvetne matice u Subotici 1. januara 1927. godine. Preselila se u Beograd 1929. godine, gde je počela sarađivati u listu Misao. Ovde je objavila pripovetku Snaš-Vita Đanina. Sa ovom realističkom prozom pobedila je na konkursu Cvijete Zuzorić. Njezina prva knjiga Vita Đanina i druge pripovetke iz bunjevačkog života, objavljena je 1933. godine. Iste je godine dobila i nagradu za najbolje delo od Srpske akademije nauka i umetnosti. Tematika koju je

obrađivala, seoski ambijent, s jednakim interesovanjem se čitala i u gradu i u selu.

Sve što je napisala do 1941. godine, a bilo je u rukopisima, propalo je za vreme rata. Tako je nestao istorijsko – psihološki roman Ničiji, istorijska pripovetka Pajica Kantorov. Netragom je nestala i bogata etnografska građa o Bunjercima. Istu tematiku obradila je u knjizi Stara bunjevačka nošnja i vez 1940. godine.

Bunjevka o Bunjercima, naslov je knjige koju je Đorđevićeva objavila 1941. godine.

Učestvovala je u osnivanju Bunjevačke prosvetne matice 1927. godine i kao njena prva predsednica priređivala izložbe, pozorišne predstave i drugo. Njena književna i etnografska dela su bila posvećena bunjevačkim običajima i nošnjama. Pisala je jasno i precizno oslikavajući život Bunjevaca. Njene pripovetke su bile lako čitljive i čitaoce su uvodile u svet bunjevačkih običaja, kroz teške i tragične sudbine ženskih likova. Sudbina Vite Đanine žene Bunjevke koja živi na salašu, trpi Vita, onog kojeg voli, nosi svoj “krst na leđima” ne kriveći nikoga za zlu sudbinu ne ostavlja nikoga ravnodušnim. Kroz njen život prikazani su svi bunjevački običaji. Za razliku od Vite Đanine koja je prikazana kao žena koja pati, lik Jelka Kujundžić u pripovetki *Ni mrtva u tuđini* govori o položaju Bunjevaca u Austro-Ugarskoj kada im nije bilo dozvoljeno da govore svojim maternjim jezikom. Jelka je za ono vreme prikazana kao moderna žena, nacionalno osveštena koja se bori za prava svoga naroda. Ta borba za pravo govora na maternjem jeziku-bunjevačkom i dan danas traje. Međutim, legat bunjevačkom narodu, ali i svima drugima koji vole književnost, nisu samo pripovetke koje je pisala, nego i dela. Zahvaljujući Mari Đorđević na kraljevom dvoru se nosila bunjevačka nošnja, tačnije kraljica Marija Karađorđević je dobila na poklon starodrevni bunjevački kostim i obukla ga je na Velikoj sveslovenskoj zabavi Kola srpskih sestara koja je bila priređena u Beogradu 1934. godine.

Novinar Joso Šokčić i svojoj knjizi „Subotica pre i posle oslobođenja“ izdatoj 1934. Godine osvrnuo se i na dobre odnose koje je stvarala Mara Malagurski Đorđević sa tadašnjim dvorom. Naime, on u svojoj knjizi navodi da je:

Njezino Veličanstvo Kraljica Marija primila na audijenciju u Dvoru dve Subotičanke: g-đu Maru Đorđević-Malagurski i Mandu dra V. Sudarevića. Tom prilikom, Mara Đorđević je poklonila Kraljici album vojvođanskih narodnih nošnji. Kraljica je pažljivo pregledala lep album i čitav sat je razgovarala sa Bunjevka. Na kraju audijencije Bunjevke su tražile dozvolu od kraljice da joj poklone bunjevačku narodnu nošnju“. (Šokčić, 1934)

Dela Mare Đorđević zbog rata nisu doživela ponovna štampanja, ali je Bunjevačka matica iz Subotice 2012. godine štampana *Vitu Daninu i druge pripovetke iz bunjevačkog života*.

Mara se bavila i prevodilačkim radom i zapaženi su joj prevodi Oskara Vajdla, a primljena je u Udruženje književnika 1956.godine.

2.3. Magdalena Manda Sudarević

Magdalena Manda Sudarević (1882-1977), istaknuta Bunjevka bila je supruga dr Vranje Sudarevića. Bila je aktivna u Dobrotvornoj zadrugi Bunjevaka, i bavila se humanitarnim radom. Pošto je u gradu bio i veliki broj obolelih srpskih vojnika koji su 13. novembra 1918. godine došli i slavenskim narodima doneli slobodu, predsednica Dobrotvorne zadruge Srpkinja Subotice, Mica Radić pokrenula je akciju pomaganja vojnicima. Uređena je bolnica sa 200 kreveta i svim neophodnim sadržajima, a među članicama Odbora koji je formiran bile su: Manda Sudarević, Kata Prčić i mnoge druge.

O samom radu, Mande Sudarević se malo zna, osim da je bila angažovana u humanitarnim i kulturnim manifestacijama u Subotici. Njen suprug, Vranje Sudarević bio je narodni poslanik u Kraljevini SHS i listajući Jugoslovenski dnevnik, naišla sam na niz tekstova u kojima su govori Vranje Sudarevića u celosti prenošeni i koji se uglavnom odnose

na očuvanje bunjevačkog jezika, danas bunjevačkog govora. On se borio da se u Subotici i okolnim mestima gde su uglavnom živeli Bunjevci zapošljavaju nastavnici koji govore bunjevački.

U broju 125. lista Neven na stranici broj 2 u tekstu „Osnovan je ženski pokret u Subotici“, piše da je za predsednicu Ženskog pokreta u Subotici izabrana Manda Sudarević, a da je među agitatorima bila i Kata Prčić. Kata Prčić nije bila među poslanicama 25. novembra 1918. godine, ali se zato borila sa svojim sugrađankama da se Subotica oslobodi tuđeg jarma i da svako može da priča svojim jezikom, bila je aktivna u pomaganju vojnicima koji su u Suboticu došli 13. novembra 1918. godine.

2.4.Katica Rajčić

Katica Rajčić (1889-1967) je bila supruga Aleksandra Rajčića, koji je kasnije izabran za zamenika gradonačelnika Subotice. Katica Rajčić, kao i većina žena koje su živеле u tom vremenu, bavila se društveno-humanitarnim radom. Njen suprug, Aleksandar Rajčić, bio je i direktor „Građanske banke“ podružnice Subotica, jedan od osnivača deoničkog društva pod imenom „Bon-Ton“, kao i jedan od utemeljivača “Bunjevačke prosvetne Matice” tokom 1924. godine.

Od formiranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1918. godine Dobrotvorna zadruga Srpkinja i Dobrotvorna zadruga Bunjevaka bile su aktivne u društvenim i humanitarnim aktivnostima.

2.5.Anastazija Taza Manojlović

Anastazija Taza Manojlović (1889-1974), devojački Dimitrijević bila je supruga Dušana dr Manojlovića, koji je pripadao poznatoj porodici Manojlović u Subotici. Učestvovala je u organizovanju mnogobrojnih dobrotvornih priredbi, pa čak i izbora za mis Subotice. Bila je angažovana i u radu Narodne kuhinje „Dobro delo“, koje je osnovano na inicijativu **Dobrotvorne zadruge Srpkinja iz Subotice** koje su delile ručak sirotinji. Dobrotvorna zadruga Srpkinja u Subotici bila je humanitarna organizacija, tačnije jedna od prvih ženskih udruženja sa

ciljem da stipendiraju i pomažu devojčice lošijeg materijalnog stanja koje nisu bile u prilici da se školuju.

U listu Neven, broju od 10. decembra 1918. godine u tekstu pod nazivom „Koncerat omladinskog društva u Jugoslaviji“ najavljuje se da će 11. decembra 1918. godine da će zajedno sa drugim umetnicima nastupiti Taza Anastazija Manojlović i izvesti numeru „Mirjano” od Stevana Stojanovića Mokranjca.

2.6. Olga Stanković

Srpkinja, Olga Stanković (1865-1957) bila je supruga Vojislava Stankovića, direktora tadašnje Hrvatske zemaljske banke u Subotici, koji je i sam bio poslanik istorijskog zasedanja 25. novembra 1918. godine u Novom Sadu.

Stručna i naučna literatura do sada se nije bavila životom i radom **Olge Stanković**. To je dokaz nezainteresovanosti istoričara, naučnika i drugih stručnjaka prema znamenitim ženama Subotice koje su ostavile traga u svome gradu. Olga Stanković bila je počasna članica Društva koja je učestvovala u mnogobrojnim akcijama, koje je organizovala Dobrotvorna Zadruga Srpkinja Subotice. Reč je o prosvetnom i humanitarnom udruženju srpskih žena u Austro-Ugarskoj, koje je imalo odličnu saradnju sa sličnim bunjevačkim, jevrejskim, mađarskim i nemačkim udruženjima. Svima njima zajednički cilj je bio: organizovanje žena za rad na opštem dobru, osnivanje viših devojačkih škola i kulturni rad.

Ovom temom u svom istraživačkom radu bavila se i dr Ivana Spasović, arhivistkinja-istoričarka Srpske akademije nauka i umetnosti, a njenom ljubaznošću dobili smo i podatke o jedinoj Pančevki koja je bila delegat na Velikoj narodnoj skupštini, Mariji Jovanović, navodi se na portalu ecofeminizam.com.⁷

⁷V.J.Peštanac, „Marija Jovanović političarka i Humanitarka“, <http://www.ecofeminizam.com/2017/11/27/marija-jovanovic-politicarka-i-humanitarka/>

2.7. Marija Jovanović

Marija Jovanović (1853-1939), devojačko Baraković, rođena je u Begeču na Dunavu. Udavala se tri puta: za Nikolu Stojakovića iz Bačke Palanke, za veleposednika Vasu Radosavljevića iz Tomaševca i za čuvenog izdavača Kamenka Jovanovića u Pančevu.

Od dr Ivane Spasović saznajemo da je Marija Jovanović bila dobrotvorka: svoju kuću u Vojvode Bojovića 15 poklonila je 1928. godine Dobrovoljnoj zadruzi Srпкиnja pančevačkih, pod uslovom da, za uzvrat, Zadruga od darovne nekretnine osnuje zadužbine pod imenom „Zadužbina Vase i Drage Radosavljević koju je osnovala udovica Kamenka Jovanovića Marija, ranije udata Radosavljević“.

„Privredniku“ je poklonila 200 lanaca zemlje u Tomaševcu. Testamentom je zaveštala 1937. svoju imovinu Dobrovoljnoj zadruzi Srпкиnja pančevačkih, pod uslovom da Zadruga osnuje Fond Marije Jovanović. (Pola prihoda pripadalo je, do njene smrti, Lenki Bačlić, koja je negovala Mariju, jer je poćerka Ljubica napustila. Ljubica Iskrić, poćerka, uložila je žalbu 1939. na testament, osporavajući svest 86-godišnje Marije.) Za vreme rata – kuću joj zaposela nemačka vojska, a posle rata je nacionalizovana, otkriva nam dr Ivana Spasović.

Marija Jovanović bila je aktivna i kao odbornica. Na Skupštini Zadruga Srпкиnja, održanoj 4. februara 1907, Marija je kao odbornica podnela izveštaj o Radeničkoj (Zanatskoj) školi, koju je Zadruga osnovala 1903. godine, a na Glavnoj skupštini od 28. februara 1909. prečasni Dušan Radulović podneo je Izveštaj o radu Radeničke škole, o njenom napredovanju, što je bila zasluga revnosnih odbornica i vrsnog upravitelja, kao i dobrotvora pokojnih Vase i Drage Radosavljević, koje je upisala Marija Radosavljević (10.000 kruna).

Posle Velike narodne skupštine, poslanice nisu bile istraživane, niti se iko bavio njihovim radom. Ono što možemo da kažemo prelistavajući bunjevačka glasila poput: Nevena, Bunjevačkih kalendara, kao i druge štampe poput Jugoslovenskog Dnevnika da nisu više aktivno učestvovalе u političkom životu, jer nisu dobile pravo glasa. Pored toga

što su bile uzorne supruge i brižne majke, svoje vreme posvetile su organizovanju dobrotvornih priredbi, pomagale i hranile sirotinju, školovala mlade i talentovane sugrađanke.

Mara Đorđević Malagurski, Katica Rajčić, Manda Sudarević, Olga Stanković i Anastazija Manojlović predstavljaju žene ispred svog vremena koje su svojim radom utirale put načelima rodne ravnopravnosti, a za uzvrat ostale su zaboravljenje i samo ih se sete prilikom obeležavanja jednog od četiri nacionalna praznika Bunjevačke nacionalne manjine - Dana Velike Narodne Skupštine koja je održana 25. novembra 1918. godine u Novom Sadu.

3. Književnice i umetnice kod Bunjevaca

Sa druge strane, Bunjevci su dali veliki doprinos razvoju umetnosti u Subotici, ali i na prostorima bivše Jugoslavije. Od književnica izdjavam Maru Đorđević Malagurski, Maricu Vujković i Katu Prčić, a od savremenica Gabrijelu Diklić, Anu Popov i Alisu Prčić. Književnice su uglavnom pisale o običajima i životu Bunjevaca, salašima i radu na selu. Slikarke Jelena Čović, Magda Mamužić, Angelina Mačković, kao i vajarka Ana Bešlić mogu se smatrati prvim pravim umetnicama kod Bunjevaca. Sa ovim se ne bi složili oni teoretičari i istoričari koji ne priznaju postojanje Bunjevaca kao posebnog naroda nego ih smatraju delom hrvatskog korpusa. Sama činjenica da se Jelena Čović na svojoj prvoj slici potpisala kao Bunjevac govori o njenom opredeljenju. Tada je umetnost, pripadala muškarcima, a ne ženama. Iz feminističkog diskursa Jelena Čović i Ana Bešlić posebno su interesantne kao umetnice, jer ne samo da su za sobom ostavile legat velike umetničke i kulturne vrednosti, nego su i kao predstavnice manjinskog naroda pomerale "granice". Živele su „neobičnim životom“ za ono vreme, jer nisu odustajale od svojih ideja i snova, a nisu se priklonile ni Beogradu, Zagrebu ili Budimpešti, centrima koji su onda, ali i danas imali veliki uticaj na Suboticu.

Druga žena pisac kod Bunjevaca Marica Vujković (1900-1964) pisala je uglavnom o društvenim temama, sa akcentom na odnosima u porodici.

Pišući o životu u bunjevačkim porodicama, bračnim odnosima i psihologiji žena, možemo reći da je bunjevačka književnost sa tog aspekta ženskog pisma bila veoma napredna, jer se tada Vujkovićeva bavila temama koje su i dana interesantne. Prvu knjigu, zbirku novela *Tereza se nije obratila*, objavila je 1931. godine, a drugi roman *Valjda je moralo bit...* izašao je 1935. godine. Roman govori o životu jedne bunjevačke patrijarhalne gradske porodice, kao i međunacionalnim odnosima u okviru jedne porodice, vremenski omeđeno do 1918. godine. Ostalo je još nekoliko neobjavljeni rukopisa, koji se čuvaju u Gradskoj biblioteci u Subotici, a nekoliko novela objavljeno je u listu Hrvatska riječ.

Veliki doprinos bunjevačkoj književnosti, dala je Kata Prčić – Tetkuš rođena za vreme ugarske vladavine, a umrla u FNRJ. Reč je o književnici čiji rad nije dovoljno istražen. Ono što se sa sigurnošću može tvrditi je da je bila Bunjevka jugoslovenski orijentisana, koja je zagovarala ilirstvo kod Bunjevaca. Najviše je saradivala sa Mijom Mandićem tadašnjim učiteljem, urednikom i direktorom Gradskog muzeja i biblioteke i školskim nadzornikom u Subotici. Bila je naročito zapažena kad je pripremila zajedno sa Marom Đorđević-Malagurskom Bunjevačko veče na radio stanici u Beogradu 1940. godine u kojem je učestvovala kao pevačica. Pisala je pripovetke i priče pod pseudonimom Bunjevac.

Dela koja je napisala Kata Prčić su: Svadbene običaji kod subotičkih Bunjevaca (*Književni sever*, god. III 1927., knji. sv. 3-4, strana 114-131), Šandor Rajčić (*Subotička Danica ili kalendar bunjevačko-šokački za godinu 1927*, strana 50), Spomenica na proslavu četristogodišnjice smrti cara Jovana Nenada, 4. 09. 1927. godine Subotica), Stari božićni običaji kod subotičkih Bunjevaca (*Književni sever*, Subotica 1930. godine VI, knj. VI, sv. 7-10, strana 203-212), Bunjevci i Šokci, Subotica, 1940. godine brošura, Uspomena na domaće Prelo kod subotičkih Bunjevaca.

Najpoznatija bunjevačka slikarka, koja je bila prva akademska slikarka u Subotici Jelena Čović (1879-1951) nije dovoljno istražena sa kulturnog stanovišta. Razlog je verovatno taj, što nakon 1945. godine bilo

zabranjeno izjašnjavati se kao Bunjevac i u većini tekstova i knjiga koje se odnose na istoriju umetnosti u periodu od Drugog svetskog rada, Bunjevci su predstavljeni kao Hrvati.

Subotička istoričarka umetnosti, Olga Kovačev Ninkov pisala je o Jeleni Čović⁸ i upriličila izložbu u Subotici u njenu čast. Međutim, bez obzira na to, malo se zna o životu umetnice. Jelena Čović je bila hrabra žena, koja je imala san da postane slikarka i sve je učinila da ga ostvari. Ona je primer žene koja je bila spremna da se otisne u tuđinu, kako bi učila slikarstvo, bez obzira na predrasude koje su tada vladale, ali i danas vladaju u društvu o ženama. Njen san je bila umetnost, koja je tada pripadala muškarcima. Želja da postane umetnica bila je jača od svih predrasuda i prepreka na koje je nailazila. Ostala je neshvaćena žena, verovatno zato što je bila ispred svoga vremena. Imala je hrabrosti da bude inovativna, da ne odustaje od umetnosti i želje za slikanjem. Zvanje akademske slikarke i vrhunske kopije i druga dela, koja se danas nalaze po celoj Evropi u privatnim zbirkama kolekcionara nije joj donelo dovoljno novca za egzistenciju. Kako bi mogli da ocenimo rad umetnika ili umetnice, neophodno je da se znaju njegove životne okolnosti. Umetničko školovanje je započela u privatnoj školi slikara Gustava Brandla Kesegija u Šoponju 1900. godine.⁹ Nastavlja školovanje u Kraljevskoj ženskoj slikarskoj školi u Budimpešti kod profesora Deaka Ebra i Lasla Hegediša. Prva akademska slikarka Subotice i prva Bunjevačka slikarka, a posle Drugog svetskog rata jedna od najboljih slikara Subotice uopšte. Tadašnji gradonačelnik Lazo Mamužić, je izglasao pomoć siromašnoj sugrađanki, kako bi nastavila školovanje. Jelena nakon toga ide u Budimpeštu, pa Minhen na školovanje (1903-1905). Prvi svetski rat preživela je u Subotici, a na pragu Drugog svetskog rata oduzela joj se desna ruka. Naslikala je preko 2000 dela.

⁸ Olga Kovačev Ninkov, „Polazak pre 100 godina“, *Subotičke novine*, Subotica, 2000., 12.

⁹ http://www.kulturput.rs/?page_id=637&lang=sr

Učenica, Jelene Čović, ćerka poznatog subotičkog arhitekta Titusa Mačkovića Angela Mačković (1883-1966) je bila slikarka i vajarka. Imala je tešku sudbinu, poput svoje profesorke. Kao ćerka poznatog subotičkog arhitekta Titusa Mačkovića, Angela je mogla sebi da priušti da pohađa najbolje škole. Međutim, kada joj je otac bankrotirao nikada se nije oporavila od toga udarca i pred kraj života živela od socijalne pomoći..

Počela je da studira u Minhenu i bila kod profesora Hasa i Ekstera. Živela je isključivo od svoga rada, a stvarala je dela u ulju, akvarelu, pastelnu i crteže. Izlagala je u Subotici sa Jelenom Čović i Martinom Džavić. Izlagala je između dva rata, a slikala je impresionističke portrete.

Svakako, najpoznatija Bunjevka, koja je dala i najveći doprinos na polju bunjevačke umetnosti bila je Ana Bešlić (1912-2008), koja je bila i prva akademska vajarka u Subotici. Bila je ponosna Bunjevka jugoslovenski orijentisana. Izrađivala je spomenike, kao i skulpture u složenim prirodnim i arhitektonskim prostorima. Svojom izložbom priređenom sa Đorđom Božanom otvara gradsku izložbenu salu u Subotici 1954. godine. Jedna je od osnivača vajarne grupe "Prostor 8" 1957. godine. Izlaže na brojnim izložbama skulpture.

Godine 1983. poklanja legat od 20 svojih dela Gradskom muzeju u Subotici. Uručena joj je nagrada dr Ferenc Bodgvođvari i Pro urbe 1997. godine i tada je održana njena poslednja izložba Belo, volim te belo.

4. Zaključak

Poznata feministička teoretičarka i istoričarka umetnosti, Grizelda Polok (Griselda Pollok) tvrdi da je umetnost dugo bila muški posao i da tek 60-tih godina prošlog veka dolazi do konstituisanja statusa umetnica. Polokova dalje objašnjava da je uloga žena umetnica bila dominantna krajem XX početkom XXI veka. Umetnice u ranijem periodu nisu bile vidljive i zbog toga je neophodno da se ponovo podvrgnu tumačenju sa rodnog i kulturnog aspekta. Među, ovim umetnicama spade i Jelena Čović koja je uspostavila "likovnu kulturu" u Subotici. Feministička

umetnost nastaje pojavom i razvojem feminističkih pokreta. Danas, kada se baci pogled u nazad može se zaključiti da su Mara, Jelena, Kata i Ana bile feministkinje, a da toga nisu bile ni svesne. Danas, kada posmatramo bunjevačku književnost možemo da ocenimo da se nije mnogo promenila u odnosu na vreme kada su romane i pripovetke pisale Mara Đorđević, Marica Vujković i Kata Prčić. Savremenice, Gabrijela Diklić, Ana Popov i Alisa Prčić nastavile su tradiciju svojih predhodnica i kroz razne priče, romane, novele i pesme uglavnom pišu o životu na salašu i običajima. Kada govorimo o savremenoj bunjevačkoj književnosti, mogu da ocenim da je ona okrenuta ka prošlosti, a književnice pišu maternjim-bunjevačkim jezikom.

Kada danas govorimo o poznatim Bunjevka onda je uglavnom reč ženama koje rade na očuvanju bunjevačkog govora.¹⁰ Raspadom Jugoslavije, manjinske zajednice su vidljive samo u medijima koji izveštavaju na njihovom jeziku, a malo su vidljivi u nacionalnim medijima. Priče o Bunjevka ili Mađaricama mogu da se vide samo ukoliko je reč o međunacionalnim incidentima između manjina i većina ili o običajima za verske praznike. Bunjevke se predstavljaju uglavnom u nošnjama, kao žene sa sela, a ne kao moderne i obrazovane žene.

I dalje se vodi borba, za očuvanje bunjevačkog identiteta i verovatno zbog toga većina umetnica i književnica, koje su predstavljene u radu u mnogim naučnim radovima se navode, kao da su hrvatske umetnice iako su one za života, jasno iznosile svoje opredeljenje i bunjevačko poreklo. Ovi stavovi kao što i Milena Dragičević Šešević elaborila u svome radu "Mizoginija u obrascima masovne kulture" potiču od masovnih medija koji na određeni način vide pripadnike i pripadnice manjinskih zajednica stereotipno ih prikazuju. Feminističko nasleđe u Vojvodini zasniva se na individualnom radu i zalaganju borkinja za ženska prava, gde pored obrazovanja žene su bile angažovane i u društveno-političkom radu.

¹⁰ Treba ponovo da se standardizuje bunjevački jezik. Nacionalni savet Bunjevačke nacionalne manjine proteklih godina radi na standardizaciji bunjevačkog jezika, kako bi se ponovo vratio u škole.

Literatura:

Anne Phillips, *Multiculturalism without culture*, Princeton university press, Princeton, 2007.

Milena Dragičević Šešić, "Mizoginija u obrascima masovne kulture", u: *Mapiranje u mizoginiji u Srbiji: diskursi i prakse*, Beograd, AZIN, 2002., 371-404.

Mirko Grlica, "Nesavršeni muškarci? Nikako! Skice za studiju o položaju žene u austrougarskoj Subotici", *Rukovet* 7-8, 2009., 1-9.

Olga Kovačev Ninkov, "Slikarstvo Jelene Čović (1879-1951)", *Klasje naših ravni*, broj 3-4, Subotica, 2002., 99-100.

Olga Kovačev Ninkov, "Život i delo prve subotičke slikarke, Jelene Čović (1879-1951)", *Subotičke novine*, Subotica, 2000., 12.

Dr Zorica Mršević, "Ka feminističkoj jurisprudenciji", <http://www.zenskestudie.edu.rs/izdavastvo/elektronska-izdanja/casopis-zenske-studije/zenske-studije-br-11-12/171-ka-feministickej-jurisprudenciji>, a.c. 23.04.2016. at 16 PM/pristupljeno: u:

http://www.kulturput.rs/?page_id=637&lang=sr, ac 22.04.2016. at 17PM/ pristupljeno: u:

<http://www.hrvatskarijec.rs/vest/A6130/Mali-portreti--za-veliko-djelo/>

Bunjevačka književnost: Od Prvog svetskog rata do današnjih dana

Suzana Kujundžić Ostojić, PhD

The Bunjevac Literature: From the First World War to the Present Day

U nastavku su dva odeljka iz doktorske disertacije pod naslovom „Antropološka funkcija i značenje grokotalica kod bačkih Bunjevaca“ dr Suzane Kujundžić Ostojić odbranjene na Filozofskom fakultetu u Beogradu 6. juna 2016. godine pred komisijom u sastavu prof. dr Branko Ćupurdija redovni profesor Filozofskog fakulteta u Beogradu na Odeljenju za Etnologiju i antropologiju (mentor), prof. dr. Saša Nedeljković redovni profesor Filozofskog fakulteta u Beogradu na Odeljenju za Etnologiju i antropologiju, prof. dr Slavica Garonja Radovanac vanredni profesor Filološko umetničkog fakulteta Univerziteta u Kragujevcu na Katedri za srpsku književnost¹.

G. Period novije bunjevačke književnosti od Prvog do Drugog svetskog rata

Ishodi Prvog i Drugog svetskog rata bili su pogubni za Bunjevce.²⁸⁷ Posle Prvog svetskog rata, broj Bunjevaca koji je ostao u novoj i ujedinjenoj Vojvodini prepolovio se. Oko 60.000 ostalo je odvojeno u Mađarskoj,²⁸⁸ a za samo dvadeset godina prislino je pomadareno 22000. Velike nade Bunjevci su polagali u novostvorenu Vojvodinu i Kraljevinu Jugoslaviju, ali su razočarenja počela vrlo brzo stizati. Ono što su nekada doživljavali od Mađara, sada su im radili Srbi.

Između dva rata, posrbljivanje je bilo česta pojava. U tim teškim danima, retko ko se protiv ovakih dešavanja bunio. Jedan od retkih koji je digao glas u zaštitu Bunjevaca bio je Vasa Stajić. Na Bunjevce se računalo

samo kao na glasače, rekao je, pa se oko njih otimaju srpske i hrvatske stranke, što je rezultovalo još jednim u nizu srpsko – hrvatskih sukoba. Kad je to bezumno otimanje o bunjevačke glasove konačno doživelo slom, vladajući srpski aparat, počeo je gledati na Bunjevce, pa i sve ostale u Vojvodini, kao na izdajnički i nepouzdati nacionalni element – Švabe. Srpska represija, oterala je veliki broj Bunjevaca u tadašnje redove hrvatskih građanskih stranaka. Ovde su se gorko razočarali, kad je 1939. godine sa hrvatske strane postignut dogovor sa Karađorđevićima, a borba za prava južnoslovenskih naroda, pala u vodu. Tako je nastavljeno dalje ugnjetavanje.

Za vreme Drugog svetskog rata Bunjevci su stradali od fašistički nastrojanih Mađara. Neki su potražili spas u Hrvatskoj, gde su onda dopali u ruke ustašama i odvođeni su u Jasenovac.²⁸⁹ Kad je konačno završen Drugi svetski rat, Bunjevci su zajedno sa svim ostalim narodima, s oduševljenjem dočekali bratstvo i jedinstvo. No, ono je u slučaju Bunjevaca donelo nove aspekte nacionalnog gušenja. Po naredbi, svi Bunjevci i Šokci morali su se izjašnjavati ko Hrvati, a Bunjevci kao narod zvanično više ne postoji.²⁹⁰ Ovi istorijski događaji direktno su se odrazili na bunjevačku književnost, i uopšte na kulturni život. Mnogi autori, s vremenom, sve više pišu na ijekavici nego na ikavici. Bunjevački jezik, kao i za vreme Austrougarske, i dalje je proganjan i ismejavan, a gde je trebalo i zabranjivan.²⁹¹ Iz tih razloga ovaj jezik je i dalje nestandardizovan. Tek od pre devet školskih godina, od školske 2007/08. godine, počinje se sa izbornim predmetom – Bunjevački govor sa elementima nacionalne kulture. Đaci ovaj predmet mogu odabrati od I do VIII razreda osnovne škole, a predaje se u Subotici i Somboru, gde je na Pedagoškom fakultetu uveden i izborni predmet Etno – kulturna istorija Bunjevaca.²⁹² Javno korišćenje bunjevačkog govora, nažalost, i pored mnogo nastojanja, i dalje je tabu tema, a biće potrebno mnogo vremena da kao društvena pojava bude isceljen.²⁹³

Devedesetih godina prošlog veka Bunjevcima je vraćeno pravo na samoopredeljenje prilikom popisa. Posle niza restriktivnih godina po nacionalnom i jezičkom pitanju, čak i među sobom, mnogi Bunjevci ipak govore ekavicom.²⁹⁴ Kao rezultat dekreta, ali i političkog i uticaja katoličke crkve, jedan deo Bunjevaca nastavljaju i posle mogućnosti

izbora da se izjašnjavaju kao Hrvati. Oni za svoj standardni jezik uzimaju hrvatski.

Pošto III deo bunjevačke književnosti opisuje autore koji su stvarali do osamdesetih godina prošlog veka, kada još uvijek nije bilo slobodnog izjašnjavanja nacionalne pripadnosti Bunjevcima, te pošto pripadaju ovoj narodnoj i jezičkoj zajednici prikazan je njihov književni rad. Tako, da su ode uvršteni i oni autori koji su u pomenutom periodu pisali i ikavicom i ijekavicom. Devedesete godine prošlog veka, kao što je već kazano, po ovom pitanju doneće nova opredeljenja, ali i podele među Bunjevcima. Neki nastavljaju i dalje da se izjašnjavaju kao Hrvati, a neki se vraćaju imenu svojih predaka. Zato oni autori koji stvaraju posle devedeseti godina na hrvatskom jeziku nisu ovde uvršteni.

Bunjevačka književnost između dva svetska rata, bila je vrlo specifična, u odnosu na ostale u njenom okruženju. Ta osobitost ogledala se u nezainteresovanosti za savremene književne tokove. Moglo bi se kazati da je čak i ignorisano sve što je bilo aktuelno u drugim književnostima.²⁹⁵ Ove odrednice najviše se odnose na stvaralaštvo Blaška Rajića, kao i sve ostale pisce koji su bili bliski njegovom stvaralaštvu. Bunjevci i dalje za najčešće teme biraju svakidašnji život svog naroda, u njegovoj borbi za nacionalni opstanak i ravnopravnost, prikazujući sve to kroz realističku prozu.²⁹⁶ U poeziji se u početku javlja kasni romantizam, koji kasnije u korak sa istorijskim dešavanjima, prelazi u socijalnu liriku. Poezija je i dalje prilično konvencionalna, pogotovo ona religiozna, mada se češće mogu naći ljubavni motivi. Ali i dalje se najlepše i najviše peva o „kadgodašnjim” danima i svom narodu.²⁹⁷ Veliki problem ove regionalne bunjevačke književnosti, smatra Kikić, bio je i taj, što nije postojala dobra i jaka književna kritika.²⁹⁸ Mnogi autori prošli su nezapaženo, mada je razloga za obraćanje pažnje bilo dosta. Bunjevačka književnost, pogotovo pisana na ikavici, sama je po sebi okrenuta uskom krugu čitalaca. Možda je i to jedan od razloga što se njena tematika, sporo širi u pravcu novih književnih tokova.

Petar Pekić, rođen je u Gornjem Sv. Ivanu, 1896. godine, a umro je 1965. godine. Poreklom je iz seoske porodice. Uspeo je završiti šest

razreda gimnazije. Bio je aktivan politički, zajedno sa Blaškom Rajićem. Takođe, je bio jedan od članova deputacije na Mirovnoj konferenciji u Parizu 1918. godine. Kad je deo u kojem je on živeo ostao pod Mađarskom, preselio se 1918. u Suboticu. Ovde se bavio naučnim, književnim i novinarskim radom.²⁹⁹ Njegov prvi roman „Novi ljudi”, objavljen u Subotici 1932. godine, nije prošao baš zapaženo, ni kod kritičara, ni kod publike. Drugi roman je „Uvela ruža”, objavljen 1934. godine. Kritičari su ga svrstali u trećerazredni regionalni roman, koji je zanimljiv po tom što oslikava autentične provincijalne likove. Ovde je realno sagledana društvena sredina, koja stagnira u svakom pogledu i ne reaguje na ostale društvene uticaje.

Josip Vuković Đido, rođen je 1890. godine, poreklom iz seoske i siromašne porodice. Zato je rano morao prekinuti školovanje, završio je samo sedam razreda gimnazije. Bio je saradnik „Nevena”, gde je objavljivao svoje novinarske i književne tekstove, kao i poeziju. Pošto je živeo u predelu Bajskog trokuta, koji je posle 1918. godine pripao Mađarima, on se posle tog političkog događaja preselio u Suboticu. Prvu je pesmu objavio 1913. godine u „Nevenu”, pod naslovom „Oj golube”. Ona je svojevrsni lirski protest protiv ugnjetavanja Bunjevaca. Ove tonove Vuković je negovao i u političkoj satiri. Jedna od takvih je i „Kortješova pisma”, koja predstavlja bunt protiv režima Biro Karolja. U zrelim godinama Vukov je prestao pisati.³⁰⁰

Ive Prčić, sakupljač bunjevačke narodne književnosti i groktalica (o kome će više biti reči u delu koji govori o sakupljačima groktalica)³⁰¹ rođen je u Subotici 1894. godine, u imućnoj porodici, ali je od obrazovanja morao odustati zbog bolesti, koja ga je pratila celog života. Znanje je nastavio sticati sam. Objavljeno mu je dvadesetak, većih i manjih dela, dok je 17 ostalo neobjavljeno. Prčić je dvadeset godina bio urednik „Danice”, sve do 1941. godine. Književnošću se bavio iz dva aspekta: bio je sakupljač narodnog stvaralaštva još od malih nogu, a s druge strane bio je i autor mnogih književnih dela.³⁰² Kao mladić od 16 godina pomagao je Blašku Rajiću, na sakupljanju bunjevačkih narodnih pesama, koje su izdate u knjizi pod nazivom „Narodno blago” 1910. godine. Posle nekoliko decenija skupljanja narodnih pesama izdao je knjigu pod nazivom „Bunjevačke narodne pjesme”, 1939. godine i dao

prvu podelu bunjevačkih narodnih pesama. Prčić je objavio i drugi dio ove knjige, pod naslovom „Hrvatske narodne pjesme: haremske pričalice i bunjevačke groktalice”. Knjigu je uredio Nikola Andrić, a izdata je u Zagrebu 1942. godine. Napisao je etnografski rad, vrlo iscrpan, o običajima Bunjevaca pod nazivim „Godina dana bunjevački narodni običaja”, ali rad nije objavljen. Pisao je drame i igre, kao što je „Prelo, bunjevački narodni običaji u tri slike”, zatim „Orao u Bačkoj”, „Jedinica i gospodar”. U knjizi „U dokolici”, priče za zabavu i pouku, sabrao je svoju kraću prozu. Saradivao je u zagrebačkom almanahu „Selo i grad”, gde je objavio nekoliko svojih pripovedaka, kao i „Danici” i „Subotičkim novinama”. Ostala je jedna zbirka pripovedaka neobjavljena. Njegove pripovetke interesantne su i po tom što su napisane u narodnom duhu, koji je Prčić odlično poznao. Knjigu „Bunjevački narodni običaji” objavio je 1937. godine, a posthumno je objavljena i treća knjiga narodnih pesama, pod naslovom „Bunjevačke narodne pisme”, 1971. godine u Subotici. Umro je 1959. godine.³⁰³

Dr Matija Evetović, rođen je 1894. godine u Bačkom Aljmašu. Krenuo je u gimnaziju u Subotici, ali je nije završio, jer je sa 15 godina bio iz nje isključen zbog svoje izrazite društvene angažovanosti otvorenog iznošenja stvova o vlasti. Školovanje je nastavio u Travniku, gde je maturirao. Posle toga odlazi u Zagreb na dalje školovanje na Filozofskom fakultetu. Studije je završio 1921. godine, a već 1923. je i doktorirao. Najpoznatiji je po naučnim delima, mada su ona mahom ostala neobjavljena, ko što je „Kulturna povijest Bunjevaca i Šokaca”. Objavljene su dve monografije: „Život i rad biskupa Ivana Antunovića”, zatim „Život i rad Paje Kujundžića” – štampan nepotpuno, jer je izlazilo u nastavcima u „Subotičkim novinama” tokom 1940. godine, i to svega nekoliko brojeva. Pisao je i poeziju, a prva mu je objavljena balada „Badnjak siročeta”, 1914. godine u „Našim novinama”. Posle toga učestalije se javljao sa svojom poeziom. Ostale su neobjavljene dve zbirke njegovih pesama: „Moji poleti” i „Jesenske elegije”. Uređivao je mnoge kalendare i časopise. Započeo je saradnju i sa „Književnim severom”, ali je ona vrlo brzo, zbog nesuglasica, prestala. Njegov jak osećaj za rodoljublje očigledan je u mnogim pesmama koje je napisao, lakim i pitkim stilom. Umro je 1972. godine.³⁰⁴

Mara Đorđević – Malagurski rođena je u Subotici 1894. godine. Poreklom je iz bogate i ugledne porodice, tako da je imala dobre uslove za školovanje. Njeno obrazovanje započelo je u Đakovu u Štrosmajerovom zavodu.³⁰⁵ Srednju školu je završila u Subotici, gde se ističe u zalaganju za kulturni napredak Bunjevaca. Ona je prva žena pisac kod Bunjevaca. Iz ženskog ugla ona opisuje život na salašu, odnose u porodici, o kojima se veoma govorilo, te njeno stvaralaštvo, pored umetničke vrednosti, ima i dokumentarnu vrednost. Književnošću se počela baviti tokom učeničkih dana, tačnije 1912. godine. Svoju prvu novelu „Grgo Dorancija” objavila je u „Književnom severu” 1925. godine. Napisala je i kraću predstavu „Bunjevački običaji u slikama – Materice, Badnje večer, Prelje, Rakijare, Polivači, Kraljice, Svatovi”, izdato u Subotici, 1927. godine. Predstava je izvedena na dan svečanog otvaranja Bunjevačke prosvetne matice u Subotici 1. januara 1927. godine. Preselila se u Beograd 1929. godine, gde je počela sarađivati u listu „Misao”. Ovde je objavila pripovetku „Snaš-Vita Đanina”. Sa ovom realističkom prozom pobedila je na konkursu Cvijete Zuzorić. Njena prva knjiga „Vita Đanina i druge pripovetke iz bunjevačkog života”, objavljena je 1933. godine, a iste godine dobila je i nagradu za najbolje delo od Srpske akademije nauka i umetnosti. Njena proza naišla je na jednoglasno odobravanje i u Subotici, kako od publike tako i od književne kritike. Tematika koju je obrađivala – seoski ambijent, s jednkim interesovanjem čitala se i u gradu i u selu. Poetizovane su jednostavne životne stvari, uspelim umetničkim prikazivanjem, oživljeno je sve ono, kroz šta prolaze njeni likovi. Bol i patnja deli se s njima, a pokatkad se od muke čitalac i nasmeje. Sve što je napisala do 1941. godine, a bilo je u rukopisima, propalo je za vreme bombardovanja Beograda, gde je kasnije živela. Tako je nestao istorijsko-psihološki roman „Ničiji”, istorijska pripovetka „Pajica Kantorov”. Netragom je nestala i bogata etnografska građa o Bunjevcima. Istu tematiku obradila je u knjizi „Stara bunjevačka nošnja i vez” 1940. godine. „Bunjevka Bunjevcima”, naslov je knjige koju je Đorđević objavila 1941. godine. Posle oslobođenja sarađuje u listu „Savremenik”. Umrula je 1971. godine.³⁰⁶

Vita Đanina (odlomak iz pripovetke iz bunjevačkog života)

“Znala sam odavna da se Miško držo s nekim ženama, ali je ranije bilo Bože pomози. I znalo se, i nije; i virovalo se i nije... Imale žene vinčanog muža u kući, pa se krile. Ali kad se uvatio sa onom birtašicom, s onom Petrušnicom, e to je bila prava propast! Tu ni stida ni sramote nije bilo. Kući je redovno jutrom dolazio, a posli sam mu ja i konja hranila i timarila i uprezala. Meni nije bilo teško konja upregniti, a on je uživao da skoči u kola prije nego što ja zapnem štrange, pa me šiba kandžiom dok ih ne zapnem i ne prestaje dok mu i kapiju ne otvorim... A lip sam joj grobić napravila. Svud po njemu cviće zasadila, a okolo lipo ogradila. I klupicu sam joj malu pored križa napravila. Tu sam najslađe vrime provodila. Kad mi se zdravo stešča u srcu, ja odem kod moje golubice, kleknem, bogu se pomolim, i svetom vodicom grobić poškropim. Ona joj krstić zagrlim, pa joj sve moje nevolje izjadam...”³⁰⁷

Marica Vujković rođena je u Subotici 1900. godine. Ovde se školovala i završila Trgovačku akademiju. Jedno vreme radi u Gradskoj biblioteci kao službenica, a onda poslom prelazi u Beograd, gde je radila kao privatna službenica. Marica Vujković, druga je žena pisac, kod Bunjevaca. Iz tog razloga joj nije bilo lako da se probije, jer je u to vreme Mara Đorđević – Mlagurski već bila afirmisana. Prvu knjigu, zbirku novela „Tereza se nije obratila”, objavila je 1931. godine. Vujkovićeva nije obrađivala teme iz sela, ostala je na terenu koji joj je bio dobro poznat – grad. Analizirala je probleme u društvu, psihologiju žene i probleme u bračnim odnosima. Moglo bi se kazati, da su to tipične, bar za današnje vreme, teme ženskog „pera”. Sve to onda upućuje, da je bunjevačka književnost u ovom aspektu ženskog pisma vrlo napredna, jer se tek u novije vreme ovi romani javljaju u većem broju. Drugi roman „Valjda je moralo bit...” izašao je 1935. godine. U njemu je Vujkovićeva otišla korak dalje. Pored oslikavanja bunjevačke patrijarhalne gradske porodice, ona obuhvata i međunacionalne odnose u okviru jedne porodice, vremenski omeđeno do 1918. godine. Ostalo je još nekoliko neobjavljenih rukopisa, koji se čuvaju u Gradskoj biblioteci, a nekoliko novela objavljeno je u „Hrvatskoj riječi”. Umrla je 1964. godine.³⁰⁸

Ivan Prčić rođen je u Subotici 1901. godine. Detinjstvo i svoj radni vek proveo je u Tavankutu. Ovde se i školovao, da bi kasnije krenio u gimnaziju u Subotici. Kada je njegovo stvaralaštvo u pitanju, ono je raznoliko, ali je sve radio sa velikim entuzijazmom, iskreno i nadahnuto. Svoj život je proveo radeći sa mladima iz Tavankuta, sa kojima je izvodio mnoge svoje predstave i jednočinke. Dobio je priznanje od Saveza kulturno-prosvetnog društva pokrajine, zatim od Saveza amaterskih društava Hrvatske, gde se nekoliko njegovih dečijih predstava sa velikim uspehom izvodilo. Od rane mladosti pisao je ljubavnu poeziju, a zbirka ljubavnih pesama „Zrnca biserja” objavljena je 1973. godine. Umro je 1981. godine.³⁰⁹

Balint Vujkov rođen je u Subotici 1912. godine, gde je proveo celi životni vek, posvećen književnom stvaranju. Završio je gimnaziju i Pravni fakultet, jedno vreme bio je okružni sudija. Kao student počeo se baviti novinarstvom i time se bavio celog života, uređivao je časopise, narodne kalendare. Sve do rata bavio se advokaturom. Tokom rata mađarske okupacione snage odvele su ga na prinudni rad. Posle rata bavio se politikom i bio je jedno vreme savezni poslanik.³¹⁰ Posvetio se i skupljanju narodnih pripovedaka i narodnog blaga uopšte. Književnošću se rano počeo baviti, još sa svojih devetnaest godina. Svoje prve skupljene narodne pripovetke objavio je u „Književnom severu” 1932. godine, i u „Bunjevačkom kolu” 1933. godine. Jedno vreme je bio i urednik ovog časopisa, i u njemu objavljuje, pored proze, i poeziju. Kao pesnik Vujkov je skoro nepoznat. U zajedničkoj knjizi poezije iz 1934. godine, pod naslovom „Pupoljci” (ovde su pesme objavili i Franjo Bašić, Blaško H. Vojnić) Vujkov se potpisuje sa B. Bečarić. „Živa zlatna bista”, jedna je od izrazito poetskih uspehlih i zrelih prikaza stvarnosti. Pored vrednosti koje imaju sakupljene pripovetke, još veću važnost ima činjenica da ih je zapisivao onako kako su mu ljudi govorili, pravim narodnim bunjevačkim jezikom, što predstavlja lingvističku riznicu narodnog jezika. Kao zapisivač imao je sluha za bunjevački jezik, zapisujući ga onako treba, a mogućnost kritike da piše prostim salašarskim jezikom nije ga sprečavala.³¹¹ Prva knjiga sakupljenih pripovedaka izašla je 1951. godine, pod nazivom „Bunjevačke narodne pripovetke”, a tokom svoje sakupljačke karijere objavio je još osam knjiga sa sakupljenim pričama. Vujkov je i sam izmišljao i pisao bajke,

jedna je objavljena 1938. godine pod naslovom „Cviće i kamen”, a trilogija „Bajka o mravljem caru”, štampana je 1953. godine, ali samo prvi deo. Iako u formi bajke, ona nije – u Vujkovljevom stvaralaštvu, bežanje od stvarnosti. Baš suprotno, opisuje svakidašnji život i borbu za njega. Posle rata, Vujkov radi u redakciji „Hrvatske riječi”, kao novinar i književnik. Ovde je objavio veći broj svojih humoreski, kao što su: „Baba Kadina čorba”, „Salaš pored drumu”. U ovom časopisu objavio je i prvi deo romana „Hajka u zatvorenom krugu”. Tematika je iz oblasti radničkog pokreta, a likovi su dati vrlo realistično. Umro je u Subotici 1987. godine.³¹²

Aleksa Kokić rođen je u Subotici 1913. godine, na periferiji grada u skromnoj porodici. Školu je započeo u Subotici, a završio u Travniku. Posle gimnazije prelazi u Zagreb, gde je završio bogosloviju, a 1937. godine postao je sveštenik. Iako posvećen crkvi, velika želja mu je bila da odsluži vojni rok. No, to mu se nije ispunilo, jer ga je vojna komisija 1940. godine odbila. To ga je vrlo pogodilo i ubrzo nakon toga, zapravo iste godine, naglo umire od zapleta creva. Ostaje samo da se na osnovu prozaičkih dela zaključi da je bunjevačka književnost izgubila velikog pisca pripovedaka, legendi, memoarske proze i izrazito lirski naglašene poezije. Ostala je objavljena njegova memoarska novela „Bez novog šešira”, koja daje naslutiti velikog pisca, prerano nestalog s ovoga sveta. U Kokićevom književnom opusu ipak se izdvaja poezija. Njegova prva objavljena pesma bila je „Đače”, a objavio je u „Travničkom smilju” 1923. godine. Od tada piše konstantno poeziju, za života su mu objavljene dve zbirke: „Klasovi pjevaju”, u Zagrebu 1936. godine i „Zvona tihe radosti” 1938. godine. Zaslugom njegovih školski drugova, štampana je i njegova lirska zaostavština, u zbirci „Srebrno klasje” 1962. godine u Subotici. Bio je aktivni saradnik u desetak listova i časopisa. U pisanje poezije, može se kazati bio je toliko zaljubljen, da su mnogi mislili kako on neće biti u stanju baviti se i sveštenečkim pozivom valjano. Iako se Kokić na ove kritike nije osvrtao, ipak je bio sputan u svojoj želji da daleko više objavljuje svoja dela, nego što je to mogao. Tematika njegove poezije bila je razvijena u tri pravca, od deskriptivne, religiozne do socijalne lirike. Bez obzira na svoju religioznu opredeljenost, nije robovao nikakvim ideološkim ograničenjima.³¹³

Ivan Tikvicki rođen je 1913. godine u Subotici, ovde je završio gimnaziju, a posle i Pravni fakultet. Za vreme rata bio je na prisilnom radu. Nakon oslobođenja radi kao sudija u Okružnom sudu. Imao je vrlo naglašenu umetničku crtu, jer se bavio i crtanjem i pisanjem, još od školskih dana. Na aktivnije pisanje naveo ga je prijatelj Balint Vujkov, pa je objavljivao svoje radove u „Bunjevačkom kolu”. Posle njegovog izlaženja, Tikvicki prestaje sa pisanjem. Njegova proza izrazito je socijalno obojena, a podseća na realističke pripovetke Ivana Cankara. Poput Cankara, koji piše o slugi Jerneju, Tikvicki piše pripovetku „Ujak Dašo”, a glavni lik clelog života služi i pomaže drugima. Kada je on pod kraj svog života potražio pomoć, nigde je nije dobio. Zato se odlučuje za časnu smrt.³¹⁴

Ivan Kujundžić rođen je 1912. godine na Verušiću, malom mestu pored Subotice. U gradu je završio osnovnu školu i par godina gimnazije, onda odlazi u Zagreb, gde je nastavio svoje školovanje. Zaređen je za sveštenika 1934. godine. Jedno vreme bio je veroučitelj u muškoj gimnaziji u Subotici. Na početku rata, Mađari su ga osudili na kućni zatvor. Zato je napustio Suboticu i otišao u Zagreb. Posle oslobođenja, vraća se nazad i opet obavlja isti posao, ali ovaj put utiče politički na omladinu. To se direktno kosilo sa tadašnjim političkim stremljenjima. Opet je bio u zatvoru, ovaj put osuđen na 13 godina, al se vratio ranije. Tako, već od 1954. godine preuzima župu Sv. Roka. Bio je na značajnim funkcijama u Crkvenoj opštini, posto je i prelat Pape Pavla VI, pred kraj života 1968. godine. Ako se razmatra stvaralaštvo Kujundžićevo, onda je potrebno kazati da je on bio značajniji kao naučni radnik, nego kao pisac. Bavio se dugi niz godina bibliografskom obradom podataka, knjiga, časopisa, kalendara, listova... Rezultati ovog istraživačkog rada objavljeni su u njegovoj knjizi „Bunjevačko-šokačka bibliografija”, Zagreb, 1969. godine. Preveo je sa francuskog nekoliko knjiga, iz oblasti religije, namenjene pre svega sveštenicima. Pisao je i o istoriji svog naroda, i objavio knjigu 1968. godine: „Izvori za povijest bunjevačko-šokačkih Hrvata”. Izado je zbirku pripovedaka „Deran s očima”, koja ni po čemu nije inovativna. Ona je vredna iz razloga što realno beleži problem sela. Umro je u Subotici 1969. godine.³¹⁵

H. Od Drugog svetskog rata do današnjih dana

Marko Peić svojim plodonosnim radom i dugim životnim vekom obeležio je skoro ceo XX vek u bunjevačkoj zajednici, zauzimajući u devedesetim godinama prošlog veka ulogu ponovnog preporoditelja i buditelja bunjevačke svesti.³¹⁶ Ideju o reosnivanju Bunjevačke matice iz 1934. godine Peić pokreće 1994. godine, da bi usvajanje Statuta i skupština Matice bili održani 10. 9. 1995. godine.³¹⁷ Matica pokreće „Bunjevačke novine”, koje će zbog malih i neredovnih sredstva izlaziti retko i neredovno. Osnivanjem Nacionalnog saveta a kasnije Bunjevačkog infromativnog centra 2005. godine, izlazak novina je postao redovan, a izdavaštvo i u Matici i drugim bunjevačkim institucijama razvija se brzo.

Marko Peić, rođen je u Ljutovu, pored Subotice 1913. godine.³¹⁸ Osnovnu školu završio je u Ljutovu, zatim građansku školu u Subotici, gde je završio i Državnu trgovačku akademiju. U svojoj, ekonomskoj struci, bio je vrlo uspešan. Tokom tog perioda, manje se bavi književnošću, a više ekonomijom. Bio je aktivni saradnik mnogih privrednih i ekonomskih časopisa. Interesovanje za književnost pokazao je još za vreme školskih dana. Aktivno je saradivao u mnogim listovima, i u okviru škole i van nje. Brojne pripovetke, pesme, novele, kao i skupljene narodne pripovetke, Peić je objavljivo u raznim subotičkim glasilima. Njegova prva samostalna knjiga „Hiljadu bećaraca”, izašla je 1943. godine. Prva pripovetka objavljena mu je u „Bunjevačkom kolu” 1933. godine, pod naslovom „Bolesna nana”, malo posle nje je izašla i „Smrt jednog nesrećnika”. „Bunjevačko kolo” – omladinski časopis za književnost i kulturu, izlazi od 1933. do 1936. godine. Pokrenuli su ga Marko Peić, Balint Vujkov i Blaško Vojnić Hajduk i kao njegovi glavni urednici menjali su se. Prvi je bio Balint Vujkov, Blaško Vojnić Hajduk i Marko Peić. U ovom listu mnogi su bunjevački autori dobili priliku da objave i afirmišu svoja dela. Oprobao se Peić i u pisanju poezije, najviše u mladim danima, koja je uglavnom tematski inspirisana ravnicom i ljubavlju ka svom narodu.³¹⁹

Bunjevačkom rodu

“Bunjevački rode, što se s tobom zbi,
Što si tako tužan i sumoran ti?
Zašto mrčiš čelo i plačeš sad,
Reci meni, kakav tebe mori jad?
Podigni glavu i slobodno izreci,
Kakav melem, rode, tvoje srce liči?
Tražiš li ljubav ili bratsku slogu,
Zar Bunjevci sebi pomoć ne mogu?!
Znadem zašto šutiš, dragi rode moj.
Znadem šta je uzrok i zloj sudbini toj.
Gaziš, rode, staze pradidova tvojih,
Misliš, srića novim putom sjaji.
Odičeš se sebe i imena svoga,
Odičeš se nane, krila toploga.
Prizro si braću, oca tvoga,
Pokopao selu, te nemaš nikoga!
Ima l većeg jada, gorih muka,
Neg kad s tobom vlada slaba ruka?!
Prospe l oko ikad suza više,
Neg kad brat brata iz srca izbriše?!
Poslušaj, rode, što mi je sad želja:
Čuvaj i slavi običaje, prela:
Odbaci tuđe i mrske ti dari,
Te razmotri riči otaca stari.
Ne uzimaj tuđe, niti svoje daj,
Bunjevačko ime, nikad ne izdaj!
Od rođenja, pa do groba tvoga,
Ne odreci imena se svoga!³²⁰

Svoje pripovetke, Peić je objavljivao i u „Bunjevačkom kalendaru” (časopis izlazi 1934–1941. godine), poput one „Kad se čovik propije”. Nakon što je demobilisan, posle 1945. godine, bavi se novinarstvom, najviše saraduje u „Hrvatskoj riječi”, a posle prelazi u ekonomsku struku. Bio je na mnogim rukovodećim mestima u privredi. Tokom tog perioda, petnaestak godina rukovodi pozorišnim savetom u pozorištem u

Subotici. Napisao je veliki broj kritika, prikaza pozorišnih predstava, opera i opereta. I pored svih ovih obaveza, bavi se i dalje književnošću. Pisao je satirične osvрте na društvo oko sebe, koji su svake nedelje izlazile u lokalnom glasilima, a tekstove potpisuje sa pseudonimom Kerčanin. U ovim kratkim proznim tekstovima, Peić na lak i pitak način, obrađuje mahom teške i ozbiljne društvene probleme. Mnogi od tih odabranih tema, pokazalo je vreme, bili su vizionarsko predosećanje manjkavosti ustrojstva tadašnjeg „socijalističkopravednog” društva. Sve te pripovetke Peić je skupio i objavio u knjizi „Luka Kerčanin”, 1996. godine. Osobita vrednost knjige je jezik, u to vreme, podsećanje na lepotu i bogatstvo ikavice, koju su mnogi od autora zapostavljali, i što je još gore, zaboravili.³²¹

Luki se smrzlo pivalo

Hoj ljudi, moji znam da će kazat da je Luka zdravo friško zamuknio s pivanjem.

Al, čućete vi još mene, jel tako volim pismu da bi i danjom i noćom pivo. Samo, braćo moja, da vam pravo kažem, smrzlo mi se pivalo. Navalila ova zima, a vamo čutaka mi nestalo, i borme, uvatile mi se svićice na brkove, pa mi nimalo nije do pivanja.³²²

Marko Peić je bio inicijator ponovnog javnog održavanja Dužijance u Subotici 1968. godine, koja je postala turistička atrakcija grada, manifestacija po kojoj je Subotica zaista jedinsvena. U penziju je otišao 1973. godine, kada se opet svim snagama bavi književnošću. Otpočinje veliki i dugogodišnji projekat obrade bunjevačkog dijalekta. Skoro dve decenije je Peić, uz pomoć Grge Bačlije, marljivo po terenu, skupljlo reči, koje su već lagano počele da se zaboravljaju. Tako je 1990. godine izašo „Rečnik bačkih Bunjevaca”, a 1994. godine i „Imenoslov bačkih Bunjevaca”. Tokom rada ne rečniku, Peić i Bačlija su skupljali i narodne umotvorine. Njih su objavili u knjizi pod nazivom „Narodne umotvorine bačkih Bunjevaca”, 1997. godine. Iste godine Peić je objavio i „Poetsku slagalicu”, sastavljenu od 7000 različitih reči, koje čine jednu celinu, a različite teme – čitalac sam kreira „konzumiranjem” dela. Već 1998. godine Peić objavljuje knjigu „Javorova smrt”, „Ep u 21 pivanju” prema motivima „Slave” – istorijskog epa Blaška Rajića. U isto vreme izlazi i

knjiga Blaška Rajića „Slava, Ep u dvadeset četiri pjevanja”, za kojom je Peić tragao pola veka, konačno je našao jednu kopiju recenzije koja je bila priređena za izdavanje. Obe knjige usko su vezane, baš ko što je bilo i poznanstvo Marka Peića i Blaška Rajića.³²³

Javorova smrt

Pomozi mi Vilinice
Roda Slavskog davna miljenice.
Pomozi mi da ispivam slavu,
Na Dunavu slovinskome lavu.
Di nam staše Javor dite naše,
Mačom bije sve do pogibije,
Glavu gubi svoju zemlju ljubi.
Iz daljine dvi iljade lita.
Pravda traži, a istina pita:
Ko su bili, šta li su činili.
Ne tuđine – naši oci mili,
Tirogate, Panonci, Iliri
Čija slava iz kamena viri.
Pisali su Heleni, Latini,
Sve o sebi, na svakoj strani.
Naša slova ostala su mrtva,
Zbog nesloge mi smo bili žrtva.³²⁴

Ponovo se vratio svojoj ljubavi iz mladih dana, pa je priredio drugo i dopunjeno izdanje knjige „Bećarci”, 2001. godine. Bio je urednik prevoda na srpski jezik knjige Bernarda Unjija: „Istorija Šokaca, Bunjevaca i bosanskih franjevaca”. Peić je pisao i knjige o muzici, „Pisme i igre u narodnim običajima bački Bunjevaca”, 2001. godine. Godinu dana kasnije u saradnji sa Belom Tikvičkim, objavio je knjigu „Horske kompozicije za muški hor”, Od narodnih do operskih arija sa muzikom. Knjigu za decu „Mladom naraštaju” (2010). Priveo je kraju i rad na drugom i dopunjenom izdanju Bunjevačkog rečnika, gde je u saradnji sa Josipom Bajićem oko 3000 reči, a na završetku rečnika se i idalje radi. U potrazi za građom po terenu za rečnik i nekoliko drugih dela koja su nastala na osnovu prikupljene bogate građe pomagao mu je

Grgo Bačlija. Za počasnog građanina Subotica Marko Peić je bio proglašen 2010. godine, a samo mesec dana po dobijanju nagrade umire.³²⁵

Angažovanjem Marka Peića i još nekoliko istaknutih intelektualaca bunjevačke zajednice, 1994. godine sa radom počinje Bunjevačka matica. Odnosno, reosniva se ona koju je osnovala Mara Đorđević Malagurski 1934. godine (a njenim odlaskom u Beograd, ova institucija brzo je prestala s radom). Bunjevačka matica od sredine devedesetih godina radi na oživljavanju bunjevačkog jezika i kulture. Pokreneće ponovo „Bunjevačko-šokačke novine” koje u ovoj instituciji izlaze do 2005. kada njihovo izdavanje preuzima novoformljeni Bunjevački informativni centar. U Bunjevačkoj matici, a kasnije i u drugim bunjevačkim udruženjima i institucijama, radi se na izdanjima na ikavici, negovanju kulture, nauke i istorije. Matica je 2010. godine izdala i antologiju moderne bunjevačke kniževnosti „Lipota naši riči”, u kojoj su zastupljeni svi noviji autori koji pišu na bunjevačkom govoru.³²⁶

Biluške

287 Prilog br. 3: Istorijski arhiv Subotica, F. 70.3 (1945: 4071-8270), dokument u Subotici pronašla Nevenka Bašić Palković

288 Šokčić, Joso: Subotica pre i posle oslobođenja: građa za istoriju Subotice, Štamparija Jugoslovenskog dnevnika, Subotica, 1934, str. 251.

289 Petrović, Dragoljub: Otkud Bunjevci u Jasenovcu?, Bunjevačke novine, God. VII, septembar, br. 75, 2011, str. 20.

290 Prilog br. 3.

291 Ratanski, L. : O nigdašnjim kalačkim Bunjercima, Neven: zabavno poučni misečnik, God. XVIII, br. 6, lipnja, 1896. godine, str. 89.

292 B. N: Etnokulturna istorija Bunjevaca, Bunjevačke novine, God. X, br. 108, 2014, Subotica, str. 6.

293 Kujundžić- Ostojić, Suzana: Bunjevci danas (socioško istraživanje), str. 155–167.

294 Isto, str. 162.

295 Kikić, Geza: Antologija proze bunjevačkih Hrvata, str. 13.

296 Isto, str. 12.

297 Kikić, Geza: Antologija poezije bunjevačkih Hrvata, str. 15.

298 Isto, str. 14.

299 Isto, str. 239.

300 Isto, str. 141.

301 Knežević V. Milivoj: Преглед буњевачке књижевности, *Književni sever*, 1927, str. 38.

302 Kikić, Geza: Antologija poezije bunjevačkih Hrvata, str. 270.

303 Isto, str. 271.

304 Kikić, Geza: Antologija poezije bunjevačkih Hrvata, str. 145.

305 Knežević, V. Milivoj: Преглед буњевачке књижевности, *Književni sever*, 1927, str. 40.

306 Đorđević Malagurski, Mara: *Vita Đanina i druge pripovitke iz bunjevačkog života*, Bunjevačka matica, Subotica, 2012, str. 11–19.

307 Isto, str. 62–63.

308 Kikić, Geza: Antologija proze bunjevačkih Hrvata, str. 289.

309 Kikić, Geza: Antologija poezije bunjevačkih Hrvata, str. 209.

310 Kikić, Geza: Antologija proze bunjevačkih Hrvata, str. 305.

311 Isto, str. 305.

312 Isto, str. 307.

313 Kikić, Geza: Antologija proze bunjevačkih Hrvata, str. 331.

314 Isto, str. 339.

315 Kikić, Geza: Antologija proze bunjevačkih Hrvata, str. 347.

316 Lipota naši riči: antologija savrimene književnosti, Bunjevačka matica, Subotica, 2009, str. 211–213.

317 <http://www.bunjevacka-matica.org/>

318 Peić, Marko: Oscilacije života, Bunjevačka matica, Subotica, 2011, str. 252.

319 Isto, str. 252

320 Peić, Marko: Oscilacije života, str. 233.

321 Peić, Marko: Oscilacije života, str. 255.

322 Peić, Marko: Luka Kerčanin, NIP Subotičke novine, Subotica, 1996, str. 13.

323 Peić, Marko: Javorova smrt, Bunjevačka matica, Subotica, 1998, str. 5.

324 Isto, str. 5.

325 Peić, Marko: Oscilacije života, str. 257.

326 Lipota naši riči: antologija savrimene bunjevačke književnosti, str. 215

Porodične zadruge kod Bunjevaca od XVII do XX vika

Zvonko Stantić
„Bunjevačka Matica“ Subotica

Family Co-operatives in the Bunjevci from the 17th to the 20th Centuries

Abstract: The political and sociological approach to the family co-operative requires searching for general and specific social determinants that have influenced the emergence, survival, adaptation to historical and economic pressures, and their gradual disappearance. In this paper, the family cooperative is not primarily viewed as a historical phenomenon, but at the micro level analyzes the character of business, the type of decision making, the relative system, the relationship of a cooperative to a wider social environment. The Bunjevac family cooperatives are studied, with the real complexity complexity of the non-resilience of corporate affinities. The main feature of the observed cooperatives is the orthodox elder of the family, who is respected by all, contrary to the analogous conclusions of some superficial research as a tyrant, not because the property is kept on his behalf, which is a cash with cash in his hands, but this traditional type a strong family organization, with several adult men accepted for the sake of the common sense that it was a practical requirement for defending the property in the old place, for a long period of time in the bureaucratic period and in the revolutionary movements in Hungary. In backable conditions, with characteristic vast locations, miles away from each other, it was a requirement and seriously economized with tools for labor and workforce. While there were political and social conditions for the survival of family communities, the Bunjevci Bunjevci were mostly very rich people, which they could see through their expensive folk costumes. In various legal ways, from Matija Rudić to Commissioner Gludovica in 1787, due to the Subotica's debt to the royal cash register for the status of a free royal city, 20,000 forints for the same creditor E. Volček from Vienna, until the socialist collectivisations of the Second World War, the Bunjevci were successive economically weakened.

Key Words: family cooperatives, common household, Backa, Austro-Hungary.

1. Uvod

Ova tema pobudila je naučno interesovanje domaćih i stranih autora naročito u XIX viku, u vreme postepenog nestajanja porodičnih zadruga i posida iz vremena feudalnog uređenja. Među stranim autorima nalazimo engleski “community” i zanimljiv naziv “joint-family”, latinski “communio”, francuski “communaute de famille”, što sve zvuči vrlo slično, ali i dva nemačka naziva “Hausgenossenschaft” i slično “haus gemeinschaft”. U radu se posmatra širi društveni prostor i njegove karakteristike, karakter unutarporodičnih odnosa, način privređivanja, srodnički sistem, vlasnički sistem, načini raspodile obaveza i ovlašćenja, na kraju i odnosi zadruge prema drugim zadrugama, prema atomskim porodicama srodnika i odnos prema državi i njenim prije svega poreskim i vojnim organima.

2. Teorijski osnovi istraživanja porodičnih zadruga

U najvećem broju radova, autori su se bavili opisom zadruge, odriđivanjem vremena i načina njenog nastanka, kao i njenom strukturom.

Vuk Karadžić prvi je kod nas pisao na ovu temu, ukazavši na njen demokratski karakter i zabeležio slideće: “Po triestero čeljadi slušao sam da se nalazi u Srbiji u jednoj kući, o Božiću i krsnom imenu i kad koga žene, sastanu se svi u kući, a onako žive po planini i po polju, a starješina ponajviše u mlinu.”¹

Aleksa S. Jovanović je u svojoj evolucionoj shemi društvenog razvoja porodičnu zadrugu fundirao je na ljubavi i moralnoj zavisnosti. “To je opšta osobina sviju naroda u patrijarhalnom dobu njihovog razvitka, ali je najsavršeniji oblik kod Slovena.” Zaključio je da je zadruga ostala ista uprkos uticaju turske vlasti i zapadne kulture. Na drugom mistu ističe da

¹ Nada Novaković, „Teorije o nastanku i strukturi porodičnih zadruga“, Beograd 2005. st.108.

su Turci porez naplaćivali tako da spričavaju grupisanje u prividne zadruge.²

Valtazar Bogišić najčešće je porodičnu zadrugu istraživao kod Srba i Hrvata, pritom ističući da najvažnija karakteristika te seoske porodice nije njena brojnost, već prija svega tip svojine i karakter odnosa u porodici. U kasnijim radovima Valtazar Bogišić interesovao se i za porodične zadruge u Crnoj Gori, Albaniji, Hercegovini. Značajno je njegovo suprotstavljanje zadruge kod Srba i Hrvata sa gradskom i muslimanskom porodicom. Za njega u “varoši” nisu postojale zadruge, već patrijarhalne porodice.³

Franjo Rački je zadružni oblik porodice pripisao svim Slovenima. To je “ne samo srodstvena nego i imovinska zajednica”, a “najčvršća veza svih žitelja ove zajednice bijaše zajednička imovina njihova”. U zadrugi ravnopravno odlučuju i muški i ženski članovi. Na čelu je starešina. To prastaro plemensko uređenje održalo se tokom XIX vika jedino u Crnoj Gori. Ovo svakako nije tačno, što ćemo viditi kasnije na primerima bačkih Bunjevaca.⁴

Jovan Cvijić je u svojim istraživanjima proučavao između ostalog, kulturne pojaseve i psihičke tipove ličnosti na Balkanu. Za njega zadruga je “ustanova Južnih Slovena”, na Balkanu je nije bilo kod Grka, Turaka, ni Cincara. Održala se do kraja XIX i početka XX vika.⁵

Milovan Gavazzi ide dalje u prošlost, tumačeći nastanak porodičnih zadruga, navodeći etnološke podatke iz perioda V do X vika o porodičnim prostorijama pronađenim u Poljskoj i Rusiji. Posebno je istakao nalazišta iz Pskova u Rusiji, 70 km od granice sa Estonijom, u

² Isto st.108

³ Isto str. 110

⁴ Isto str. 110

kome su nađeni tragovi porodičnih prostorija veličine 40x100 m. U tome se smatra on, vide dokazi postojanja porodičnih zadruga.⁶

Karel Kadlec je zadrugu smatrao oblikom porodice svih Slovena. Specifičnost njegovog pravničko-istorijskog stava je, da je za njega zadruga “pravno lice”. Ona je “ustanova čistih agrarnih, a time i konzervativnih naroda, a takvima su skroz na skroz bili Sloveni.”⁷

Stojan Novaković je odbacio sve teorijske argumente i empirijske dokaze o postojanju zadruga prije sridnjeg vika, preciznije ne prije XIVvika. On razlikuje “stare” i zadruge sa kraja XIX vika, nastajanje vezuje za vlastelinsko-poreski sistem priuzet od Vizantije.⁸

Ivan Strohal je u svojim radovima više odredio nastanak, strukturu i nestajanje porodične zadruge od prithodnih autora. Proučavao je zadrugu u Vojnoj Krajini, ali je kao pravnik proširivao svoje zaključivanje i uopštavanja i na druga područja, u kojima su živili Sloveni, koristi termine “zadruga”, “zadružno pravo” i “pravna osoba”. Najvažniji stav Strohala je o vrimenu nastanka porodične zadruge u feudalizmu i paralelnom raspadu feudalizma i porodične zadruge. Ona predstavlja zajednicu udruženih ravnopravnih porodica. Članovi zadruge imaju zajedničku imovinu, na kojoj zajednički rade i zajednički troše, nakon što plate obaveze feudalcu. Proizvodnja je prirodna, a podila rada nedovoljno razvijena. Muški članovi su ravnopravni, a žene ne. Porodična zadruga nastala je nakon patrijarhalne porodice.⁹

Fridrih Engels kaže: “Ona obuhvaća više generacija potomaka jednog oca, s njihovim ženama, koji svi zajedno žive na jednom imanju, zajednički obrađuju svoja polja, hrane se i odijevaju iz zajedničkih zaliha i raspoložu viškom prihoda. Zajednica je pod vrhovnom upravom domaćina, koji je njen predstavnik prema vani, smije prodavati manje

⁶ Isto str. 116

⁷ Isto str. 116

⁸ Isto str. 118

⁹ Isto str. 119

predmete, vodi blagajnu i odgovara za nju, kao i za pravičan tok poslova. Njega biraju i on nipošto ne mora biti najstariji”.¹⁰

Špiro Kulišić je zapazio da se u “Dubrovačkom statutu” spominje zadruga kao zajednica braće. Za njenu suštinu navodio je demokraciju.¹¹

Oleg Mandić smatra da je za porodičnu zajednicu karakteristično da se bračni odnosi formiraju po rođenju ili priženjenjem. Posebno je isticao demokraciju zadruga. Za razliku od toga navodi primere iz Rusije i Kine, u kojima je otac imao neprikosnovenu moć nad imovinom i članovima porodice.¹²

Milenko Filipović razlikovao je kognatske (srodničke) i akognatske (nesrodničke) zadruge. Navodi kao bitne osobine ekonomske i društvene uzroke, solidarnost, humane obzire članova i nastojanje da se očuva loza.¹³

Vasilije Popović smatra da porodična zadruga pristavlja opštu pojavu koju pomažu “opšte prilike i priroda”. Ona nije nastala kao posljedica dilovanja poresko-finansijske politike u feudalizmu.¹⁴

Emil Sicard je jedan od najpoznatijih stranih autora koji se bavio porodičnim zadrugama. On iznosi jedan konzervativan stav: “..da je porodična zadruga mogla nastati samo ondje gdje postoji slavenska rasna podloga, koju su rasni običaji u većoj ili manjoj mjeri mogli prilagoditi, koju su mogli nakaziti, ali na čijem društvu uvijek ostaje stari društveni kostur, čija je materija, a u isto vrijeme zglobovi bila zadruga”. Dalje on nastavlja da je to “u načelu poljoprivredno udruženje čiji članovi, vezani srodničkim odnosima, eksploatišu zajednička dobra”.¹⁵

¹⁰ Isto str. 120

¹¹ Isto str. 122

¹² Isto str. 123

¹³ Isto str. 123

¹⁴ Isto str. 126

¹⁵ Isto str. 126

3. Prvi spomeni porodičnih zadruga kod Bunjevaca

Najstariji zapis o porodičnim zadrugama koji bi mogao imati veze sa Bunjevcima, pošto je u seobi iz 1621/1622..godine, glavnina nas došla iz Dubrovnika i okoline (in Ragusa et Ragusa stantum), kako je to već spomenuto još u "Dubrovačkom statutu" iz 1272.godine¹⁶ kao zajednica braće. O zadružnom životu Bunjevaca pise je biskup Ivan Antunović, u svom obimnom dila "Bog s' Čoviekom"¹⁷, u kojem kaže: "Razmatrao ti čovieka u pogledu čudorednom, tvarnom il političkom, svagdi ćeš naći, da je za njegov koristnije, ako u zadrugi što dulje postoji. Zadrugu treba smatrat kao vrilo, građanskog žića svakog čovieka, u pogledu duševnom i tvarnom. Kako se glede ovog trostručnog stanja izvije čoviek u zadrugi, takim po najviše ostaje cilog svojeg života. Zadruga je dakle ogledalo, u kom se zrci čudoredan, i gospodarski život svakog čovieka«. Po Ivanu Antunoviću zadružni život jača familiju jer je privredno utemeljena na kršćanskim kripostima, a taka je familija osnovna snaga društva, države." Zato se on zalaga da zadruga što dulje opstane, "jer što se prija raspada ona umanjuje »tvarnu snagu domovine, a i kriepostne sile crkve umanjavaju." Terminološki, teško je utvrditi u periodu XVII, XVIII i XIX vika, na bazi podnetih molbi i žalbi, koje su najbolji i najraznovrsniji validni pismeni dokaz o postojanju porodičnih zadruga, koje su sve riči Bunjevci koristili za porodične zadruge, s obzirom da su ovi dokumenti podnošeni, sem nikoliko na nemačkom i mađarskom jeziku, po pravilu na latinskom jeziku. Prva gramatikalna gimnazija na ovim prostorima, osnovana je u Subotici 1747.godine, tako da je svaka jača bunjevačka familija imala pismene članove, koji su nastavu odslušali većim dilom na latinskom jeziku, pa su ga obično dobro poznavali. Od tih dokumenata možemo izdvojiti jedan broj, iz kojih pripoznajemo porodične zadruge Bunjevaca, vrime, brojnost članova, imetak u zemlji i stoki, nevolje, lokaciju baštine.

Grgo Vuković 25.maja 1788.godine moli kraljevsku komisiju da mu dodili 50 jutara zemlje na jednoj gradskoj pustari i 15 jutara pored grada,

¹⁶ *Statut grada Dubrovnika 1272.*, prev. Mate Križman i Josip Kolanović. Dubrovnik: Historijski arhiv Dubrovnik, 1990.

¹⁷ Ivan Antunović „Bog s' čoviekom na zemlji“ (Vac, 1879).

navodeći između ostalog, da njegova *familija broji 22 člana* od kojih su petorica oženjena (...domesticis familis numero 22 provisus, quarum 5 uxoratae. Isti još navodi da je imao 74 jutara zemlje, ali mu je sve oduzeto.¹⁸

Rođena braća (carnales fratres) **Franjo, Jakov, Mihajlo i Josip Milanković** pridali su 3 molbe: -u *prvoj*, od 15.maja 1787.godine, pridatoj još komesaru Irmenjiju, prithodniku komesara Gludovica, mole da im se vrati posid od 226 i 1/8 jutara zemlje od davnine u njevom vlasništvu, koji je sada pridat strancu nepoznatog imena, navodeći između ostalog “da potpisani pored 10 služinčadi zajedno žive na istom kruvu *sa 30 članova familije* (...cum infrascripti in uno pane cum 30 animabus familiae praeter 10 personarum famulitium conviverent)¹⁹

-u *drugoj* 21.maja 1789.godine **Franjo Milanković** sa 3 oženjena brata u zajedničkom domaćinstvu *sa 35 članova* (...cum 4 uxoris fratribus in indivise statu constitutus ac 35 domesticae familiae capitibus...) moli komesara Gludovica da mu vrati posid koji mu je oduzo komesar Rudić.²⁰

-u *trećoj* molbi “rođena i nepodiljena braća” (“germani et indivisi fratres) **Franjo, Jakov, Mihajlo i Josip Milanković**, 18.marta 1790.godine mole komesara Gludovica da im dodili 40 jutara slobodne zemlje pored njevog posida na pustari Verušić, navodeći da bi u slučaju podile svakom od njih doteklo primalo zemlje, da bi s obzirom na broj članova familije i na poljoprivrednu opremu mogli da obrade i 500 jutara, te bi spadali u *II klasu građana*, zatim da je tražena zemlja samo njima podesna za obradu zbog svoje velike širine i da su javne terete snosili njevi prici za vrime ratova i oni ih sada virno nose.²¹

¹⁸ Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br. 11, F,240/1787.

¹⁹ Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1782.-1788.)br.aec, A, 44

²⁰ Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11, G, 262/1789.

²¹ Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11, G, 321/1790.

Ivan, Martin, Mihajlo i Tomo Crnković mole komesara Gludovica da im ostavi 33 jutra zemlje pronađene kao višak na njevom posidu i da im dodili još 100 jutara zemlje na bilo kom mistu, jer kako oni navode “...*brojimo 40 glava u zajedničkoj našoj kući (...nos quidem in domo nostra comuni 40 capita numeramus...)*.”²² Na poleđini njeve molbe komesar Gludovac svojeručno je napiso da višak od 33 jutra triba oduzeti na osnovu uputstva, ali se priznaje brojnost ove familije i da ako se digod nađe slobodne zemlje, triba uzeti u obzir.

Braća Bašić navode u svojoj molbi, da su još u komorsko vrime na pustari Verušić od Andrije Cvijanova kupili 40 jutara zemlje, zajedno sa salašem za 450 forinti.²³

Grgo Mamužić sa 2 oženjena sina i trećim za ženidbu, sa dovoljnim brojom konja i radnih volova, podno je molbu komisiji da mu dodili zemlje u srazmiri sa njegovim mogućnostima nošenja javnih tereta.²⁴

Damjan Dulić moli komisiju da mu dodili još neotkupljeni dio zemlje Josipa Mamužića na pustari Žednik, pored posida Pavla Berkića, navodeći da živi u zajedničkom domaćinstvu sa 4 brata, te im sadašnji posid od 270 jutara nije dovoljan, ali ako bude dobio traženi dilih zemlje, sa zemljom koju sada posiduje, kakogod će moći da opstane.

Ivan Perčić iz Subotice koji je platio otkupninu za 5 jutara zemlje na Palićkim Ugarnicama, a dobio je samo 2 jutra, moli da mu se dodili još 3 jutra na istom potesu, čija je dioba u toku, jer mu 50 jutara koje posiduje nije dovoljno, s obzirom na brojnost familije, od čega je čak 15 muških članova.²⁵

²² Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11, K, 444/1790.

²³ Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11,G, 291/1789.

²⁴ Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11, D, 110/1789

²⁵ Istorijski arhiv Subotica, Kraljevski komesar J. Gludovac (1788-1790), br. 11, A 5/1788.

Ivan, Martin, Mihajlo i Tomo Crnković mole komesara Gludovica da im ostavi 33 jutra zemlje pronađene kao višak na njegovom posidu i da im dodili još 100 jutara zemlje na bilo kom mistu, jer kako oni navode: "...brojimo 40 glava u zajedničkoj našoj kući ("...nos quidem in domo nostra comuni 40 capita numeramus...")²⁶ Baš na poleđini molbe braće Crnković komesar Gludovac, svojeručno je naveo: "Supernatantia 33 jugerorum vigore instructionis debere supplicanti adimi, verum agnoscitur familiae numerositas, si alibi vacantia enata fuerit, ratio eiusdem habebitur. J. Gludovac m.p.", što je ritko činio – da višak od 33 jutra triba oduzeti na osnovu uputstva, ali priznaje se brojnost ove familije i da to ako se dogod nađe slobodne zemlje triba uzeti u obzir.

Stipan Peić Tukuljčev koji je imao 70 jutara zemlje na pustari Šebešić, molio je komesara Gludovica da mu dodili još 50 jutara zemlje, navodeći da ima još 2 oženjena sina i tušta unuka sa kojima živi, te im je njegovih 70 jutara nedovoljno.²⁷

Franjo Gabrić sa 74 i ¼ jutara zemlje na pustari Verušić, moli Kraljevsku komisiju da mu dodili još 60 jutara, navodeći da ima 2 sina i tušta unuka sa kojima živi u zajedničkom domaćinstvu.²⁸

Jakov Vojnić Babianov moli da mu se dodili 60 jutara zemlje na jednoj od gradskih pustara, navodeći da ima tušta oženjenih sinova, ali i da nema obradive zemlje.²⁹

Ilija i Matija Cvijanović sa ukupno 6 njegovih sinova, mole da im se zemlja dodili u srazmiri sa njegovom brojnošću i sposobnošću za rad i opremom koju posiduju.³⁰

²⁶ Isto, br. 11. K, 444/1790.

²⁷ Istorijski arhiv Subotica, Kraljevski komesar J. Gludovac (1788-1790), br. 11, C 74/1790

²⁸ Istorijski arhiv Subotica, Kraljevski komesar J. Gludovac (1788-1790), br. 11, C 5/1789.

²⁹ Istorijski arhiv Subotica, Kraljevski komesar J. Gludovac (1788-1790), br. 11, C 11/1789.

³⁰ Istorijski arhiv Subotica, Kraljevski komesar J. Gludovac (1788-1790), br. 11, D 105/1789.

Ivan Alasović moli Kraljevsku komisiju da mu dodeli 50 jutara slobodne zemlje. U svoj prilog navodi da ima 3 sina sa kojima živi u zajedničkom domaćinstvu, da već 9 godina radi tuđu zemlju pod teškim zakupom, a raspolaže sa dovoljno stoke za snošenje javnih tereta.³¹

Matko Vojnić sa 2 oženjena sina, u zajedničkom domaćinstvu sa bratom koji ima takođe 2 oženjena sina, moli da mu se dodili još 100 jutara slobodne zemlje, pošto 150 jutara koje imaju u vlasništvu, nije dovoljno za tako veliku porodicu.³²

Benedikt Vujković moli da mu se dodili 250 jutara salaške zemlje, navodeći da ima 5 sinova u istom domaćinstvu, sa kojima obrađuje svojih 140 jutara, pa neće imati dovoljno zemlje za njevo naslidstvo.³³

Franjo Peić kojem je komesar Gludovac dodilio zemlju na pustari Šebešić, moli ga da mu s obzirom da živi sa još 5 sinova, dodili još zemlje.³⁴

Joso Stipić pozivajući se na svoju veliku porodicu, sa kojom živi u zajedničkom domaćinstvu, moli Kraljevsku komisiju da mu pored njegovih 50 jutara dodili još 250 jutara zemlje, navodeći da je još od Rudićeve komisije tražio zemlju ali je nije dobio, te su bili primorani da se kolonizuju u Bajmoku i podvrgnu urbarijalnim obavezama, kao i da sada raspolaže sa 18 zaprežnih volova, 50 grla rogate marve, 40 konja za vuču, 1000 i više ovaca, kućom u gradu, vinogradom, suvim mlinom i kazanom za pečenje rakije, a sposoban je da snosi sve javne terete.³⁵

³¹ Istorijski arhiv Subotica, Kraljevski komesar J. Gludovac (1788-1790), br. 11, D 108/1789.

³² Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11, D, 139/1789.

³³ Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11, D, 142/1790.

³⁴ Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11, D, 144/1790.

³⁵ Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11, K, 455/1789.

4. Glavni uzroci velikog propadanja bunjevačkih porodičnih zadruga u XVIII viku

XVIII vik bio je pored ogromnih imanja koja su Bunjevci imali u Bačkoj, i vik kada su ta imanja administrativnim mirama uništavana, a time i porodične zadruge koje su na tim imanjima gazdovale. Namesničko viće je 11.marta 1771.godine pozvalo županije da potpomognu imovinsku podilu između članova porodičnih zajednica. Početak propadanja mnogih zadruga krajem XVIII vika uslovljeno je bilo pored ove inicijative Namisničkog veća i dugom, koji je slobodni kraljevski grad Subotica imao prema carskoj kasi, upravo za taj status. Carskom diplomom od 22.januara 1779.godine, komorskoj varoši Subotica pod imenom Sent Marija, dodiljen je status slobodnog kraljevskog grada pod imenom Maria Theresiopolis ili Maria Theresiastadt. Na osnovu 4. tačke carske diplome, grad je postao vični vlasnik ogromnog atara za cenu od 266.666 forinti i 40 krajcara, što je grad bio obavezan da uplati u erarsku blagajnu u jednakim ratama, u roku od 6 godina, sa 4,5 % kamate, počev od 4.marta 1779.godine. Pošto je gradski Magistrat krajem te fiskalne godine imao zbog velikih troškova proslave novog statusa svega 8 dinara, priostalo je da se oslone na svoj veliki atar, prodajom atarske zemlje za namirenje duga. Senatori Albe i Grgo Kopunović (inače Bunjevci - austrijski plemići) sa zakletnikom Stevanom Andortom dobili su zadatak da organizuju premer atara Subotice. Prema sumarnom prigledu koji su napravili, grad je u unutrašnjosti raspolago parcelama od 635.810 kv.hv. kućišta, 14.867, 49 motika vinograda i 54,55 jutara bašče. U vangradskom (pustarskom) okruženju, raspolago je sa 52.465 jutara zemlje I klase, 21.742 jutra zemlje II klase i 100 jutara III klase. Da bi se iz ovog zemljišnog fonda namirile obaveze otkupnine statusa prema carskoj kasi, od spomenutih 266.666 forinti, na 1 kv.hv. kućišta razrizano je 6 dinara, na 1 motiku vinograda razrizana je 1 forinta, na jutro bašče razrizano je 4 forinte, na jutro zemlje I klase razrizano je isto 4 forinte, na jutro zemlje II klase 3,5 forinte, a na zemlju III klase 3 forinte, što je ukupno iznosilo 339.493 forinte, daklem više od neophodnog za stvarni otkup statusa slobodnog kraljevskog grada, ko i za ugovorene kamate, odnosno za likvidaciju još nikih dugova čije se dospiće približavalo. Krajišnici

kakvi su bili Bunjevci i Srbi, koji su u daleko najvećem procentu bili vlasnici zemlje, nisu bili naviknuti da plaćaju porez. Oni su se borili uvijek za cara, a on ih je oslobađao poreskih obaveza, dajući im povlašteni vojni status. Mnogi su računali da će i u postgraničarskom i postkomorskom vrjenu biti po starom, da će njim se isplatiti čekanje. Ugarska komora, smištena još u Bratislavi (Požunu), nakon 3 godine nezadovoljstva izmirenjem duga, 18. marta 1782. uputila je Magistratu grada Subotice dopis kojim ga obavještava na nemačkom jeziku, da je dvorski savitnik i administrator komorskih dobara u Somboru, Mihajlo Irmenji upućen radi istrage i prosvite u Suboticu (zu Folge allerhöchstein Auftrages”, ali je glavni razlog bio izmirenje obaveza. Bivši graničari bili su u docnji za 63000 forinti, računajući samo za dospile obaveze. Uz instrukcije Namisničkog veća od 25. oktobra 1785. godine, administrator Irmenji nakon 3 mjeseca ispitivanja uzroka, 10. februara 1786. godine traži pismenim putem od Magistrata da se metodom egzekucije, izvrši naplata erarskog novca, a ako vlasnici nemaju žita, „da se od njih oduzme zemlja i da se putem licitacije proda onima koji više nude.“³⁶ Radost zbog dobijanja statusa i privilegija Slobodnog kraljevskog grada, bila je kratkotrajna, došlo do oduzimanja velikih posida za mali neisplaćeni dug, o čemu mnogi nisu bili obavješteni. Mnoge jake porodične zadruge tom mirom nepravedno su protirane sa svojih starih posida. Graničari više nisu imali oružje da se brane od mutnih radnji koje su u velikoj miri uslidile. Najviše se trudio da se obogati, „sad jel nikad“, Matija Rudić, zahvaljujući svom položaju sekretara kraljevskog komesara Baha, u saradnji sa svojim zetom Leopoldom Kovačom, inženjerom i senatorom, što je bila savršena kombinacija ovlaštenja i položaja. Namisničko veće nakon žalbi 4 bunjevačka plemića, 4 člana Zaklete opštine i 14 jačih oštećenih familija, šalje u Suboticu novog komesara, komorskog savitnika Jožefa Gludovca da sredi prilike. Ubrzo dobija napismeno, uglavnom na latinskom jeziku oko 400 žalbi na nepravedno oduzetu zemlju. Te su žalbe izvanredan majdan za obimnije izučavanje položaja poljoprivrednih gazdinstava krajem XVIII veka, zatim porodičnih odnosa kod Bunjevaca i Srba, a pogotovo za izučavanje oštećenih bunjevačkih porodičnih zadruga, koje su pokušale molbom povratiti izgubljeno.

³⁶ Istorijski arhiv Subotica, Kraljevski komesar Irmenji, br.84, A, 2/1786.

5. Žalbe Bunjevaca na rešenja o oduzimanju zemlje i gazdinstava

Grgo Vuković 25.maja 1788.godine moli kraljevsku komisiju da mu dodili 50 jutara zemlje na jednoj gradskoj pustari i 15 jutara pored grada, navodeći da njegova familija broji 22 člana, od kojih su petorica oženjena (domesticis familis numero 22 provisus, quarum 5 uxoratae sunt). Navodi da je imao 74 jutra zemlje, koja mu je u cilosti oduzeta.³⁷

Braća **Nikola, Josip i Marko Mamužić** koji žive u zajedničkom domaćinstvu , protirani su sa svojih posida već 3 puta.³⁸

Zanimljivo je šta rođena braća (germani fratres) **Todor, Jakob, Isak i Avram Aracki**, Srbi po nacionalnosti, navode u svojoj molbi, a što otkriva deo taktike pri oduzimanju zemlje. Oni 16.aprila 1790.godine mole komisiju da im potvrdi vlasništvo posida od 34 jutra na pustari Žednik, koju im je oduzela Rudićeva komisija, a oni posid nisu napuštali jer im novac nije bio primljen.³⁹

Franjo, Jakov, Mihajlo i Josip Milanković rođena braća (carnales fratres) pridali su 3 molbe:

1. pridata 15.maja 1787.godine još komesaru Irmenjiju, u njoj mole da im se vrati posid od 226 1/8 jutara zemlje od davnine u njevom vlasništvu, koji je sada pridat strancu nepoznatog imena, navodeći između ostalog “da potpisani pored 10 služinčadi zajedno žive na istom krovu, sa 30 članova porodice (cum infrascripti in uno pane cum 30 animabus familiae praeter 10 personarum famulitum conviverent)⁴⁰

2. pridata 21.maja 1789.godine, Franjo Milanković sa 3 oženjena brata u zajedničkom domaćinstvu i 35 članova domaćinstva (cum 4 uxoratis

³⁷ Istorijski arhiv Subotica, Kraljevski komesar J. Gludovac (1788-1790), br. 11, A 20/1789.

³⁸ Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11, I, 423/1788.

³⁹ Isto, Isto br. 11, X, 358/1790

⁴⁰ Istorijski arhiv Subotica, Kraljevski komesar Irmenji (1782-1788), br. 11, A 44/1789.

fratribus in idivise statu constitutus ac 35 domesticae familiae capitibus...) moleći komesara Gludovca da mu vrati posid koji mu je oduzo komesar Rudić.⁴¹

3. predata 18.marta 1790. godine, “rođena i nepodiljena braća” (germani et indivisi fratres) Franjo, Jakov, Mihajlo i Josip Milanković mole komesara Gludovca da im dodili 40 jutara slobodne zemlje pored njevog posida na pustari Verušić, navodeći da bi u slučaju podile svakom od njih doteklo primalo zemlje, da bi s obzirom na broj članova familije i poljoprivrednu opremu mogli da obrade 500 jutara, te bi spadali u *drugu klasu* građana. Smatraju da je tražena zemlja samo njima podesna za obradu zbog svoje velike širine i da su javne terete snosili njevi preci za vrime rata i oni ih sada virno snose.⁴²

Stipan Peić kome je Rudićeva komisija oduzela 85 jutara na pustari Vamtelek (Pavlovac) i pridala ih bunjevačkom plemiću Jakovu Antunoviću, ostavivši Peiću 42 ½ jutra, od kojih sa 34 člana porodice ne može da opstane (“...ex quo in 42 ½ jugerorum terreno cum 34 domesticis familiis subsistere nequiret...”) moli kraljevsku komisiju da mu prema veličini njegove familije dodili još zemlje.⁴³

Pajo Merković zvani Čelatov, u zajedničkom domaćinstvu sa 5 oženjenih sinova, kome je oduzet čitav posid od 40 jutara na pustari Vamtelek, moli Kraljevsku komisiju da mu dodili 72 jutra zemlje.⁴⁴

Stipan Peić, kome je Rudićeva komisija oduzela 85 jutara na pustari Vamtelek (Pavlovac) i pridala ih plemiću Jakovu Antunoviću, a ostavila mu 42 i ½ jutra od kojih sa 34 člana familije ne može da opstane (...ex quo in 42 ½ jugerorum terreno cum 34 domesticis familis subsistere

⁴¹ Istorijski arhiv Subotica, Kraljevski komesar J. Gludovac (1788-1790), br. 11, G 262/1789.

⁴² Istorijski arhiv Subotica, Kraljevski komesar J. Gludovac (1788-1790), br. 11, G 262/1789.

⁴³ Isto, br. 11, A, 31/1769.

⁴⁴ Istorijski arhiv Subotica, Kraljevski komesar J. Gludovac (1788-1790), br. 11, A 25/1789

neqiret...), moli kraljevsku komisiju da mu prema veličini njegove familije dodili još zemlje.⁴⁵

Nikola Pećerić kome je posid na Verušiću potvrđen još od komesara Irmenjija, ali oduzet od strane komesara Rudića, koji je Pećerića zlostavljao i uhapsio, moli komisiju da mu vrati ovaj posid, ujedno da ga ostavi na sadašnjem imanju na Žedniku, pozivajući se na svoje mnogobrojne ukućane.⁴⁶

Plemići **Jakov** i **Andrija Neorčić** posidovali su od davnina imanje od 123 jutara na pustari Vamtelek, od kojeg im je Rudićeva komisija oduzela 70 jutara i pridala trgovcu Jovanu Živanoviću, iako su prije isteka roka za uplatu pokušali isplatiti otkupninu, ali im komisija iz nepoznatih razloga nije htela prihvatiti uplatu. Imenovani, pozivajući se na svoje 17-toro dice, mole komesara Gludovca da im vrati pomenutih 70 jutara zemlje.⁴⁷

Porodica braće **Stipana** i **Damjana Temunovića** posidovala je od davnina na pustari Vamtelek imanje od 26 jutara zemlje, koje im je Rudićeva komisija oduzela i pridala trgovcu Jovanu Živanoviću, navode da njev posid nije pridat jednome od starih i zaslužnih građana, već trgovcu koji je zemlju oma prodao Nikoli Bačliji po cini od 6 forinti za jutro zemlje, što je za forintu priko dozvoljene cine, a da povrh toga nikada nije snosio odgovarajuće javne terete kao što oni jesu.⁴⁸

Spomenuti kupac Temunovićeve zemlje **Nikola Bačlija** moli komesara Gludovca, da mu vrati posid koji mu je Rudićeva komisija oduzela i

⁴⁵ Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11, A, 31/1789.

⁴⁶ Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11, E, 154/1789.

⁴⁷ Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11, E, 167/1788.

⁴⁸ Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11, E, 173/1789

pridala trgovcu Jovanu Milosavljeviću, koji ga je oma prodao za 6 forinti po jutru.⁴⁹

Antun Pančić iz Bajmoka moli komesara Gludovica da mu vrati 6 jutara oranice, navodeći između ostalog da mu domaćinstvo broji 15 članova i da posiduje 12 volova za vuču, 17 grla rogate stoke, 40 ovaca i 12 konja⁵⁰

Franjo, Jakov, Mihajlo i Josip Milanković koji vode zajedničko domaćinstvo, mole komesara Gludovica da im ostavi zemlju oduzetu od komesara Rudića, koji nije htio da primi njevu uplatu. Ovaj posid komesar Irmenji im je vratio, a zatim je ponovo oduzet i dodiljen Petru Kuntiću i Josipu Vojnić Hajdu.⁵¹

Braća **Nikola, Josip i Marko Mamužić**, koji žive u zajedničkom domaćinstvu, protirani su već sa 3 posida i sada ko bezemljaši mole Kraljevsku komisiju da im od njevog zadnjeg posida na pustari Šebešić, sada u vlasništvu Jeremije Pertića, ili od koje druge slobodne zemlje, dodili 50 jutara s obzirom na njevu brojnu porodicu.⁵²

Iduće godine braća **Nikola, Josip i Marko Mamužić** kako navode, hranioći mnogobrojne porodice, čije jedino zanimanje je poljoprivreda, a ne posiduju zemlju na pustarama, pozivajući se na zasluge svojih pridaka, mole Kraljevsku komisiju da im od bivšeg posida njevih pridaka na Đurđinu izdvoji 50 jutara ili da im dodili 50 jutara slobodne zemlje na pustari Verušić.⁵³

⁴⁹ Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11, E, 179/1789

⁵⁰ Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11, F, 220/1789

⁵¹ Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11, G, 262/1788

⁵² Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11, J, 423/1788.

⁵³ Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11, H, 341/1789.

Petar, Josip i Đorđe Tumbas Loketić koji žive koji žive u zajedničkom domaćinstvu, a bili su nasilno protirani sa svoga zemljišta na Tavankutu, od strane Andrije i Gašpara Vidakovića i njevih naoružanih ljudi, mole Kraljevsku komisiju da im vrati ovaj posid, ko i da im imanje na pustari Vamtelek ustupi, nepravedno dodijeljeno inženjeru Jožefu Kišu, koji ne stoji u Subotici i samo spekuliše sa zemljom, jel da im umisto zemljišta razbacanog na 3 pustare dodili 350 jutara jedinstvene površine.⁵⁴

Braća **Crnković** mole komesara Gludovica da im ostavi 33 jutra viška zemlje pronađenog na njevom posidu i da im dodili još 100 jutara zemlje na bilo kom mistu, navodeći da njeva porodica i domaćinstvo broji 40 glava.⁵⁵

7. Žalbe ko dokaz o životu Bunjevaca u Subotici u vrime Turaka

Braća **Matija, Lovro, i Jeronim Križanović** u svojoj molbi pozivaju se na zasluge svog pritka Lovre Križanovića koji se nije htio pridati Turcima, junački poginuvši pod Zvornikom 1738. godine.⁵⁶ Oni navode da žive u zajedničkom domaćinstvu, a ocu im je oduzeta didovina od 40 jutara zemlje na Šebešiću, mole komesara Gludovca da im dodili 50 jutara zemlje na pustari Šebešić ili Vamtelek.⁵⁷

Plemić **Antun Vidaković Katin** moli komesara da mu vrati zemlju na Šebešiću, koju su od pamtivika posidovali njegovi prici, a koja je sada vlasništvo Jakova Lončarevića, ko i da mu dodili zemlju Đorđa Vidakovića. U koliko je to nemoguće, moli da mu se dodili drugih 20

⁵⁴ Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11, K, 436/1789.

⁵⁵ Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11, K, 444/1790.

⁵⁶ Gašpar Ulmer, Rukovet, časopis za književnost umetnost i društvena pitanja, Subotica, br.9-10/1973.

⁵⁷ Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11, J, 396/1789

jutara na pustari Šebešić, pozivajući se na dobro poznate vojne zasluge njegovih pridaka.⁵⁸

Mnogi zadrugari navodili su kao što vidimo u svojim molbama da oduzeta zemlja predstavlja njihovu dedovinu, da su je posidovali još u vrime Turaka.⁵⁹ Ovi navodi idu u prilog izjavi nekih subotičana na saslušanju 1776.godine, da Bunjevci za vrime Turaka nisu stajali u gradu, već na okolnim pustarama.⁶⁰

Pajo Merković zvani Čelatov, u zajedničkom domaćinstvu sa 5 oženjenih sinova i njevom dicom, kome je oduzet posid od 40 jutara na pustari Vamtelek i koji moli komisiju da mu dodili 72 jutra zemlje. Između ostalog navodi da ima 6 zaprežnih volova, 6 volova na paši, dosta konja, krava i 70 ovaca. Pajo navodi da mu se otac prilikom protirivanja Turaka, 30 godina borio sa njima i poginio za otadžbinu.⁶¹

Jakov Zvekanović, pozivajući se na vojne zasluge pridaka, moli 15.aprila 1789. godine komesara Gludovica da mu vrati oduzetih 139 jutara zemlje na pustari Šebešić, ili da mu se na drugom mistu dodili 200 jutara slobodne zemlje, navodeći još da mu se familija sastoji od 4 sina i 1 oženjenog unuka, ko i više ćeriju za udaju.⁶²

Plemić **Lovro Antunović**, pozivajući se na vojne zasluge svojih pridaka i na svoje devetoro žive dice, moli komesara Gludovca da mu komisija dodili 100 jutara zemlje.⁶³

⁵⁸ Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11, J, 399/1789

⁵⁹ Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11, I, 396/1789

⁶⁰ Gašpar Ulmer, Porodične zadruge kod Bunjevaca i Srba u Subotici krajem XVIII veka, Matica Srpska, Zbornik za istoriju sv.16/1977.

⁶¹ Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11, A, 25/1789.

⁶² Isto br. 11, A, 30/1789.

⁶³ Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11, D, 129/1789.

Plemić **Jakov Đelmiš**, kome je Rudićeva komisija oduzela didovinu od 82 i 1/8 jutra na pustari Vamtelek i nezakonito je pridala Jovanu Milinoviću, iako su otkupninu isplatili prije Milinovića. Moli Kraljevsku komisiju da mu vrati posid. U obrazloženju navodi vojne zasluge svojih pridaka koji su zaslužni za njevo armalno plemstvo.⁶⁴

Petar, Đuro i Josip Tumbas Loketin, braća u zajedničkom domaćinstvu, mole Kraljevsku komisiju da im ostavi 2 jutra njevog imanja na pustari Vamtelek, oduzete još od strane gradskog kapetana Sučića, pošto su ovo imanje njevi prici posidovali još prilikom odlaska Turaka.⁶⁵

Šime Čokić moli Kraljevsku komisiju da mu vrati 24 jutra zemlje na Verušiću koju sada posiduje Dimitrije Panić iz Kanjiže jel da mu dodili slobodnih 30 jutara na drugom mistu, navodeći da bez poljoprivrede nije u stanju da izdržava brojnu porodicu i da su njegovi prici stekli velike zasluge prilikom protirivanja Turaka iz Subotice.⁶⁶

Marko Malagurski moli da mu se vrati oduzetih 37 jutara zemlje, pridatih Franji Baiću, koje je posidovo još od oslobođenja grada, navodeći da je želeo da plati otkupninu za zemlju svoje brojne familije prije roka, ali nisu hteli da je prime.⁶⁷

Jakov i Stipan Vujković, pozivajući se na svoje brojne porodice i na ratne zasluge pridaka u prošlosti, mole Kraljevsku komisiju da im vrati oduzetu zemlju na pustari Verušić, koju su njevi prici posidovali još za vrime Turaka.⁶⁸

⁶⁴ Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11, E, 172/1789.

⁶⁵ Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11, E, 174/1789

⁶⁶ Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11, E, 212/1789

⁶⁷ Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11, G, 251/1788

⁶⁸ Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11, G, 277/1789

Joka Bašić kome je nezakonito oduzeto 30 jutara zemlje na pustari Verušić, iako je na vrime pokušao da uplati otkupninu, ali Magistrat je odbio da primi uplatu. Pozivajući se na zasluge svojih pridaka u ratovima protiv Turaka, moli Kraljevsku komisiju da mu dodili 20 jutara slobodne zemlje u susidstvu.⁶⁹

Ivan, Matija, Đuro i Marko Stipić iznose da su još njevi prici prilikom protirivanja Turaka posidovali zemlju na pustari Vamtelek, koja sada pripada Jožefu Kišu i zemlju na pustari Šebešić, koja je sada vlasništvo Mate Tumbasa. Oba su im posida nezakonito oduzeta, pošto otkupnina nije bila primljena, iako su je na vrime odneli. Mole da im se dodili 20 jutara zemlje na pustarama Vamtelek i Šebešić⁷⁰

8. Oblici i ekonomski osnovi porodične zadruge

“Porodice Bunjevaca početkom XVIII veka bile su već razvijene u porodične zadruge, čiji su članovi bili u krvnom srodstvu.”⁷¹. “Ne zna se da li se rad na zadrudnoj baštini obavljao samo radnom snagom porodičnih zadruga, ili je bilo pozajmljivanja i vraćanja rada između susednih porodičnih zadruga. U bunjevačkoj tradiciji ne postoji ništa, kao ni u pisanim izvorima, što bi potsećalo na uzajamno pomaganje u radu između porodičnih zadruga. Nema kod Bunjevaca mobe, sprege, zamene, zareda, koje nalazimo u drugim krajevima.. U doba Krajine nije ih bilo, a docnije nije imalo ni uslova da se razvijaju, jer je bilo dovoljno jeftine radne snage – nadničara, pa nije postojala potreba za zajedničkim radom”⁷² tvrdi Branko Peruničić. “Težak položaj kmetova na feudalnim posedima u Mađarskoj bio je razlog što su mnogi seljaci napuštali feudalnog gospodara i bežali u slobodne kraljevske varoši. Ali ni u slobodnim kraljevskim varošima nije ih očekivala bolja sudbina, jer su i tamo bili primani kao sluge i nadničari, pa ipak je život tamo bio snošljiviji i

⁶⁹ Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11, G, 283/1789

⁷⁰ Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11, J, 416/1789

⁷¹ Branko Peruničić, „Postanak i razvitak baština na području Subotice od 1686. godine“, Beograd 1958

⁷² Isto str. 121.

sa više slobode, tako se i u Suboticu posle raspuštanja Krajine prilivao sa strane znatan broj seljačke sirotinje, paupera, naročito Mađara. U Subotici oni nisu dobijali zemlju, iako je imalo još dosta nezauzete zemlje. Nisu ni građani mogli postati, pa ni zemlju dobiti. Građanima nisu mogli postati jer je trebalo platiti građansku taksu i imati "pristojno zanimanje". A kupiti zemlju nisu mogli, jer nisu imali novca. Oni su radili na imanjima bogataša građana i seljaka. Radili su u različitim radnim odnosima, kao poljoprivredni radnici, komencijaši (biroši), sluge, risari".⁷³

Posli I. svickog rata život u porodičnim zadrugama polagano je nestajao, a posli II. svickog rata, komunistička vlast dokrajčila ih je konfiskacijom i agrarnom reformom. Starešina zadruge kod bačkih Bunjevaca u pravilu je otac, koji uz mater živi i gospodari u zajednici sa svojim sinovima i njevim familijama. Ako domaćin ostane udovac, dužnost domaćice priuzima jedna od snaja. U Đurđinu se bira najstarija snaja, a u Gornjem Sentivanu u Mađarskoj najstarija kćer, ako je odrasla i neudata, u protivnom također najstarija snaja. U slučaju smrti oca -"baće" u zadrugama Gabrića u Žedniku, Matarića-Opštinaru iz Matarića kod Sombora, te Šibalin-Piroš-a u Gari, žena domaćina priuzima upravljanje zadrugom, iako ona stvarno ne obavlja njegove poslove, već ih pripušta najstarijem (Matarici, Gara) ili najspособnijem sinu, kojega među sobom braća izaberu (Žednik), taj je njezin zaminik. U Gornjem Sentivanu žena može biti mužov naslidnik, iako neformalno i faktički domaćin postaje najstariji sin. I u Kaćmaru se pamti da je bilo takih slučajeva. U drugim bunjevačkim zadrugama, očev naslidnik postaje najstariji sin. Pojedine bunjevačke zadruge imale su određene specifične oblike upravljanja za života oba roditelja. Bilo je takih u kojima je otac s materom živio odvojeno od sinova u gradu jel u selu, ako je zadružni centar bio na salašima. Takav oblik organizacije imale su Firanova zadruga na salašima na Bezdanskom putu kod Sombora, zadruga Dulića u Đurđinu i zadruga Dujmov-Vulce u Gari. Sinovi su bili obavezni davati roditeljima komenciju, što znači odriđeni dio od ukupnoga zadružnog prinosa. Sinovi su radili na zemlji, otac ih je obilazio i nadgledao njev rad, raspolagao imovinom i novcom. Najstariji sin upravlja je tekućim

⁷³ Isto str. 123.

poslovima, odriđivo ko će šta raditi, a u dogovoru sa braćom. Ode je zapravo rič o paralelnom starišinstvu. Otac je de jure bio gazda-domaćin, a najstariji sin je operativno komandovao, bio je njegov zaminik. I u zadrugi Vidakovići-Troćini u Gornjem Sentivanu, roditelji su živili odvojeno od braće i njevih familija. Iako u zadrugi Matarići-Opštinari zadrugari žive na istom mistu, uz očevu vlast i upravljanje zadrugom, najstariji sin obavlja sve njegove konkretne poslove: trgovanje, prigled cina .na tržištu, porezu i sve ostalo što bi mu otac naredio. On je takođe bio zaminik domaćina. Nakon očeve smrti njegova uloga ostaje ista, jer mater priuzima upravljanje u onom kako je to i otac za života obavljao. Zadruga Balažević-Marinkić u Tavankutu, imala je specifično organizovan život u zadrugi. Zadrugari su se raseljavali po salašima zbog prinaseljenosti roditeljskog salaša. To nije značilo raspad zadruge, članovi samo više nisu živili zajedno, ali su živili u istom šoru. I dalje su zajedno obrađivali zajedničku zemlju, gospodareći zadružnom imovinom. Svaki brat je sebi odnosio svoj dio prihoda. Najmlađi sin ostaje na matičnom salašu nuz oca. U Tavankutu dioba nije morala značiti pristanak zadruge, već i mogući početak nove. Tu je očeva smrt bila glavni razlog za diobu zadruge Balažević-Marinkić, jer su među članovima zadruge vladali dobri i skladni odnosi. U Bačkoj, uz roditelje, većinom ostaje najmlađi sin, sem u Đurđinu i u Gonjem Sentivanu di najstariji sin ostaje na starome zadružnom kućištu. U takvim slučajevima, bilo je u većini zadruga uobičajeno da ostali sinovi daju roditeljima komenciju, što je odriđeni dio prihoda sa zemlje, za njevo izdržavanje. Zadruga Gabrić u Žedniku u odriđenim pojedinostima razlikuje se od ostalih bunjevačkih zadruga u Bačkoj. Iako je očinska, pokazuje i osobine bratske zadruge, domaćin ima ograničenu vlast, nasliđuje ga najsposobniji sin prema njegovom izboru. Jedan od sinova istupio je iz zadruge još prije podile zemlje, na nagovor žene koja je unela talovanu zemlju i smatrala da će tako brže napridovati. Dobili su svoj dio u stoki, prinosu i u rani, dok su pripadajući dio zemlje dobili pri zajedničkoj podili zemlje. Ona je podiljena prija nego što se zadruga formalno raspala. Ostali zadrugari još su desetak godina zajedino živili i radili. Kada je otac ostario, odabrali su najsposobnijeg brata za domaćina

zadruga.⁷⁴ Branko Peruničić ističe da je na području Subotice među bunjevačkim zadrugama otac nastojao da ne dili zadrugu u slučaju da to sinovi od njega zatraže. Autor navodi primer zadruge Gabrića iz Verušića. On je tri puta odbijao da izvrši diobu i pri tom nagovaro sinove da ostanu u zadrugi. Kada je do diobe ipak došlo, sinovi su se obavezali da će dvoriti oca do smrti. Osim toga, u svakom sinovljevom dilu zemlje, Ivan je zadržo za svoje plodouživanje do smrti dio od po pet jutara. Njih obrađuje svaki sin u svom dilu ko i ostalu zemlju koja mu je pri diobi pripala. Svrha tog postupka bila je da prihodi sa tih dilova očeve zemlje pokriju troškove izdžavanja oca. Nadalje, Peruničić navodi: "Događa se da otac ne dozvoli diobu do pred samu smrt, i tek onda napravi testament o podjeli. Ili otac da svakom deo od svoga imanja i svako radi na svom delu zemlje, svojim sredstima i samo za sebe. Ali se podela ne sprovede po katastarskim knjigama, nego otac ostaje vlasnik imanja dok živi. Biva i tako da se deoba sprovede i po knjigama a da otac zadrži pravo plodoužitka na celoj baštini sve do smrti. U praksi je to značilo da ako porod odustane od toga da izdžava roditelje, on ipak ne može zabraniti da se roditelji snabdevaju životnim namirnicama sa salaša, iz svih delova svojih naslednika. Kod svih deoba se oseća da je centralna stvar u njoj materijalno obezbeđenje roditelja. Način osiguranja njihove egzistencije daje ton deobi."⁷⁵

9. Zaključak

U svemu iznetom može se zapaziti da postoje formalne različitosti u organizaciji porodičnih zajednica, kompetencija i obaveza zadrugara – roditelja, sinova, ćeri i snaja. Ipak, zajedničke karakteristike jesu demokratičnost personalnih odnosa i za ono vreme vrlo napridna rodna senzitivnost. Nova snaja, godinu dana bila je oslobođena ozbiljnih poslova, ostajala je gazdarica svoje prćije, njezina zemlja u slučaju smrti muža, vraćala joj se. Divojačko prizime obavezno se klesalo na nadgrobni spomenik. Žene su same znale svoje misto, rado nigujući

⁷⁴ Milena Černelić, „O tragovima zadruge kod Bunjevaca u južnoj Mađarskoj“ Zagreb 1990.

⁷⁵ Branko Peruničić, „Postanak i razvitak baština na području Subotice od 1686. godine“, Beograd 1958.

dinarski modalitet, što je značajno olakšavalo očuvanje dobrih bratskih odnosa. Tragove dinarske riči planinka, za Bunjevke koje su u Hercegovini i Dalmaciji, po katunskom sistemu ostajale sa ovcama u planini i sirile mliko, nalazimo u nazivu pasišta, koje su Bunjevci u Subotici vikovima zvali planina -tiraj ovce na planinu, kosimo planinu. Velika je šteta što je propušteno ogromno vreme u kojem se moglo, dok još ima živih kazivača, zabilježiti puno toga, istorijski i etnološki važnog za naš vrlo stari i ugroženi narod.

Literatura i izvori

Branko Peruničić, „Postanak i razvitak baština na području Subotice od 1686. godine“, Beograd 1958.

Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.)

Istorijski arhiv Subotica, Kraljevski komesar Irmenji (1782-1788)

Gašpar Ulmer, „Porodične zadruge kod Bunjevaca i Srba u Subotici krajem XVIII veka“ 1977

Gašpar Ulmer, Rukovet, časopis za književnost umetnost i društvena pitanja, Subotica, br.9-10/1973.

Milena Černelić, „O tragovima zadruge kod Bunjevaca u južnoj Mađarskoj“ Zagreb, 1990.

Milena Černelić, „Velika kuća Ivana Opština na salašima Matarići kod Sombora“ Zagreb, 2011.

Historijski arhiv Dubrovnik, „Statut grada Dubrovnika 1272.“, Dubrovnik, 1990.

Ivan Antunović „Bog s čovikom na zemlji“ Vac, 1879.

Nada Novaković, „Teorije o nastanku i strukturi porodičnih zadruga“, Beograd, 2005.

Prilog istoriji familije Skenderović

Zvonko Stantić

Contribution to the history of the Skenderovic family

Abstract: Writing the history of the Bunjevci is characterized by many relativizations in which the historical and political interest of authors and publishers is clearly seen. By writing about the Bunjevci, the most frequent attention is paid to the rural population and the customs of the countryside. The layer of the Bunjevac people belonging to the higher classes is described in other non-bureaucratic relations, and in that sense it is treated as a part that should strive for a larger nation that has its own intellectual elite, politically and economically significant individuals. It is completely omitted from the huge fund of works, printed books and other publications the topic of a military past, without which it is not possible to speak about the people. In that sense, the study of significant Bunjevac families, which, according to the data, is of utmost importance, have been influential in a very wide area of Hungary. One of these is the Skenderović family, whose history connects us with the territory of the Buna River, which forms the border between Albania and Montenegro, formerly known as Skenderija, and Stara Zeta.

Keywords: Bunjevci, narod, familija, Buna, Skenderija, Skenderović

Iako mnogi očekuju da u ovom radu pročitaju proširenu potvrdu onog što oni sami već znaju o Skenderovićima, u ovom tekstu konsultovani su i pojedini stariji izvori, udaljujući se od stereotipa kojim smo od rata na ovamo zasuti, da dokazujemo kojem većem narodu Bunjevci pripadaju, ako već ne pripadaju sebi kao narodu. Nacije su fajn novijeg datuma od naroda (na-rod), pa se ta naša dislokacija, triba za sada po meni smatrati priuranjenom, jer nedostaju dokumenti koji su stariji od bar jednog vika. Uglavnom se kao izvori navode prithodne knjige, kojima su izvor bile opet prithodne knjige. Ostajem jedan od, nažalost malobrojnih, koji se ne meće čak ni u jugoslovenstvo, ko četvrtu odridnicu nacionalnog identiteta, a koja je česta u mišovitim brakovima. Za razliku od Mađara i Hrvata, kod nas je kao i kod Srba prisutan taj zahtiv za biološkom jednoobraznošću stabla, di se ti prije svega izjašnjavaš u narodnom smislu, a manje u nacionalnom, posmatrajući

nacionalno u svom izvornom smislu – vezanom za nacionalnu državu, u čijem krilu je sam pojam i nastao, iako je u svakodnevnoj upotrebi najčešće nacija- nacionalno, izjednačeno sa narod-narodno. Potrebno je bez unaprid zadatog nacionalnog cilja, baveći se građom, doneti jedan broj manje poznatih podataka, a na familiji je i drugim geneološkim istraživačima da dalje te podatke upotripljava, jel demantuje. Ova tema je dosta složena, vodi nas u različite krajnosti, virske i nacionalne i teško je bilo doneti zaključak sve do kraja ovog malog istraživanja, kojeg koliko god se oponenti trudili, do sada nije bilo. Kada se podastre mnoštvo podataka, onda generali često analiziraju partiju, u koju se nikad nisu usudili ući, jel nisu imali volje ući. U svakom slučaju, siguran sam da rad sadrži ako ništa drugo, obilje manje poznatih podataka, o kojima se može vremenom s kimegod prodivaniti, a donosi i otvara jednu manju grupu, velikih dilema. Trudio sam se da ne sugerišem zaključke, jer sam stava da moramo istraživački obraditi veći broj familija, pa tek onda, na bazi analitičke mase, oprizno zaključivati. U tom smislu, studija otvara više pitanja, nego što daje odgovora, ali dosta toga je u pripremi, pa ćemo viditi. Ova studija o istoriji familije Skenderović, u puno širem obimu, sa detaljnim izvorima, biće objavljena u novosadskom “Bunjevačkom prigledu” za 2018. god. Prvi dio odvešće nas u daleku prošlost, u daleki prostor Crne Gore, Stare Zete, Albanije, u drugom dilu bavićemo se popisima, u trećem Skenderovićima iz višeg društva, a u četvrtom, koji nam je najbliskiji čućemo između ostalog koji su rodovi Skenderovića kako nastali.

Zašto baš familija Skenderović? Prvobitna zamisao bila je da detaljno obradim i sakupim podatke, odnosno dokumente o familiji Marković, sve u vezi seobe kojom je Dominik (Danjan) Marković rukovodio i o njevoj tvrđavi kod sela Spič, iznad Sutomora u Crnoj Gori, otale im mletački plemićki predikat de Spizza, što sam uradio prija dva godine i objavio u Bunjevačkom prigledu za 2016. god, zatim su tribale biti istraživački obrađene familije Vidaković i Sučić, a posli njih ostale, prvo plemićke, a potom druge familije. Istraživanje o familiji Skenderović dobilo je primat, zbog sklada nekih podataka sa radom o Markovićima, u teritorijalnom pogledu, vezujući etimologiju za Skenderiju, a to znači Crna Gora – Sutomore – Bar – i blizina severa Albanije, ili kako se ranije zva-

lo – Stara ili Donja Zeta. Sve to povezuje rika Buna, koja protiče kroz grad Skadar, a vazdušnom linijom udaljena je oko 40 kilometara od tvrđave Markovića, u sridnjem viku mletačkih, a posli i austrijskih plemića. Tih 40 km od njeve tvrđave iznad (Sutomore po kapelici Santa Maria na morskoj obali) do Bune, dosta je manje rastojanje nego recimo 60km od Sombora do Subotice, pa da je tu, znali bismo ko i Marković, itekako za nju, di je i kolika je. Ta rika u Albaniji i danas se zove Buna, a u Crnoj Gori i kod nas se zove Bojana, čineći vodenu granicu između Crne Gore i Albanije. Prije niko riku Bojanu-Bunu, etimološki nije vezivao za Bunjevce, niti je iko naveo kod nas i u regionu, da je riki Bojani drugo ime Buna, već se spominjala samo ona mala ričica koja se uliva u Neretvu. Ovo tek da se ne zaboravi, ali i da se naglasi.

Rič Skender je muško ime i označava isto što i Aleksandar, što je kod nas izvedeno iz turskog Iskender, a prema starijem - persijskom Äl-Iskändär, odnosno grčkom Aleksandar, pa bi u tom smislu, prizime Skenderović značilo Aleksandrović. Smatra se da su iz ovog imena, vremenom proizašla prizimena: Skeja, Skejić, Skejo, Skenderi, Skenderija, Skenderović, Skenderovski, Skendžić, Schender, Skander, Skinder, Skenner, Skender.

Prostor po kojem su zapravo dobili prizime, a odkaleg potiču velikim dilom stari Bunjevci, koji su se priselili u Bosnu, Hercegovinu (koja tada još nije postojala pod tim imenom) i Dalmaciju, zvao se Skenderija i ne triba Skenderoviće apriorno izjednačavati sa albanskim stanovništvom, već sa slavenskim istorijskim prostorom u Albaniji. Ali da vidimo etimološki, sa čime u vezi nalazimo rič Skenderija i šta taj geografski pojam označava. Hala Skenderija u Sarajevu, dobila je ime po Skenderpašinoj džamiji, pokraj koje je sagrađena, tako da to, pogotovo vrimenski posmatrano, nije relevantan podatak. Najstarije vrime za koje se spominje pridmetni etnonim, našao sam kod Andrije Kačića Miošića (1704-1760) koji kaže: Na 3734. (misli godinu, a po vizantijskom sad je 7625.godina) Kraljica Teuta poslala je vojsku na Škenderce, osvoji grad Draëževu, Korëçulu, i mnoge druge. General prid vojskom biaše Dimitar

Hvaranin, koji se izneviri Teuti, i sa svom vojskom pridruži Rimljanom, koji porobiše svu Dalmaciju, i osvojiše kraljevstvo Teutino.¹

Ivan Skenderović, desno dole u lancima, okrenut leđima, vojni zatvorenik na 8 godina, u Aradu od 1849.god.

Evo jednog dokumenta koji je prema datumu nastanka star 318 godina, nalazimo ga u sindeliji izdatoj povodom hirotonisanja² mitropolita Danila Petrovića, u kojoj se kaže da: “smireni bogomoljac Arsenije Černojević, arhiepiskop pečki i patrijarh srpski”, sa grupom arhiepiskopa, rukopoložiše “najprečasnijeg jeromonaha Danila, postrizenika cetinjskog”, i postaviše ga “u bogoljubivom stepenu arijerejskom da primi gorenavedenu eparhiju zvanu Skenderijskom (koju čine prvo Crna Gora, i pleme Grbalj, Paštovići, Krtoli, Luštica, grad Bar, grad Skadar, grad Ulcinj,

¹ Andrija Kačić Miošić, “Razgovor ugodni naroda slovinskog“.

² Vladika Danilo Petrović izabran je za mitropolita Crnogorske pravoslavne crkve, na crnogorskom zboru 1697. Godine a hirotonisan u Sečuju u Baranji 1700. godine, prisutni su bili samo mitropoliti sa područja Austro-Ugarske (Branko D. Nikač: Crnogorska pravoslavna crkva, Cetinje 2000, str. 18-19).

grad Podgorica, i Žabljak, i pleme Zeta, i Kuči, Vasojevići, Bratonožići, Piperi i Bjelopavlići, sa svim varošima i svim selima”), ...³

Ne zaboravimo da su prije narodne dinastije Petrovića, knezovi Skenderije bili iz običajno naslidne sridnjevikovne familije Crnojevića.

U knjigi Božine Ivanovića „Dinastija Petrović – Njegoš“, na strani 151. nalazimo: “Poslije smrti vladike Save i kratke vladavine vladike Arsenije Plamenca, posvećen je Petar Petrović za episkopa Crne Gore, Skenderije i Primorja 1784. godine.“

Zanimljivo je da među somborskim Raičima postoji pridanje da vode poriklo od Skendera, što ih najvirovatnije povezuje sa prostorom naše Skenderije na severu Albanije. U knjigi Save Nakićenovića „Boka“⁴ možemo naći poveznicu sa ovim: „U Reževićima imade lijepih maslinjaka i vinograda, a i druge radne zemlje, kao i pašnjaka i šuma. Te se zemlje zovu: Voštanica, Krastavac, Pavlovina, Ivančevina, Do, Raič njiva, Mirišta, Drobni pijesak, Brčel, Brda, Smokvica, Brestovnik, Čamin do, Grabovica i Novoselje..Paštrovska naselja: U Drobniću stanuju Radovići, došli u VIII v. iz Crne Gore, a pripadaju plemenu Režević. Slave Roždestvo Bogorodice, Skenderi, u XII v. iz Skadra, a slave Roždestvo Bogorodice. Pripadaju plemenu Reževićima.. U tamnoj davnini po predanju siđe dvanaest plemena srpskih Paštrovića, te naseliše prostor uz morsku obalu, i to od Budve, do Spiča⁵, a taj se položaj po njima nazva Paštrovići. Sve je to dvanaest plemena, osim Baron, i danas živo. Drugo jedanaest plemena jesu ova: Davidovići, Dabkovići, Reževići, Mitrovići, Ljubiše, Midžor, Kaladžurđević, Čuda,

³ Dr Radovana Radonjića: "Guvernadorsko-mitropoliska kontroverza u crnogorskoj istoriografiji" 2009, DANU i Pobjeda,

⁴ Savo Nakićenović, „Boka“, Srpski etnografski zbornik, Knjiga 20. Beograd 1913.

⁵ Sa Spičom nas povezuju somborski Markovići. U Spiču se i danas nalazi njeva tvrđava Haj-Nehaj iznad Sutomora. Upravo po Spiču, uz grofovski rang nose naziv Marković de Spizza, što potiče još iz vremena mletačkog plemstva Markovića, prije doseljenja u Bačku.

Bečić, Begović i Rmenko.. Ovo se je naseljenje uvijek odelito od Boke držalo bilo je kao jedna republika, koja se zasebno upravljala. Mjesto, gdje je bankada paštrovska sijedala, bio je "Drobni Pijesak", nasred primorja paštrovskog pusto žalo. Tu su se Paštrovići na zbor i odluke kupili, kad su slobodno i nezavisno sobom upravljali. Tu su sjedile četiri suđe i dvanaest vlastela, biva, od svakog plemena po jedan čovjek, slobodno izabran. Bio je jedan pisar, koji bi zapisivao u jednu knjigu, što bi zbor i suđe zaključili. To se naseljenje skupljalo svake godine o Vidovu dne, da biraju kneza, suđe i vlastelu, kojima bi predavali zakonik, starostavnik, knjigu i srebrni pečat, a oni se kleli da će neumitno suditi, a odluke i zakone zborski vršiti. Posljednji je paštrovski knez bio sv. Stevan Štiljanović.. Iza Blizikuća od mora jedno po sata nalazi se Drobnić sa Drobnim pijeskom, zbornim mjestom Paštrovića⁶. Kuće pokraj puta rasturene su u rastojanju 5-100 m. Tu je izvor Rijeka. U Drobniću žive: Radovići (17 k.) i Skenderi (6 k.). Iza izvora Rijeke dolazi Krstac, koji je pri strani. Neke kuće na strani, a neke pri moru rasturene. Tu stanuju: Zenovići (17), Pavlovići (18); Đakonovići (6), Kaloštro (5) i Vukovići (3).“ Dakle Skenderi imaju šest domaćinstava kod Drobnog pijeska, zbornog mista Paštrovića. Vidimo da su se Skenderi u Paštroviće doselili u XII viku iz Skadra, što znači da su postojali kao takvi i prije! Za Bunjevce, ove Skendere vezuje velika i divna rika Buna, po kojoj nosimo ime Bunjevci (isprva Bunijevci), a koja protiče upravo kroz Skadar.⁷

U izveštaju 1881. god. o smrti ruskog cara i imperatora Aleksandra II Nikolajeviča, bunjevački list "Neven" donosi naslov: "Umro ruski car Skender II". Šta to znači – pa samo to da su Bunjevci duže živili na području di se za Aleksandra normalno govorilo Skender, dakle imamo štampani domaći izvor stariji od 100 godina, koji svidochi o praktičnoj

⁶ Prizime Paštrović je često među somborskim Bunjercima, a jasno je da vuče poriklo iz Paštrovića kao posebnog komuniteta i posebne teritorije.

⁷ O tome pogledaj: Zvonko Stantić, „Bunjevačka oficirska plemićka familija Marković“, Bunjevački prigled, Novi Sad

zamini zvaničnog ruskog i to još carskog, imperatorskog imena Aleksandar, sa bunjevačkim ekvivalentom Skender.

Prizime Skenderović se u zapisima spominje još i kao Skenderovich, Skenderovits, Skenderovics, Szkenderoviht. Pogledajmo kakve podatke imamo u Bačkoj, od kada se to prizime spominje u matičnim knjigama. U Subotici se prema "Imenoslovu" Marka Peića spominju od 1686. dakle među prvima su, (iako ih ja u maticama krštenih početnih godina nisam našao, a ostale sačuvane knjige su starije), u Baji od 1723-1853, u Aljmašu od 1777-1857, u Kačmaru od 1794, Gornjem Sent Ivanu od 1881, u naseljima Tavankut, Žednik, Sombor, Novi Sad, Bikovo, Đurđin, Palić, Svetozar Miletić, Bajmok od 1799, u Čanadu od 1884. godine. Triba znati da su Maticu krštenih 1687. godine počeli voditi subotički franjevci. Pisana je do 1716. godine. Izvornik ne postoji. Izvorna je matica pripisana 1717. godine. U Maticu krštenih koja se vodi od 1687. god. na 234 strane, su kao posljednja krštenja, upisana 53 krštenja iz 1756. godine. Tako ova knjiga uz male prikide obuhvaća vreme od 69 godina. Matice vinčanih vode se od 1718. god. kao i knjige umrlih. U knjigi obraćenika iz pravoslavne, reformatske i evangelističke vire u katoličku, koje su vođene od 1742. god do 1752. god. baš u vreme najvećih doseljavanja sa severa, Nemaca, Mađara i Slovaka, nema prikrštavanja iz muhamedanske vire. Dio popisa obraćenika nalazimo i u 1755. godini, zapisanih dodatno na stranicama zajedno sa evidentiranim babicama, jer je tamo bilo slobodnog mesta za upisati. Suprotno uvirenju, mi ove matične knjige više nemamo (di je, nisam uspio utvrditi, već samo načuti), imamo samo skeniranu fotokopiju, koja je za svaki slučaj prije tridesetak godina napravljena u knjigoveznici "Šok", prikoputa franjevačkog samostana, ponavljam ne bez razloga, ne skenirani original, već skeniranu fotokopiju, inače sada ne bismo imali nikakvih podataka.

Bunjevačka prizimena koja ukazuju na poriklo sa prostora, sa osmanskim jezičkim uticajem, (ne genetskim) mogu nam pomoći, ali pokadgod i odmoći u saglidanju ukupnosti naše etnogeneze, a to su prizimena: Agić, Alaga, Alagić, Alagin, Alajbeg, Alajbegov, Alajbegović, Arambašić, Baša, Bašalić, Bašić, Bešir, Beširov, Bešlaga, Bešlagic, Bešlagin, Bešlić, Bešlin, Dizdar, Dizdarić, Dizdarov,

Dizdarović, Durmiš, Hadžić, Halaga, Halagić, Hambalija, Harambašić, Hasović, Husić, Husković, Husović, Iluklija, Jaramaz, Jaramazov, Jeramazović, Mujić, Musa, Musić, Musin, Musinović, Odabašić, Omerovački, Omerović, Otmanović, Paša, Pašalić, Pašanović, Pašić, Pašin, Pašinović, Sadiković, Sakić, Salković, Sarajković, Sarajlić, Sarajlija, Skender, Skenderov, Skenderović, Subaša, Subašić, Šabić, Šućur, Tatarin, Turčan, Turčić, Turkov, Turković, Đelmiš, Uzbašić.

U knjigi dr Jovana Erdeljanovića „O poreklu Bunjevaca“ na stranama 158 i 159 piše da bi bački Skenderi i Skenderovići mogli biti od pokrštenih muslimana. Zanimljivo je etimološki kako ovaj etnonim nalazimo u okolini Prokuplja, ali ne ko prizime, već ko zaselak Skenderci, što dolazi od imena kako su tamo Jovanoviće, Todoroviće i Mitroviće zvali, a zovu ih i danas. Zajednički pridak njim se zvao Stanko, a ostavio je u amanet sinovima Mitru, Todoru i Jovanu da se ne prizivaju po njemu Stanković, nego da osnuju svoju lozu, što je tamo, u to vreme bilo uobičajeno. Jovanovići su iz sela Babin Potok opština Prokuplje, slave svetog Nikolu, a poznati su kao Skenderci. U Babin Potok, zaselak Skenderci, doselili su se prije 300 i više godina, a po pridaji bili su prvi doseljenici u taj kraj. Skenderci su naziv nastao po obrascu kao i somborci, stanovnici koji potiču iz Skadra i koji su u 15. viku morali da napušte taj pristani grad i prisele se u unutrašnjost Balkana, ispid turskih osvajača. Poznato je da su Srbi, pod turskom okupacijom, svoj grad Skadar, koji se na turskom kaže Iskender, u komunikaciji sa Turcima nazivali Skender, ali iz toga još ne možemo izvesti zaključak po analogiji da su Skenderovići Srbi poriklom, već da su ko i danas, živili sa njima na istoj teritoriji. I danas mitropolit Crnogorsko-primorski srpske pravoslavne crkve, ima titulu “Mitropolit crnogorsko-primorski, brdski i skenderijski”. Ta titula postoji od vremena obnavljanja rada srpske pravoslavne crkve, iz vremena patrijarha Makarija Sokolovića, brata Mehmed-paše Sokolovića. Vojvoda od Skadra (skadarski vojvoda), Đorđe (Đurađ, a vidićemo na kraju i Jure) Kastriotović (Kastriotić) Branilović, sin princa Jovana Branilovića i matere Vojislave, koji je posli pada Skadra pod tursku vlast, odveden ko sin vlastelina vazala, u Carigrad i priveden na islam, na turskom je prozvan Skender-beg, što znači vojvoda od Skadra. Dakle Skenderci iz turskog vremena, su isto što

i Skadarci ili Skadrani u današnje vrime. Jedna mala grupa u selu Vrake, kod Skadra, u novije vrime pokušava obnoviti svoj nacionalni identitet. U samom Skadru dio Srba, koji se samoorganizovao i ima svoje privatne škole na srpskom jeziku, je islamske viroispovisti. Oni i danas žive u Skadru, u teškim uslovima, pokušavaju da održe i povrate svoj nacionalni identitet, i pored tog što su muslimanske viroispovisti, takođe su virovatno po krvi kolinima daleki rođaci Skenderovcima iz Prokoplja, možda i naših Skendera i Skenderovića, ali se razlikuju po viri. Legenda o Skenderbegu i danas živi u mnogim bunjevačkim familijama Skenderovića, a mnoge imaju po koju knjigu o njemu. Nije to slučajno, vezuje ih familijarno pridanje, o čemu ćemo u kasnijem dilu imati prilike čuti nekoliko pojedinosti. Slika tog vrimena, slikana u tim nama južnim pridilima, vrlo je tajnovita, tamno koloritna, iz nje odjekuje muzika koju tek pokušavamo raspoznati čija je. Ima ko bi na prvu kartu, negledu, kazo šta je i kako je, sve dok taj timbar sluša iz slušalica svoje egzistencije, ali što više ovu temu upoznajemo, sve smo manje sigurni u jednoobraznost.

Navedimo o tome višesmirnom teritorijalnom identitetu i opširan tekst serdara Rada T. Plamenca, državnog savitnika u penziji, koji "Cetinjski list" prinosi u četiri svoja broja. Plamenac navodi da su: "iste prilike sad pobudile i osjećaje "odnarođene naše braće", naše obližnje graničare Arbanase i Arnauts, među kojima je vladala, kako tuđa, tako i turska jaka propaganda, bogato potpomagana i uvijek "naperena" protiv Crne Gore...Ovi se Skenderci i Starosrbijanci, koje tuđinci po nametnutom im imenu nazivaju 'Arbanasi' i 'Arnauti' ne povukoše za masnim sredstvima tuđe propagande, koja su do skoro grizli, ne obratiše se za pomoć u svojoj nevolji za njenim silnijem i bogatijem predstavnicima, već uskočiše kod siromašnih Crnogoraca, svojih najvećih krvnika, što mora da izaziva čuđenje kod svakoga, koji glavni uzrok ovome ne poznaje."^[24]..."nijesu Arbanasi iz Arbanije, koja se prostire od rijeke Mati do kraljevine Grčke, a međ Crnim Drimom i Jadranskim i Jonskim Morem, podijeljenom rijekom Škumbom na gornju i donju Arbaniju, gdje u prvoj žive Toske, a u drugoj Gege, nego su ovo potomci najvećim dijelom srpskog plemena iz Skenderije (stare Zete) i Stare Srbije (Raške)."

Na zajedničko poriklo stanovnika u Skenderiji upućuju i običaji koji su se zadržali do 1911. godine. O tome "Cetinjski Vjesnik" u broju 44, od 8. juna 1911. piše: "Ovi Skenderci, a ne samo oni u okolini Skadra i Gornje Zete slave i sad svoja krsna imena i nalažu srpske badnjake, što se održalo čak i u Dukadinu, i to: Orošani slave sv. Aleksandra, Dibrani Miriditski sv. Mihaila, Fanđani sv. Marka, Kušneni sv. Stefana Mučenika, Spaši sv. Nikolu itd." Ove su se slave slavile kako kod rimokatoličkih porodica, tako i kod muhamedanskih, sve do 1838. godine, kada im se poče slava zabranjivati iz političkih razloga". Člankopisac ovog teksta za svoje navode o slavljenju krsne slave i nalaganju badnjaka kod stanovnika sve tri konfesije (islamske, pravoslavne i katoličke) kod plemena u Skenderiji pod Turcima, poziva se i na knjigu austrijskog profesora Univerziteta u Beču Julijusa T. Hana "Putovanje kroz porečinu Drima i Vardara".

Crnogorska glasila ne ističu samo zajedničko poriklo odnarođenih Arbanasa od Srba, već se vraćaju u dalju prošlost ističući obiteljske veze Arbanasa sa Srbima" i političko-vojničke. O tome "Glas Crnogorca" u broju 55. od 8. decembra 1912. godine, u tekstu "Arbanaška politika i granica XV vijeka prema zapadu" piše da se: "Ivan Kastriot, otac junaka Đorđa Kastriota Skenderbega, oženio sa Srpkinjom Vojislavom, koja mu "izrodi junaka Đorđa". Time je pokazao svoje težnje da održava "uske prijateljske veze sa okolnim srpskim knezovima". Istog su se načela držali i ostali kneževi arbanaški, i za Skenderbega, i posli njega. Tako, na primer: "Mihajlo Spani, knez u Drivastu, oženi se za Agnezu, sestru Skenderbegove majke. Aleksa Spani, uze Milicu, kćer Đurđa Brankovića, a njegova kći Anđelija uze Stevana Pološkog. Arbanaški knez Leonardo Toko, gospodar Arte, oženi se za Milicu, kćer Lazara Brankovića, a Ivan, sin junaka Đorđa Kastriota Skenderbega, uze Irenu, sestru Miličinu. Te su iste veze gajili i srpski knezovi, bilo Crnojevići, bilo Brankovići, bilo Balšići. Glede ovoga moglo bi se navesti još primera iz Dikanže-ova Ilirika (Caroli Du Frense Domini du Cange illyricum Vetus et novum, sive etc. Posonii Typis Heredum Royerianorum. A. 1746)". Ovaj citat značajan je za stvaranje drugačije slike o tim prostorima, za koji slabo znamo koliko je dugo bio pod mletačkim uticajem i vlašću.

O političko-vojničkim vezama "Glas Crnogorca" saopštava podatke Skadranina Barlecija, koji opisuje život Skenderbega. Barlecije ističe da je Skenderbeg uvijek kada je napadao Turke, "...nastojao da obezbijedi saveznike među Arbanasima i među Srbima, pozivao ih na saveznu skupštinu ..koju je održavao u Lješuu na Drimu, na granici Albanije, da mu se niko ne bi zamjerio". Takvom politikom Skenderbeg je obezbjeđivao pomoć nekih srpskih knezova, kao Stevan Crnojević sa svojim Đurđem i Ivanom.

"Cetinjski Vjesnik" u broju 99, od 15. decembra 1910. godine piše: "Kad godine 1831. dođe iz Rusije u Crnu Goru knez Jovan Vuković, prozvan u Crnoj Gori 'Ivanović', kod ondašnjeg arhimandrita, a poslije mitropolita i Gospodara Crne Gore Petra II Petrovića - Njegoša, da uspostavi državni red i sud u Crnoj Gori, što se i postiže, i kad zatijem Gospodar sa svojim savjetom ustanovi da Crnogorci daju svojoj vladi državni godišnji porez po kućama podijeljenim u tri klase, Malesija skadarska, Krajina šestanska i ravna Zeta iznad Skadarskog jezera, prijaviše se svojevoljno Gospodaru Crne Gore, da mu i oni kao i Crnogorci plaćaju danak. Tada oni po svojoj želji ustanove da plaćaju osijekom za dvor Gospodarev i to: Malesija skadarska da daje zob, Krajina šestanska vino, a ravna Zeta žito, što je trajalo do 1842. godine i što nije prekinuto njihovom krivicom". Iz ovoga vidimo da je okolina Skadra, za čiju okolinu vezujemo etnonim Skenderi i Skenderovići, bogata i da je omogućavala ozbiljnu poljoprivrednu proizvodnju, čak i žitarica.

U Hrvatskoj postoje dva naselja s imenom Skenderovci: kod Požege (220 stanovnika) i kod Pakraca (51 stanovnik). Nalazimo i više prizimena izvedenih od imena Skender⁸, jel s njim povezanih

⁸ U "Etimologijskom rječniku hrvatskoga ili srpskog jezika" Petra Skoka nalazimo na strani 27. slideće: „**Aleksandar**, gen. *-dra* m pored *Aleksandro* (-o kao u *Mäksö*) = *Aleksandar* = (sa *an >en*) *Aleksender* (13 — 16. v.), lično ime. Odatle hipokoristik *Aleksa* m = *Aleksa*, s protezom *Jaleksa*. Toponimi od poimeničenih pridjeva *Aleksandrovac*, *Aleksinac* (18. v., Vuk). Na nenaglašeno *-ia*: *Aleksandrija* (Egipat). Veoma raznoliki su oblici s aferezom *α-*: *Lèksandar*, gen. *-dra* (16. v.) = (*ks > hs*) *Lehsandar*, gen. *-dra* (dubrovački pisci) = *sveti Leksèdrije* •(Peć) = *Lèksāndro* = *Lehsandro*. Toponim *Lèhsāndrija* f s etnikumom *Lehsandrínjanin* m prema *Lehsāndrinka* i pridjevom

etnika : *Skeja* (Samobor, Zagreb, Požega), *Skejić* (160 nositelja; Split i središnja Dalmacija), *Skejo* (Drniš, Split, istočna Slavonija), *Skender* (1200 nositelja; Zagreb, Imotski, Makarska, Delnice, Jastrebarsko), *Skenderi* (Zagreb, Crikvenica; ali iz albanskog etnika), *Skenderija* (Šibenik, Rijeka, Koprivnica), *Skenderović* (240 nositelja; Zagreb, Samobor Sisak, Rijeka), *Skenderovski* (Đurđevac, Pakrac), *Skendžić* (150 nositelja; Otočac, Zagreb, Rijeka).

Za pridile današnje Albanije, jel stare Zete, a u vezi sa Bunjevcima, interesantna je evolucija prizimena Hasana Beriše, velike albanske društveno-političke ličnosti, ko i Skenderbeg, pošto obadvojca imaju naše, a ne albanske korene. U početku Hasan Prishtina iz plemena Berisha i njegovi prici, zvali su se Šiškovići (što je prizime jedne od

lehsàndrinskí. Žensko ime *Lehsàndrîna* (17. v.). Sa *ks* > *hs* > *s* *Lèsàndro* s pridjevom *Lèsandrov*, *Lesèndrije* (Slatina) i u imenu egipatskog grada *Lèsàndrija* (Vuk, 17. v.) s pridjevom *lesàndrijskí*, *lesàndrînskí* (18. v., Dubrovčani). Hipokoristici : *Leksa*, potvrđeno i u prezimenu *Leksić*, na *-an* (tip *Milan*) *Ĺeksan* (18. v., Kavanjin), *Leka* m (14. v., nar. pj., također arb. *Leka Dukaxhîm*) — *Leká* (Kosmet) i prezime s pridjevom *Lekin* (poimeničen na-*iča* *Lêkinica* »žena *Lekina*«), također u toponimiji, prezime *Lekić*, *Leko* m u prezimenu *Leković*, na *-an* *Lekán*, *Léso* pored *Lésa* u prezimenu *Lesić*, *Lesović*. Iste fonetske pojave opetuju se u kraćem obliku *Aleksije* = *Lesij* (18. v.) = *Alesije* kao i u imenu biljke *lèsàndra* f (Vuk) »smyrnum olustrum, petroselinum macedonicum«. Grčko lično ime ušlo je turskim posredovanjem (a ovo preko ar. *Al Iskandar* > tur. *Skender*) Arbanasa Jurja Kastriotića, koji je bio prozvan *Skender-beg* (1459, Dubrovnik), jer je bio odgojen kao ičoglan na turskom dvoru u Carigradu. Njegova zemlja bi prema njemu prozvana *Skènderija* (Vuk) »zemlja oko Skadra«, pridjev *skanderinski* (Turci, 1707), *skenderski* (kralj, nevjera): kod Kavanjina i Mrnavića *Skanderbeg*. *Skender* kao muško ime (Bosna i Hercegovina, prezime Lika) potvrđeno je prvi put 1466, odatle pridjev *Skenderov* u poimeničenju *Skenderovac*, prezime *Skenderović*, na *-ić* *Skenderac*, *gen.-rca* (Vitezović) »čovjek iz zemlje Skenderije«. Na *-uša* *Skenderuša* (oranica, Gospić). Kao opće ime *skender* m (Marulić, Lučić, Krnarutić) g. 1561. *pas* ili *skender*, nazvan tako po svoj prilici zbog toga jer potječe iz *Iskenderije* (= *Aleksandrija*). Još postoji hipokoristik *Šaša* ruskog podrijetla. Lično ime je grčkog podrijetla Αλέξανδρος, koje ide u tip složenica (άνθρωπος »čovjek« i ἀλέξω »zaštićujem«) značenja »zaštitnik ljudi«. **skendža** f (Kosmet) »kolarski alat za stezanje, kolarski mengeli«. Balkanski turcizam perzijskog podrijetla (*iškendže*) iz terminologije alata: rum. *schingiuri* pl. »Folterqualen«, glagol na *-ujo* > *-ui schingiui* (Moldavija) »foltern, martern«.”

najimućnijih bunjevačkih familija u Mađarskoj, sa više austrijskih generala, istaknutih u mnogim bitkama). Zatim, videći da im to nije albansko prizime, uzeli su za svoje prizime, ime albanskog plemena Berisha. Posli ovoga, da bi se vezali za Kosovo, nazvali su se Vučitrni, po mistu di su se nastanili, kad su tu došli iz Albanije. Na kraju, Hasan je prominio prizime u Prishtina, pošto je bio poslanik u turskom parlamentu.

U šematizmu Kaločke nadbiskupije našao sam samo dvojicu svićenika među Skenderovićima, to su Skenderović Antun i Skenderović Martin.⁹

Ako pogledamo popis stanovništva Subotice iz 1578. god. među "virnicima" to jest Turcima, nalazimo u posadi "Cemaat-i kale Sobotka" pod rednim brojem 7. Iskender Hamzu, a pod brojem 40. Šabana Iskendera. U popisu domaćinstava Subotičkog šanca 1720. god. pod brojem 44. zapisan je Gajo Skenderović, koji je imao oranica u kiblama 27, 2 livade za sinokos i 2 motike vinograda. Među udovicama vojnih

⁹ **Szkenderovich Antonius**, nat. 24. Máj. 1891. in Szabadka sive in Kunbaja, gymn. 1901-09. in Szabadka et Colocae, theol. 1909-13. Colocae, ord. 25. Sept. 1913. Colocae, Coop. in Hercegszántó, 1915. in Zombor, 1917. Curat. castr., 1919. Catech. gymn. in Szabadka, 1922. Coop. in Szabadka S. Tér., 1923. Cancell. Adm. Ap. Bács., 1925. Cubic. S. S. Pii Pp. XI., Exam. prosyn., Cons. Consist., 1926. Judex prosynod. Trib. Szabadka, 1927. Paroch. in Zombor, Censor dioec (Schem. 1942) **Szkenderovich Antal** (*Szabadka, 1891. máj. 24. ? Szabadka, 1975. jan. 8.*) 1909, 1941-1945, 0,05 ifm /Tan. Collegium Germ. Hung. 1909. /Betegség 1941. /Fegyelmi (nemzetiségi problémák) 1941-43. /Vicarius oeconomusi kinevezés 1945. (Personalia-2002)

SZKENDEROVICS(CH) Antonius káplán Hercegszántón 1914-1915, catecheta a Szabadkai Elemi Iskolában 1919, Szabadkai Gimnáziumban tanít 1921, káplán Szabadka Szent Teréz plébánián 1921-1923. 112, 113, 203, 279 (Történeti Szematizmus-2002) Szkenderovics Martinus, nat. 1857. Nov. 11. Szabadka. (Schem. 1876)

lica sa gazdinstvom, ne nalazimo Skendere, ni Skenderoviće. U popisu posidnika i njeve imovine za razrezivanje poreza po portama 1748. god. među vićnicima nalazimo Marcusa (Marka) Skenderova, koji ima 2 člana familije, volova 6, konja 4, krava muzara 1, ždribadi 4, volova 20, krava 29, što znači da su bile na slobodnoj ispaši nemužene, junadi i junica 14, pastuva i kobilica 3, brava 6 (zanimljivo ne kaže se svinja), koza i ovaca 110, akova pšenice 29, akova ječma 20, akova zobi 16, akova proje 16, što je vrlo interesantno, pošto je ta kultura izčezla iz naše strukture poljoprivredne proizvodnje. Pod brojem 230. nalazimo Tomu Skenderova, pod brojem 318. nalazimo Mariana Skenderova, a pod brojem 335 je zapisan Paval Skenderov. Možemo zaključiti da je oblik Skenderov, možda stariji oblik od oblika Skenderović, ali se nesumnjivo radi o istoj familiji. Zanimljivo je da se u spisku pravoslavnih, nalazi pod rednim brojem 509 Pejo Kopunović.

U popisu domaćinstava Privilegovanog komorskog grada Sent Maria iz 1765. god. pod rednim brojem 7 nalazimo Albu Skenderovića (što bi moglo uputiti na zaključak da je to period kada se javlja ovaj prošireni oblik prizimena, ali bi to geneološki još trebalo istraživati), u rubriki broj gazda u domaćinstvu, stoji 1, gazdarica 2, što znači da u domaćinstvu živi možda sestra, jel mater, pod brojem 433 popisan je Adam Skenderov sa ženom i dvoje dice. Pod brojem 497 popisan je Marko Skenderov, sa 5 gazda u kući, (otac i braća), 5 gazdarica, 19 dice, ukupno 29 članova, očigledno se radi o porodičnoj zadrugi. Pod brojem 498 upisan je Pavao Skenderović, sa 5 gazda, 4 gazdarice, što znači da jedan od braće nije bio ženjen, jel mater nije bila živa, 8 dice, imali su 1 slugu, ukupno 18 članova domaćinstva, dakle i ovo je porodična zadruga, ali virovatno mlađa od izdvojenih sinova, sudeći po prosiku od 2 dice po pridpostavljenom bračnom paru. Pod rednim brojem 499 zapisan je Marian Skenderov, sa 2 gazde u domaćinstvu, 2 gazdarice, 7 dice, ukupno 11 članova domaćinstva.

Precizna evidencija vojnih obveznika vodi se od 1845. godišta (ne godine), a čuva se u Istorijskom arhivu Subotice. U tom spisku pod rednim brojem 1163 nalazimo Skenderović Antuna, rođenog 10. juna 1845. god. od oca Stipana i matere Palković Kristine. Slideći je upisan u vojnu evidenciju Skenderović Stipan, rođen 20.1.1845. god. od oca

Antuna i matere Matije Dulić. Pod rednim brojem 1165 je Skenderović Jakov rođen 7.7.1845. od oca Ivana i matere Pauline Vuković. Slideći je upisan Skenderović Ivan rođen 28.5.1845. god. od oca Marka i matere Šimić Marije, ali je tu i primedba da je umro. Slideći je Marko Skenderović rođen 1.9.1845. god. od oca Šime i matere Marije Tumbas. Slidi u spisku Mate Skenderović rođen 30.4.1845. god. od oca Filipa i matere Jozefe Kopunović. Pod brojem 1169 je Skenderović Pajo Marko (2 imena), rođen 24.3.1845. god. od oca Šime i matere Marije Neorčić. Slideći je Tome Skenderović rođen 18.12.1845. god. od oca Jakova i matere Kate Stipić. Ako pogledamo evidenciju iz slideće 1846. god.¹⁰ nalazimo pod rednim brojem 1085 Skenderović Mihajla rođenog 17. septembra 1846. god. od oca Andrije i matere Marije Ravak. Pod brojem 1086 je Josip Skenderović rođen 7. novembra 1846. god. od oca Feliksa i matere Ruvic Marije, za njega stoji primedba da je umro. Pod brojem 1086 je upisan Skenderović Berta Blaško rođen 4.marta 1846. god. od oca Brune i matere Agote Mamužić. Dakle u ovom popisu, ne nalazimo nijednog sa prizimenom Skender, već su svi sa prizimenom na -ić, -Skenderović. Zanimljivo je i u isto vreme tužno kazivanje, istina iz kasnijeg perioda, Mirka Skenderovića Lešinog iz Vuković kraja u Tavankutu. Grgo Skenderović od oca Roke iz Skenderovog kraja u Tavankutu, mobilisan je ko sin imućnog oca u konjicu. Osidlo je dobrog jahaćeg konja, sa svom opremom, na to je u jedinici dodo kratku konjičku pušku, municiju i sablju i krenio na istočni front. Grgo se nije nikad vratio u Vuković kraj na stari salaš, al njegov konj je jedan dan ukaso sam, pod punom ratnom opremom i tako sam dono Roki Skenderoviću tužnu ratnu vist.

1905. godine izašla je knjiga Kacian Geze „Magyar vertanuk könyve”, u kojoj po prvi put možemo čitati o Ivanu (naveden ko Janos) Skenderoviću i njegovim mukama zbog učešća u revoluciji 1848. godine i njegovom 8-mogodišnjem tamnovanju, prvo u Aradskom zatvoru, a posli u Kufsteinskoj tvrđavi. U knjigi je prikazana avlija aradskog zatvora, na kojoj se Ivan Skenderović vidi leđima okrenut, sa šeširom na glavi i sa bukagijama oko noga. Taj Ivan Skenderović bio je stric pramajke

¹⁰ Fond 2.1352. „Vojno odelenje, spisak regruta rođenih 1846. 1-1288. IA Subotica

Đule Lelbaha koji je posljednje dte koje se rodilo u Vojnićevoj palati na subotičkom Korzou, a koji je unuk Petronele Skenderović (1855-1936), udate Vojnić od Bajše, žene Mate Vojnića od Bajše, koji nije bio iz Bajše, ko što većina izvlači zaključak, već mu je tako glasila plemićka titula feudalnog vlasnika Bajše, ko i njegove ćeri Mare koja se udala za Lelbaha, pa su Marina dica koja su se prizivala po ocu Lelbah, naslidila polovinu od Matinih 9000 lanaca na Zobnatici. Objekat na korzou ko posljednjeg vlasnika ima zabiluženo Petronelu Vojnić de Bajša, rođenu ko što smo kazali Skenderović. Prema porodičnom pridanju koje su majka Petronela i još niki stari rođaci Skenderovići prineli, oni smatraju da su u rodu sa Đurom-Đurađom Kastriotićem Skenderbegom (1405-1468). Oni su ga tada u davnoj prošlosti smatrali poriklom grčkim plemićom. Po svemu sudeći, Ivan Skenderović je sa sedmoro sinova, od kojih je petoro poginilo u bojevima protiv Turaka, stigo u Bačku pod Markovićom i Vidakovićom. Bunjevci su prihvatili da se i tu nastave boriti protiv Turaka, inače ne bi dobili toliku silnu zemlju. Godine 1733. ratuju za cara austrijskog, kada je Karlo III pokrenuo rat protiv Francuske i Španije, a 1734. i protiv Poljske. I u vrime Vojne krajine, Subotičani daju nekoliko stotina boraca na granicu prema Šleskoj u Poljskoj. Tu u četi kapetana Jakova Sučića nalazimo Marka Skenderovića. Prema zapisima, 1737. pod komandom grofa Naiperga, ratovao je i Pajo Skenderović, brat Markov. Graničari sa poteza Tisa-Moriš 1738. god. prikomandovani su u Bosnu, da se bore protiv sultanove vojske. U borbi za šabačku tvrđavu, koja je više puta prilazila iz ruke u ruku, hrišćanska vojska imala je nekoliko žestokih sudara sa osmanlijskom, pri čemu je bilo puno ranjenih, poginilih, a mnogi su pali u tursko ropstvo. Među onima koji su tada dospili u turski Zvornički zatvor, bio je i Pajo Skenderović. On je bio pušten da skuplja otkupninu za svoje drugove, što je turska vlast najviše volila. Naravno, on je novce uspio skupiti, pošto je u to vrime taki adet bio da se za zarobljenike novci moraju skupiti, jer ti i tvoja dica sutra možete kraće drvce izvući. Pri kraju vladanja Karla III bilo je puno bitaka sa Turcima. 1739. godine subotičani su poslali 150 boraca pod komandom kapetana Jakova Sučića za Beograd. Među tim vojnicima nalazimo i Skenderoviće. Ratovali su u to vrime pored Beograda kao graničari, u Vidinu, di je u tvrđavi Baba Vida, komandant bio rođak po materi, Grgo Kopunović, zatim u Mehadiji i to ko konjanici o

svom trošku, što znači da su bili iz jačih kuća. Karlo III je 20. oktobra 1740. godine napuštio ovaj svijet, nakon čega zahvaljujući „Pragmatica Sanctio“, carski tron prilazi na njegovu ćer Mariju Tereziju. Već na početku vladavine, ona počinje sa mirama za ukidanje Vojne granice. 7. maja 1743. godine, Subotica pristaje biti dio vojne granice, dobija ime Sent Maria i ulazi u županijski ugarski sistem. Prvi pridsidnik ili glavni sudac, kako se tada zvalo, bio je Stipan Vojnić, a među 12 senatora bio je Marko Skenderović. U vreme kad je Subotica slobodna kraljevska varoš, u vreme Leopolda II, na visokoj gradskoj funkciji pronalazimo Brunu Skenderovića (1762-1812), Markovog sina, koji je od 5. jula 1796. god. glavni sudac, a 1796, 1805. i 1808. na državnom ugarskom saboru je poslanik Subotice. Sin Starijeg Skenderović Ivana (1756-1841) Skenderović Šime (1779-1843) 1820. god. je gradski većnik, od 14. januara 1834. do 14. jula 1843. je gradski kapetan. Njegov sin Ivan Skenderović (1816-1881) završio je pravo, a zbog učešća na pogrišnoj strani u revoluciji 1848. osuđen je na 8 godina robije, koju je „odgulio“ kako se kadgod govorilo, u tamnicama tvrđave Kufštajn. 1861. imenovan je za glavnog suca slobodnog kraljevskog grada Subotica. Kada je krajom 1861. Beč ukinio Subotici dio ranije datih privilegija, revoltirani Skenderović je sa velikim brojem časnika, dao ostavku. Kasnije, nakon nagodbe o kojoj je vrlo malo pisano, vraća se u politički život, sve do 5. februara 1881. kada se upokojio. Drugi sin kapetana Šime Skenderovića, Samuel Šime Skenderović (1826-1886) nije uzo učešća u političkom životu, već je ko sin imućnog oca, volio umitnost i putovanja.

Familija Skenderović nije bila značajna samo po visokim položajima u Subotici, za ono vreme vrlo velikom i napridnom gradu, već je sklopila i više brakova sa mnogim bačkim značajnim familijama. Među njima, navedimo bunjevačke familije Vojnić de Bajša, Šisković de Aljmaš, sa somborskim Markovićima, vlasnicima Cerničkog vlastelinstva u Hrvatskoj, sa dvadesetak sela, Kovačić de Almaši, sa vidovgradskim Rukavinama, za koje se zna da su bili u rodu sa Nemanjićima, kavalir Ybl i drugima. Svaka od spomenutih familija imala je pojedinaca koji su imali vodeću ulogu u životu Subotice i političkom, odnosno privrednom životu Bačke. Na primer, supruga Brune Skenderovića bila je Marija Vojnić od Bajše (ne iz Bajše), Ivan Skenderović (1798.) uzo je za ženu Jozefu

Šišković de Aljmaš, sestru Josipa Šiškovića vršačkog župana (Veröce v.m.) Klaru Šišković, Šime Skenderović kapetan grada, oženio je Katarinu Vojnić, čiji je brat od strica bio baron Stipan Vojnić, župan Bačko-Bodroške županije. Skenderović Samuel, sin Šime Skenderovića oženio je Agnezu Marković, sa kojom je dobio Petronelu Skenderović, ženu Mate Vojnića, pravog vlasnika Zobnatice, dila Bajše i palate na korzou. Spomenuta Agneza Marković bila je potomak Damjana Markovića, kojeg su zvali Dujó, jednog od dva komandanta bunjevačke seobe 1687. godine, koja je krenila na poziv austrijskog cara Leopolda I, nakon 5 održanih sastanaka bunjevačkih vojvoda sa austrijskim oficirima od 1682. do 1689. god. Markovići su stajali na gornjem spratu Vojnić palate na subotičkom korzou, a Vojnići na donjem (prvom) spratu (Petronela Skenderović). Dodajmo još samo da su za pobjede u rukovođenju flotom i na kopnu, Stipan Marković, njegova dva brata i otac Alessio 6. oktobra 1541. godine dobili plemstvo od cara Karla V nemačkog cara i španskog kralja. Od ova tri brata nastale su somborska, subotička i lička bunjevačka grana plemenitih Markovića.

Sada možete čitati kako negativci i neznalice pišu o našem plemstvu u papučama, međutim naše je plemstvo kadgod davno, bilo izuzetno moćno, izuzetno imućno i hrabro. To nikada ne treba zaboraviti i o tome dicitriba pripovijdati. Samo, kako da vi o tome saznate što god više? Teško, jer detaljnih radova nema, a time se niko profesionalno ne bavi, jer zaboravljamo da istorija uvijek čini temeljnu ploču na kojoj prava naroda počivaju. Zato ima toliko prikrajanja istorije i izmišljanja. Mi koji imamo zdravo, zdravo puno tog junačkog i gospodskog, učimo dicitu u neznanju sopstvene istorije, samo običajima, a o našoj istoriji ne. Prid sam II svjetski rat somborska grana Markovića uspila je dokazati kontinuitet sa plemstvom Marković de Spizza i dobiti od ministarstva unutrašnjih poslova kraljevine Mađarske potvrdu grba i tog plemstva, iako su od 1690. god imali i austrijsko plemstvo. Da nas ne buni, de Spizza je naziv iz mletačkog perioda sela Spič, na čijoj teritoriji je tvrđava Markovića, odakle oni svi potiču. Pridev de Spizza koristila je i lička i kišterperekška grana. Prvi komandant somborske tvrđave bio je Damjan (u literaturi poznat kao Dujó) Marković, koji je u bitki protiv Turaka kod Slankamena komandovao sa 200 konjanika i 600 pišaka i junački poginuo. Ovaj dio

navodim i kao dio istorije Bunjevaca i ko dio vezan za bitne i poštovanja vridne porodične veze Skenderovića.

Đuro Marković, koji je poginio u bici kod Sente, imo je unuka Adalberta koji se rodio u Somboru 1749. god. a umro u Apatinu 1819. god. Bio je bački komorski javni tužilac. Njegova unuka je bila Agneza Skenderović, rođena Marković, žena Samuela Skenderovića i čukunmajka Đule Lelbaha, koji je poslidnje dite rođeno u Vojnić palati. U njoj je, u velikoj biblioteki na prvom spratu bila galerija od četrdesetak velikih i luksuzno opremljenih portreta u ulju: Vojnića, Markovića, Šiškovića, Parčetića i Skenderovića. Trag di su ti portreti nestali posli oslobođenja, još nisam uspio pronaći, ali srićom jesam da je kolekcija istorijskih sablji i mačeva generacija Vojnića, u rodbini, u jednom stanu u Budimpešti. Tada prid rat, na adresi Kossuth Lajos utca 1, nije već bila vlasništvo upokojenog Mate Vojnića starijeg (1842-1901), već njegove žene Petronele Skenderović, sa kojom je palatu u stilu francuske renesanse i venecijanske gotike, sagradio između 1870-1880. god. po projektu budimpeštanskih arhitekata Jedlička Janoša i Neutra Mora, sa ukupno dvadesetak stanova. Prićutkuje da je njegova familija kao i Terleijeva, bogatstvo stekla tako što su se prizetili u pribogate Vojniće. Tako se sada i objekti na Zobnatici po njima zovu, a Mate se sa Petronelom okreće u grobu što nije imo sinova, već dve ćeri. Jedva sam prija tridesetak godina rukovodstvu PD „Zobnatica“ uspio dokazati pomoću originalne slike najlipče rasne kobile u Ugarskoj za 1897. god. koja je kod mene, da Mate Vojnić nije uzgajao male debeljuškaste konje, kako je u svojoj knjigi „Sportski konji“ napisao zobnatički veterinar, već da je on, a ne Lelbah, osnovao ergelu. Iako sam njim dao kopiju originalne slike, ona je u muzeju na Zobnatici bila izložena vrlo kratko. Satisfakcija mi je bila što je ta nepravda malim dilom ispravljena. Valjda je sve to odraz i našeg narodnog dubokog propadanja u bildovanju tuđe istorije, na vikovnim zaslugama našim. Palata Vojnić jedna je od ritkih, koja je građena atrijumski po ugledu na neke koje su vidili u Veneciji, što je bio zahtiv Matine vinčane žene Petronele, rođene Skenderović. Zvali su je u familiji Nela, a od unuka najviše je volila onog koji je studirao medicinu, kojeg je obilato pomagala na studijama u Gracu i kojem je pripisala vilu na Paliću.

Ako prigledamo matične knjige Franjevaca, za Skenderoviće sam u knjigi krštenih, koja je prilično teško čitljiva¹¹, našao da su prvo dite krstili 9. februara 1699. `god. Dite se zvalo Magdolna, otac Mihailo Skenderović, mater Ana Merković, kumi je ime teško čitljivo (Oport.) Vojnić.

U Arhivu Subotice postoji pod brojem 14. fond „Simon (Šime) Skenderović gradski kapetan 1825-1850“. U omotu 14.1.1. nalaze se testamenti 1830-1850. raznih porodica, u omotu 14.1.2 -1-18 nalaze se kupoprodajni ugovori 1830-1842, u omotu 14.1.3. 1-10 nalaze se molbe upućene Šimi Skenderoviću i one koje je sam slao, u omotu 14.1.4. 1-4-5 su izvodi iz protokola i dopis 1826-1837-1841, u omotu 14.1.5. 1-8 nalaze se računi i priznanice 1826.-1841.

Pridimo sad sa ovih arhivskih tema malo u narod i pridanja, koja u savrmenoj istoriografiji postaju sve značajniji element istorijskih istraživanja, jer je praksa pokazala visok stepen pozitivne korelacije familijarnih pridanja sa kasnijim istraživanjima, pa se intelektualističko bižanje od ovakvih tradicionalnih saznanja, polako minja kako bi poslužilo kao relativno pouzdani putokaz za stručna istraživanja (ne kao meritum naravno).

Po sićanju Luke Bajića rođenog na Pavlovcu 1888. godine, 13. oktobra 1969. godine, na salašu broj 90, u vlasništvu njegovog sina Gabora, kazivo je Lojziji Vojnić Hajduku: „Među brojnim Bunjevcima katoličke viroispovisti, med našim starim koji su te 1686. godine dolazili, bilo je u manjem broju i onih koji su bili pravoslavne i muslimanske vire. Sićam se, da su po kazivanjima naših starih, Bajići, Jaramazovići, Vukovići i još po neki bili pravoslavne vire, a Skenderovići i Puzići muslimanske vire.“

Lojzija Vojnić Hajduk je 8. septembra 1981. godine positiesio Antuna Skenderovića, rođenog 13. aprila 1916. godine u Tavankutu. Antunov

¹¹ Dostupan je samo elektronski oblik, koji je rezultat skeniranja fotokopija originala, koji je za svaki slučaj napravio knjigovezac Gabor Šok, prilikom jedne rekonstrukcije. Knjiga je dugo stajala na polici Matičnog ureda.

otac Grgo umro je rano u 39. godini kad je Antun imo 3 godine, pa je saznanja o starim Skenderovićima prikupljo od dide i starijih rođaka. U njevoj familiji postojalo je pridanje da potiču iz Makedonije i da su „postali“ od prizimena Skender i njegovog vojnog čina Skenderbega (tim ričima). Antun je rađe pričo o svojih šestoro dice, o Stanki hemijskom tehničaru, Ilki diplomiranom inženjeru hemije, Josi diplomiranom inženjeru mašinstva, Mići koji je završio višu bankarsku škulu, Ivi studentu trgovine i turizma i Ruži medicinskoj sestri. Terenski rad otvara i nove kontakte, tako je Antun priporučio Lojziji da pođe do Paje Skenderovića Bracinog, u Tavankut, jer je on imo pored svih drugih i Antunovu granu Skenderovića. Tako su se njih dvojica našli u Tavankutu 21. septembra 1981. god. na adresi Progon broj 155. Pajo Skenderović je svoja vrlo obimna istraživanja na terenu, započeo pedesetih godina 20. vika. Prvo je divanio sa starijim Skenderovićima u Tavankutu. Išo je često da istu priču, isto pridanje proviri unakrsno kod više ljudi. Subotom i nedjeljom, u početku skoro da nije bio kod kuće. Često je znao divaniti o familiji kad se svit okupi posli nediljne mise prid crkvom u Tavankutu, a kadgod je tamo bilo baš fajn svita. Šezdesetih godina pristo je putovati vozom po okolnim selima i u varoš, već je lipo očo u radnju za bicigle kod Velike crkve, kupio najkvalitetnije dilove i sastavio sebi jednu dobru biciglu. S njom je obašo sve što je poželio. Pajo je o familiji divanio na svom salašu sedamdesetih godina i za televiziju Zagreb, o svojem detaljno izrađenom porodičnom stablu, al je kazo i da ne viruje da je tako velik narod, ko što smo bili mi Bunjevci, mogo stat na tako malu teritoriju ko što je hercegovačka zdravo lipa, al mala Buna.

Kakogod na početku razgovora sa Lojzijom Vojnić Hajdukom, Pajo je kazo da bi on prvo volio štogod o sebi kasti: „Rođen sam 21. januara 1916. god. u Donjem Tavankutu. Četri razreda osnovne škole završio sam u Tavankutu, a 4 razreda gimnazije 1933. god. u Subatici. Zatim sam se opridilio za poziv zemljoradnika. Moj otac Nikola posidovo je 60 k.j. zemlje i imo četvero dice. Ja sam naslidio 17 k.j. jer je dio zemlje mojih roditelja, priko maksima, agrarnom reformom 1946. godine bio nacionalizovan. Ja sam se sa Marcelom Jaramazović oženio 1940. god. Imamo četvero dice: Maricu nastavnicu, Ivicu inženjera elektronike, Ljubicu koja ima osnovnu škulu, ona je ostala sa nama na salašu i Miru

koja je završila sridnju tehničku škulu. Prija 25 godina još je bio živ moj otac Nikola, rođen 1882. god. umro je 1961. god. Još onda, za njegovog života počo sam skupljati podatke o našoj grani Skenderovića. On mi je pomago dosta, a i stričevi i drugi živi, stariji Skenderovići. Obalazio sam prvo našu užu granu u Tavankutu, na Pavlovcu, Đurđinu, Subotici i drugim mistima, a posli i Skenderoviće iz naše šire grane. Od ovih naših srodnika iz uže grane, pobilužio sam njeva sićanja, pa sam tako sazno za Marka Skenderovića, koji je bio prvi odbornik i senator grada Subotice 1743. god. iz familije Skenderovića. Prije toga bio je oficir u Vojnoj krajini za Suboticu, a njegov brat Pavao je 1736. god. bio zarobljen od Turaka, ali je grad Subotica otkupio za veći iznos u novcu i znatniju vridnost u zlatu, pa je Pavao bio pušten na slobodu. Po zanimanju, Pavao je bio učitelj. Prikupljajući podatke o našoj grani, upozno sam cilokupnu granu Skenderovića u Subotici. Po tim podacima, sazno sam i za Tomu Skenderovića, koji je bio iz naše grane, a živio je u Vajski, di je imao 300 k.j. zemlje, al je i njegov posid 1946. god. nacionalizovan. Kada sam ja prikupljajući podatke stigo u Vajsku, stari Tome Skenderović, već je bio umro. Njegov svit mi je tamo pričo da je Tome imo granu Skenderovića vođenu na stručni način, kako se to radi i biluži u matičnim knjigama. Oni su tu granu povrimeno prigledali i tako je dobro poznavali i o njoj vrlo živo divanili, divanili samo, jer grane kad sam ja sti-go, više nije bilo, jer su nadližne vlasti prilikom nacionalizacije Tomine zemlje i druge imovine 1946. god. odneli njegovu veliku arhivu, a s njom i našu granu Skenderovića. Saznavši iz tih razgovora ne malo pouzdanih podataka, koje je Tome pedantno vodio i bilužio o grani Skenderovića, uporedio sam ih sa ranije, odnosno već do tada prikupljenim podacima u Tavankutu i šire, što mi je omogućilo da dođem do vrlo značajnih unakrsno provirenih saznanja.

Ivan Skenderović je imao 7 sinova, s kojima je bio u borbi protiv Turaka pod komandom Janka Sibinjanina¹². U tim borbama s Turcima, priživili su otac Ivan, koji se sa sinovima zajedno borio u istoj jedinici i dva sina. Jedan sin se sa ocom naselio u Tavankut, u i danas zvani Skenderov kraj.

¹² Hunyadi János

Tu je sa ocom imo zemunicu, na mistu kasnijeg Kutljačicinog salaša¹³, priko pruge od željezničke stanice Skenderovo. Ovaj Ivanov sin imo je 4 sina. Jedan od njih je prvo opisani Marko senator, a drugi je opisani Pavao učitelj, treći je Ivan, bio je crkveni općinar i četvrti je bio Marijan. Od učitelja po imenu Pavao, koji je bio zarobljen od Turaka 25. februara 1736. god. pošto je imao muško potomstvo nastali su Skenderovići Lešini, kojih ima u Tavankutu, na Pavlovcu i šire. Iz njegovog srodstva nastali su i Tejfelešovi i Košpendini, kojih ima i na Đurđinu, od njega su nastali i Bačkini i Okošovi. Marko Skenderović senator, imao je 4 sina, Brunu koji je bio advokat, od 1792. god. poslanik u Budimpešti, a od 1796.-1806. god. veliki sudac u Subotici, Tošu, Marka i četvrtog čije ime nisam utvrdio. Od Marka senatora, nastali su Skenderovići zvani Općinari, kojih ima u Tavankutu, na Pavlovcu i šire. Marko Općinar je imao braću Matu, Albu, Tunu i Andriju. Andrija je bio gradski općinar 1884. god. Mate je imo 2 sina, e on je moj dida. Tako sam ja srodnik Skenderovića koji se zovu Općinari. Po trećem sinu Ivanu, nastali su Skenderovići zvani Kajganovi, kojih ima u Tavankutu, na Đurđinu i šire. Od njega su nastali i Ričici, Tokanovi i drugi. Po četvrtom sinu Marijanu, nastali su Karamfilijini, Vrendini i drugi. Drugi sin starog Ivana ratnika, odvojio se od oca i očo u okolinu Zagreba, danas selo Skenderovci. Ja nisam išao tamo i ne znam tačno di je i jel još postoji to selo. No prema podacima koje sam prikupio, to jest dobio, taj Ivanov sin je tamo postao plemić i on je taj po kojem se selo zove Skenderovci¹⁴. Ivan Skenderović - Prvi, koji je pošo sa 7 i u ratu izgubio 5 sinova, bio je nepismen zbog čega nije dobio naziv plemića. Ali zbog ratnih zasluga njegovih i njegovih živih i poginilih sinova dobio je od cara u dar 1000 la-

¹³ Kutljačicin salaš se nalazio sa live strane atarskog puta koji vodi od željezničke stanice Skenderovo prema Mišićevu, počev od željezničke pruge. 40 jutara te zemlje, povratom nacionalizovane zemlje pripao je Nikoli Skenderoviću Lešinom. Kutljačica je nadimak Etelke Skenderović, kćeri Jose VII Skenderovića Kutljače. Mnogi se u Skenderovićima, da bi se mogli razlikovati, među često istim imenima i prizimenima, imali još i tu rednu oznaku.

¹⁴ Skenderlić (Skenderlich) Josip. — L. 1793. 4. febr. — A. d. d. Beč 1792. 26. jula. — C. P. A. d. d. . -- L. R. LV1. 214. — O. u arkvu županije požeške. B. K. 171. CXXIV. ; SKENDERLICH u

naca zemlje u Skenderovim kraju u Tavankutu. Dio od njegove bivše zemlje, kasnije je postala zemlja Laze Bešlića, dide (tasta) Lajče Jaramazovića, na čijem subašluku je bila baza. Prema podacima koje sam čito iz knjiga, Ivan Kastriotić je bio vladar Albanije, a imao je 4 sina: Repošiju, Stanišu, Konstantina i Juru, kasnijeg Skenderbega, rođenog 1404. god. Turski car Mehmed tražio je od Ivana Kastriotića da mu da svoja 4 sina, da se odgoje na dvoru i obrazuju u Carigradu. Međutim tri su sina odbili taj poziv, dok je Jure bio pametniji, računajući prvo da se iškoluje pa će posli viditi. Prva trojca su otrovani od cara Murata, a Jure je vrimenom postavljen u rang bega, što je bio visoki vojni položaj. Zatim, Jure je u svoju jedinicu prikupio 1000 konjanika, povukao se u Albaniju i ratovao protiv sultanove vojske. Jure nije poginuo u borbi, nego je umro prirodnom smrću. Posli njegove smrti nastalo je rasulo te familije u Albaniji, uslid čega se njevi članovi raselili u druge države i tako se našli i na prostoru današnje Jugoslavije. Kako sam već kazo, u danima prikupljanja podataka, posizio sam i našeg srodnika zemljoposidnika Tomu Skenderovića u Vajski. Tom prilikom, njegov svit mi je pričao da je pokojni Tome, još i u danima kada se oženio posljednji albanski kralj Zogu, povodom vinčanja, putom telegrama poslo kralju čestitku i dobio odgovor na isti. To sam slušo i zabilužio od onih koji su taj telegram vidili i čitali. Ja nisam utvrdio kad su Skenderovići došli u ove krajeve, odnosno naselili se u Suboticu, ali sam utvrdio da je Ivan Skenderović, koji se borio pod komandom Janka Sibirjanina, bio jedan od potomaka Jure Skenderbega, rođenog 1404. godine, možda rođen kao potomak, na oko 200 godina. (Sibirjanin Janko, po ocu srpskog, a po materi kumanskog porikla, otac kralja Matije Korvina, umro je 1456. god. a Juraj Kastriotić – Skenderbeg 1468. god. Upravo su Sibirjanin Janko – po mađarskom Hunjadi Janoš i Skenderbeg Kastriotić, ko saviznici pošli u II Kosovski boj protiv Turaka od 17. do 20. jula 1448. god. Saznavši za napad sa zapada, turska vojska zapričila je planinske prolaze Skenderbegovoj vojski, pa je mađarska vojska Janoša Hunjadija doživila težak poraz. Od tog događaja datiraju naše narodne izrike „Kasno Janko na Kosovo stiže“ i „Stradao ko Janko na Kosovu“, a ne od bitke iz 1389. god. Što se ovoga tiče, tribalo bi još malo istraživati poveznicu sa istraživanjima Paje Skenderovića Bracinog. pr. ZS) Pored toga, utvrdio sam da se Ivan sa sinovima protiv Turaka borio i u ovim

krajevima, u Bačkoj, na reki Tisi i oko Tise. U polazeњу u rat, to jest dolaženju u ove krajeve, Skenderovići su bili muslimanske vire, a vremenom su poprimili katoličku viroispovist.“ Etelka Skenderović vlasnica spomenutog Kutljačinog salaša, bila je vlasnica kuće u kojoj se nalazi subotički „Crveni krst“. Pouzdano se zna da je u vlasništvu udovice zemljoposidnika Kalmana Sarića, Etele rođene Skenderović bila od 1891. god. Ona je pominute godine pridala molbu da na fasadi kuće

Križ plemenite Etelke Ybl rođene Skenderović, na prvom imanju Skenderovih

otvori dva ulaza u podrum. Projekat je izradio poznati arhitekta Geza Kocka, a u projektu je prikazana i ulična fasada kuće.¹⁵ Šest godina kasnije, Etela Sarić pridala je još jednu molbu gradskim vlastima da na kući napravi jedan portal i jedan izlog. Ovaj projekat uradili su Mišašin i Maćaš Šalga.¹⁶ Kuća je u svom spoljnjem izgledu sačuvala izgled koji je dobila navedenim adaptacijama. I adresar Maluševa potvrđuje da je Etela 1906. god bila vlasnik ove kuće. Da se Etela Sarić kasnije udala u plemićku familiju Ybl, gornjeg plemićkog ranga, saznajemo iz teksta sa križa koji je 1912. godine podigla na svojem imanju. Na njemu, stoji uklesan natpis na mađarskom jeziku: KRISTUS DICSŐSÉGÉRE, SZÜLEI EMLÉKÉRE, EMELTETTE LOVAG YBLNÉ, SZÜL. SZKENDEROVICH ETELKA, 1912. OKT. 20. Dakle: U SLAVU HRISTA, ZA USPOMENU NA RODITELJE, PODIGLA, PLEMENITA YBL, ROĐ. SKENDEROVIĆ ETELKA. Križ je podignut na oko 250m jugoistočno od željezničke stanice Skenderovo, a istočno od linije koja povezuje

¹⁵ IAS, F:2ep.eng. IV kor 29/1891.

¹⁶ IAS, F:2ep.eng. IV kor 8/1905.

stanicu sa kadgodašnjom „Skenderovom školom“. Između 1860. i 1886. god. Etelka je bila vlasnica 120 jutara zemlje.¹⁷ Prilikom uređivanja atara pedesetih godina, križ je dospio na sridinu imanja. Godinama su ga traktoristi zadruge obilazili, naročito oni sa velikim krilima prskalice, a onda je križ traktorom i sajlom srušen i odnet na pedesetak metara od željezničke stanice, di se i danas nalazi. Ime traktoriste koji je obavio rušenje neću navesti, pošto poznajem njegovog sina, oženjenog za jednu Skenderovićku. Drugi traktoristi baš nisu tili da se prihvate ovakog posla. Hrđav znak je bio što je na prvi trzaj Isusov korpus spao u jamu pored križa. Traktorista je za pola godine doživio tako uklištenje u krstima, da je osto godinama jako pognut. Nije to od tog, al diluje ozbiljno. Ove godine Ivan Skenderović i Mirko Skenderović prihvatili su se posla i odkopali križ, zaraso i u korov, oprali ploču sa natpisom, od crvenog mermera iz Dalmacije, nakon čega se vidilo da je sve i dalje dobro očuvano. Dogovor je da ćemo na proliće zajedno srediti ovaj križ, koji još uvijek leži u dilovima na zemlji. Tribalo bi ga postaviti na slavu Božju nuz kaki put, možda baš nuz atarski put Skenderovo-Mišičevo, za koji je svojevrimeno obećano da će biti napravljen. Familija Skenderović podigla je još nekoliko križova.

Križ Kalmana Skenderovića iz grane Kajganovih, počela je nositi novo prdačno ime od sridine 19. Vika. To ime dobio je Ivan Skenderović koji je držo čopor ovaca na Kaponji. Njegov sin Matko sa ženom Viktorijom (Vitom) Đukić, kupio je tada više stotina jutara zemlje u ataru sela Đurđin i Žednik, oko raskrsnice puteva Bajmok-Topola x Žednik. Prema pridanju u blizini imanja, par stotina metara zapadno od raskrsnice puta Bajmok-Topola sa atarskim putom koji je išo južno prema Moravici, već je stojo jedan drveni križ, već u vrime kad je ta zemlja kupljena. Matko je bio vridan, nije puno trošio pa je mogo kupiti još zemlje. Na vojnoj karti iz 1881. god. taj križ stoji ucrtan, a po svemu sudeći radi se o križu Antala Sagmajstera, koji je podigo 1828. god. Matija Skenderović i Viktorija Đukić i njev salaš vode se u zemljišnim knjigama krajom 19. vika, ko i na primeru zemljišta iz 1882. god. pod Đurđin 37295/96, sa salašom i avlijom. Kuću u varoši imali su na Zemunskom putu (Beo-

¹⁷ Parcele se vode pod KO Tavankut 20584-594, sa majurom istočno od puta IAS F. 377. 5

grad tada nije bio u istoj državi) u III kvartu pod brojom 735, što je danas kuća na Beogradskom putu broj 23.¹⁸ Matija je i rođen na Kaponji di je dugo obrađivo 12 lanaca zemlje koja je bila oko salaša. Sinovi Gabor, Antun, Franjo i Josip rođeni su na tom salašu oko 1870.-tih godina. U to vreme na Roglatici (koja je bila većim dilom feudalno imanje Pilasano-vičevih, di su imali kuriju i ergelu) su u tal radili veći komad zemlje, što njim je omogućilo da tamo i kupe zemlje, a onda da je zamenu za Đurđinsku. Sve ukupno nakupili su oko 450 jutara. Naslidnik Matine zemlje sin Josip (1873-1929.) umisto drvenog križa podigo je nov križ 200 meteri istočnije od postojećeg, na spomenutom raskršću u jugozapadni dio. Izvađeni križ malo su popravili i postavili na salaš Kalmana Skenderovića u jugozapadnu ćošu velike avlije. Tu su saranjivali živo rođenu dicu koja su umirala prija nego što su jih uspili krstiti, ko i mrtvorodenu. Na tom križu bio je postavljen korpus Isusa od pleva, ali on nije bio ponovo posvićen. Salaš je srušen šezdesetih godina od kada nema više ni križa, a ni traga da je tamo ikad kogod živijo i umiro. Matko je nosio oznaku VII, a njegovi sinovi VII, što označava broj pasova.

O križu Ivana Skenderovića na Vanteleku – Pavlovcu, u evidenciji Mokossay-a pod rednim brojom 203. stoji „CruX lapidea in praedeo Vantelek o. Joanes Skenderovich a. 1895. 25/IX verificata et 64 cor provisiva.“ Nalazi se u istočnom dilu pustare Pavlovac di se još uvik može viditi jedan šor koji se pruža u pravcu jugozapada. Zovu ga Kujundžić šor. Iza istočne strane ovog šora, paralelno sa tavankutskom zemljom, jedan ulegnuti put povezuje sve sa Bajmočkim putom i sa putom koji se pruža u prema Zagya križa pravcem Istok – Zapad. Tu je na kraju šora, sa oranicom koja ga okružuje, livadom i ritom na zapadnoj obali potoka koji tu protiče, oko 190 godina bilo je vlasništvo Skenderovića zvanih Lešini. Veliki dio zemlje posli II svitskog rata je nacionalizovan, al je štogod ostalo, pa i vraćeno. Križ je zgotovljen u subotičkoj kamenorizačkoj radionici „Kovacs L.“. Postavljen je istočno od salaša na srid oranice, 80 metara od atarskog puta, na njegovoj zapadnoj strani. Na kamenom križu sa bilom mermernom pločom uklesano je: „Ovaj križ dopigo je, na slavu Božju, Ivan Skenderov, listopad miseca 29 tog, 1895. godine.“ Gori je

¹⁸ IAS, F:377.7

uklesano INRI, a korpus je izliven od bronze. Sprva je postojala niska ograda od drvenih stupova i bronzanih ruda. Prija šezdesetak godina ta je ograda uklonjena, a okolo je zasađeno jel je samo izniklo kiselo drvo. Posli prvih domaćina, na salašu je osto sin Antun (1894-1964.) sa ženom Etelkom rođ. Krmpotić (1894-1932.) koji su vodili računa o križu, sve dok to nije priuzo njev sin Albe rođen 1928. god. Salaš više ne postoji, ali se za Uskrs familija okupi i moli oko križa. 1995. godine zajednički su obnovili križ koji je 10. septembra 1995. god. posvićen na licu mista. O ovom događaju izvištava katolički list „Zvonik“:¹⁹ Kod Lešinog križa održana je sveta misa 10. oktobra u crkvi u Maloj Bosni, za pokoj pokojnika iz Skenderović familije. Celebrirao je Lazar Novaković, a kod križa mu je pomagao tavankutski popo Antun Gabrić. Na slavlju rodbine, komšija i prijatelja okupilo se stotinjak gostivi. Prema Nestoru Skenderoviću, unuku osnivača salaša, (1921-2001.) njev dida Josip Skenderović (umro 25. dec. 1868.) na Pavlovac se doselio sa Đurđina, kad je kupio jedno manje imanje na tom mistu. Josipov unuk Ivan dalje je uvećavao imanje a salaš je nabio oko 1890. god.

Križ Fabijana Skenderovića podignut je na jugozapadnom dilu pustare, u blizini križanja Pačirskog atarskog puta i pruge oko 1920.god. Postament je napravljen od cigalja, a tilo križa od veštačkog kamena. Do vandalskog rušenja križa 50-tih godina, stoje je na zapadnom kraju Fabijanovog imanja, oko 150 metara od pruge. Posli priuređenja atara, križ se našo na istom mistu, al sad na zemlji familija Orčić i Stantić. Desetina-ma godina stoje je slabo pažen, na tuđoj zemlji. Na prilasku iz milenijuma stvoreni su bolji uslovi da se križ obnovi, al je malo šta bilo upotrijbljivo. Braća Krešimir (rođ.1947.god) i Blaško Emeš(rođ.1932.god.) iz Đurđina (Nazorova 23), napravili su jedan novi križ od betona, koristeći priostale dilove mermerne table. Posvićen je na dan Sv. Antuna. U zapadni dio ugradili su komade originalne table, a na novu dali da se uklishe:“Obnovljen 2001. Đurđinski vjernici“. Završetak obnove dogodio se iduće godine, kad su se našli i ostaci prvobitne mermerne table na kojoj je mađarskim jezikom pisalo:“Isten d...ösegére emelt...ék Janos es

¹⁹ „Zvonik“, broj 12. oktobar 1995.

tarsaik 13.VI 192.” Moglo bi se boljim posmatranjom klesanja zaključiti da se radi o 1928. ili 1929. godini.²⁰

Zanimljivo je da postoje i novopodignuti križovi. Mirko Skenderović sa Skenderova, rođen u Vuković kraju nije se na vrime oženio, a poso sa svinjama, bikovima i vinom mu je išo baš dobro. Pošto nije imo dice, odlučio je da podigne nov križ od crvenog mermera, da iza njega štogod ostane. Naravno postavio ga je nuz asfaltni put isprid svog salaša. Križ je visok oko 4 metra, ima mermerne stubove za ogradu od lanaca i dvi mermerne klupe od istog kamena. Dao je uklesati slideći tekst:“NA SLAVU BOŽJU, SPAS MOJE DUŠE I DOBROBIT MOG NARODA, OVAJ KRIŽ PODIŽE MIRKO SKENDEROVIĆ, ROĐEN 9.9.1949. OVDE U SKENDEROVU, U SLAVU SVOJIH RANO PREMINULIH RODITELJA, VRANJE 25.9.1925. I MILKE ROĐENE SITARIĆ 29.12.1925.- 10.5.1996. I SUPRUGE MARIJE ROĐ. MALAGURSKI 14.6.1952. – 4.1.2011. SKENDEROV KRAJ 10.5.2011. Slučajno je ispalo da je to na godišnjicu materine smrti. Posvita je bila na 6 miseci pomena ženi Mariji. Prvo je u župi „Isusova uskrsnuća“ na Somborskom putu, Bela Stantić održo svetu misu, u 10,15 bila je posvita grobnice, a blagoslov novog križa od 11,30h vodio je tavankutski župnik Franjo Ivanković uz pomoć Bele Stantića. Svečanost se završila blagoslovom salaša u podne a oma zatim pristupilo je užni oko 200 gostivi. Za dvi godine rodila mu se ćer u legalnom braku. Ovaj prilog porodičnoj istoriji, sasvim sigurno ima svoj nastavak, u mnogim istraživačima porodične istorije, među kojima triba svakako spomeniti još i Ivana Skenderovića, koji je digitalno obradio sva istraživanja Paje Skenderovića, a zatim već petnaestak godina na veliko porodično stablo Skenderovićevid, na kojem su pasovi organizovani po kružnicama, vodi sve Skenderoviće do čijih podataka dođe.

Subotica
Zvonko Stantić

16.12.2018.

²⁰ Csúso Dezö, „Könyörgésünk színhelyi II”, „Eletjel”, Subotica 2004.

Bećarci kod Bunjevaca

Zvonko Stantić

Kraj XIX i početak XX vika bio je vrime mira, rada i uživanja u blagodetima života. Došlo je vrime civilizacijskog napritka. Kao odraz tog vrimena, pojavio među Bačvane, Banaćane, Sremce, bećarac. Bio je to znak novog mentaliteta i opuštenosti ljudi, njevo napuštanje nasilništva i bede, a početak kulture rasipništva, danas bi kazali – potrošačke kulture. Život je postao sigurniji, manje je zavisio od oružja domaćina, a više od uređene države. Život je postao udobniji, naročito za žene. Pomodarstvo se javilo i među građankama i među seljankama. Muškarci su novac trošili ali manje na modu, više na svirce, pismu, piće, naravno ko je imo i tijo.

Međutim u etnomuzikološkim raspravama na ovu temu zaboravlja se da je to ujedno i period značajnog uticaja mađarske narodne muzike na formiranje vojvođanske muzičke tradicije. Takav uticaj rumunske, bugarske, pa i vlaške muzičke tradicije od ritma, instrumenata do mnogih zajedničkih melodija, vrlo je jasan u istočnoj Srbiji, dok u južnom dilu osićamo i orijentalne uticaje. Upravo je šaljivi dvostih karakterističan za mnoge mađarske narodne pisme, ali i u pismama koje se pivaju u čardasima. Na ovu sličnosti nisam nailazio kod drugih autora, virovatno zbog nepoznavanja mađarskog jezika. Tekst koji se piva uz „Bećar tanc“ u privodu bi glasio približno ovako: „Ova cura baš je nižna, Oka dva što su joj sjajna, Samo, samo što je narasla, već joj momak triba, Koja momka voli, nikad ga ne zaboravi.“ Sličan šaljivi duh priovladava i u igri „Nagy bokázó“: „Očo bi ja do vas jedno več, Da me mater tvoja u kapiji ne vriba, Nauči mater ljudskosti, Nek na mlade momke ne laje“. U igri „Csiraj bubás“ piva se: „Uzgljanca za grudi divojačke, Guščijim perjem punjena je, Ako momak jedan na njega legne, Na tim grudima na uzgljanci zaspae, Zato je tako dična, dična, dična, ta guska ptica, Nebrojeno, nebrojeno tužnih pisama, Napiala su njezina pera već.“ Uz istu melodiju kroz igru može se pivati i slideće: „U avliji gomboškog poštara, Opalo je lišće sa bagrema, Pokupile bi ga mnoge dobre matere, samo da joj sina ne vode u katane.“ Dakle tu vidimo sličnosti, ali u zadnjim stihovima i razlike u mentalitetima, jer u vojvođanskom stihu bećarca ne može biti tuge, već ona pripada drugoj i drugačijoj pismi, naprosto jer u njoj ne može biti bećarskog, veseljačkog.

Ravnica je omogućavala da se napušta stari kraći kroj suknje, jedino moguće u brdskim pridilima, iz kojih su došli i Srbi i Bunjevci, jedni sa istoka, drugi sa zapada. Žene i cure su počele u svečanim prilikama nositi dugačke suknje od kumaše, brokata i svile, ispod kojih su se vidili samo vrvovi cipela.

Taj evropejski način života, dao je svoj bilug koji se može nazvati autentičnom vojvođanskom, sada nikako, dnevopolitički prokazanom kulturom, za kojom više nema potrebe ko kadgod. Napuštaju se sukno i opanci, kućna izrada platna, kupuju se industrijski proizvodi.

Bećarac je oblik narodne pisme koji je u početnom obliku razvoja u obliku dvostiha, po pravilu deseteračkog, sa 12 do 14 riči, a kasnije povrimeno poprima oblik duplog dvostiha, pa i duže forme. On je vrlo racionalan, bez viška riči, kao formula, ko haiku današnji, jezgrovit. Bećarci su humoristične i satirične pisme čija je svrha nasmijati i zabaviti slušatelja, pokadgod poslati poruku. Često za one koji ne shvataju tu kulturu nebukvalnosti, neprenadraženosti, nepreusplahirenosti i svisne opuštenosti, pridstavlja nepoznanicu, kako skrivene poruke protumačiti, da li se od toga triba braniti. Oni koji tu kulturu shvataju, traže u tim stihovima dobru poruku i vedru ideju, po današnjem vokabularu – ne daviti i ne dramiti, bar kad si u gostima i na veselju.

Tradicija je to koja se baš nije prinosila s kolina na kolino, već prije svega od sviraca, nije se učila u kući već van nje, u godinama kada počinje momkovanje i divojčenje. Nema nikakvih dodornih tačaka sa junačkim vrimenima i epskom poezijom, a naročito sa duhom epike, kako neki autori navode. Kao oblik narodnog stvaralaštva potpuno je zaboravljen, a poručuju ih u svadbama i na veseljima još samo stariji ljudi. Bezobraznih bećaraca, takozvanih “cajki”, koje su se svirale I pevale izjutra kad već starci I dica odu na spavanje, neće danas da vam kažu ni oni koji su ih u svadbama kadgod redovno izvodili da nasmiju i zabave narod.

Tekst bećarca u pivanju glasi približno ovako:

Ej, bila bluza sva mokra od suza,
Ej, bila bluza sva mokra od suza,
Sve zbog lole što se s drugom voli,
Ej sve zbog lole što se s drugom voli.

Znači vidimo Ej na početku većine stihova, a često i hej koji ima funkciju sloga, međutim iz rada profesora Branka Ćupurdije¹ vidimo da se u Gorskom Kotaru, naročito u Drežnici koristi i haj, ej hej, aj. Vidimo iz ovog rada da se tamo na bećarac pleše i igra, dok se u Vojvodini koliko sam ja mogao da saznam do sada, samo peva uz pratnju orkestra. Očigledno da se bećarac preko Slavonije, naročito među Šokcima razvio sve do Like i Gorskog Kotara. Čak ako tamošnje bećarce uporedimo sa našim vojvođanskim, vidimo začujujuće sličnosti, dok su razlike između srpskih i bunjevačkih bećaraca relativno teško uočljive. Evo nekih iz Drežnice:

Svirajte mi lagani bećarac,
Pa da vidiš kakav sam pijanac.
Štoj bećara toga više nema,
Nema, nema, odavde do Srema.

Vatajte se curice do mene,
Dok se nisu povatale žene.

Aj, tambura se čuje iza brega,
Aj, ide lola i njegov kolega.

Iz reči lola, možemo naslutiti vojvođansko poreklo ovog bećarca, ali je iz sledećeg jasno ličko poreklo:

Lika goji konja i junaka,
Gorski Kotar lepi devojaka.

¹ Branko Ćupurdija, „Tragovi društvenog života u bećarcima iz Drežnice“, pregledni rad na Odeljenju za etnologiju i antropologiju, Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, UDK 392(497.11)

S obzirom na ogroman broj Bunjevaca u Liki i Gorskom Kotaru, za nas su ovi zapisi od velikog značaja.

Evo nekoliko srpskih bećaraca iz Vojvodine, kao ilustracija nekadašnje kompaktnosti kulturnog prostora, koji se sada degradira čak i unatrag, po raznim osnovama, a naročito po konfesionalnom.

Najdoslediniji prikaz bećaraca dao je Mladen Leskovac koji kaže: “Bećarac je naša najkraća narodna pesma. Pored toga ona je, kao nijedna druga, čak i obimom uvek ista. Siromašan je, kratkodah i škrt distih, a po pravilu samo i isključivo to. Ona se na taj način naglašeno izdvaja još i tom svojom doslednom a u narodne pesme inače baš nimalo i nikako uobičajenom crtom, kao da, a prema našim već sviklim pretstavama o klasičnoj narodnoj pesmi, i ne bi bila sasvim i možda do kraja prava narodna. Poseban a istorijski i stilski potpuno istovetan izuzetak predstavlja njoj po izvesnom veoma bitnom a zajedničkom unutrašnjem raspoloženju i atmosferi, najviše međutim baš po istovetnoj uslovnosti postanka, veoma slična ali od nje istovremeno ipak znatno drugačija šaljka. Nije poskočica, iako se katkada dabogme baš i sasvim efemernog njenog zadatka – graniči sa njom ili se, doduše u sasvim izuzetnim primercima, prividno a više potpuno slučajno, s njome čak i poklapa..Lirska pesma, bećarac je isključivo i samo još i pevana pesma. To ni za trenutak ne treba smetati s uma. Jer baš najviše tako, u kompulsornom slivu sa svojim melizmom, i sav u njenom uzbuđeno razdraganom briu, bećarac živi, obnavlja se i traje u kao nepresušnoj životnosti svoga nasmejanog i lakomislenog mladalaštva. U celini, ređe se, a možda baš i nikako, peva kao solo arijeta, jer mnogo češće u duetu, još češće u horu. Pevaju ga momci i devojke, a na pravome i čistom izvoru njegova postanka i razvitka isključivo oni, sa naglim i plahim upadanjima, uostalim, precizno određenim: pesmicu samo započinje jedan, da bi je, redovno sa poslednjim slogom prvoga deseterca, spremno prihvatili i na kraju priveli ostali...Tu međutim može biti, pa i ima, i drukčijih stilova i izuzetnijih navika, zavisnih od mnogo čega; a ima i više melodija na koje se pesma peva, koji se sasvim po srpski, oslanja na neke vrlo popularne crkvene melodije. To je pesma koja se najčešće peva nasmejano, uz visok luk uzdignutih obrva, čak sa

obešenjačkim namigivanjem. Kao ilustraciju Mladen Leskovac navodi između ostalih slideće bečarce koje ću radi štednje prostora izneti – u istom redu, a novi stih pripoznaje se po velikom slovu::

Stao lola na četri šora, Lupa glavu na koju će stranu.

Oj bečari, ko vam konje hrani? Otac hrani, a sin se bečari.

Pevajte mi lagani bečarac, Nek se znade da sam švigarac

Hiljadice, šareno ti lice, Čini mi se, otićeš na svirce.

Mene nana neguje i gleda, Samo da me za mangupa ne da.

De si lolo, šta mi radiš, Jel kosiš, jel vinograd sadiš?

Čija kola klepeću sokakom? To su naša, idu sa salaša.

Kolika sam, još ljubila nisam, Al na sreću, večeras počecu.

Mesečina pendžer obasjala, Video sam di garava spava.

Mesečino zvezdo, alaj si visoka, Bil mi htela, poljubiti momka?

Ovim šorom nikad blata nema, Samo sada i kad kiša pada.

Savio se ruzmarin do straže, Lolo vraže, džandari te traže.

Pristajaću bosa na sokaku, Lolo moja, na tvojem opanku.

Ja mog lolu poznam kad kosi, Belu ružu za šeširoj nosi.

Ja u selu, lola na salašu, Dođi lolo, na belom čilašu!

Kad povežem delinsku maramu, Mora puknuti srce u deranu.²

² Mladen Leskovac, „Bečarac“ antologija, st.30-35, „Matica Srpska“ Novi Sad, dec.1957.god.

Bećarci su imali značajan uticaj na kulturu, u ono vreme mogli bi smo to nazvati i potkulturom, ali svakako značajnim segmentom narodnog života kod Bunjevaca, naročito iz perspektive današnjih etnomuzikoloških istraživanja. U tom smislu nezaobilazna je knjiga Marka Peića³ u kojoj je on sakupljač, odgovorni izdavač. U pridgovoru Peić naglašava: “Bunjevci su u bećarcima ocrnali svoje mlade dane – divovanje i momčenje, rad i nerad, vičitu borbu siromaštva i bogatstva, tugu i veselje, međusobno podržavanje, tako da se slobodno može reći da u bećarskim pismama nalazimo mali životopis bunjevačkog plemena. Tokom nekoliko godina sakupljao sam “bećarce” ili kako ih još Bunjevci nazivaju “šarance” i “šalajdane”, ne oduzimajući im, niti dodavajući ništa, nego ih iznosim u ovome vezu onakve kakve ih je od starine narod pivao, a kakve ih narod – pisnik i dan danas piva.” Knjiga je podijeljena na 12 zasebnih cilina, sa potrebnim pojašnjenjima. To su slideća poglavlja: “Šta sve Bunjevci vole i rade”, “Sličica iz divojačkog života”, “Šta sve pivaju divojke svome dragom”, “Šta sve pivaju divojke – veseljačice”, “Šta sve divojke pivaju dikinim nanama – budućim svekrovama”, “Šta sve pivaju momci divojkama”, “Šta sve pivaju momci – veseljac”, “Šta sve pivaju ljudi – veseljac”, “Šta se sve kritikuje u bećarcima”, “O kojim sve krajevima pivaju bećarci”, “Kakvi se bećarci još pivaju.” Za ovu u osnovi etnomuzičku temu, možda je najzanimljivije pridposlidnje XI poglavlje di čitamo:

Ala, ala da sam voda ladna, Ja bih znala di bih proticala, Usrid
“kera”, kraj “Novoga sela”, Pokraj “Gata”, kraj staroga zlata.

Da sam bliže gvozdrenoga puta, Držala bih diku s Tavankuta, S
Tavankuta najvećeg huncuta, Iz Mirgeša, najvećeg hireša, A da
mi je sa te Ćikerije, Ne daj Bože ti veće bekrije.

Kad sam sinoć ja išo iz “Gata”, Svaka cura otvorila vrata, Samo
moja pendžer sa sokaka, Otvorila pa me poljubila, Valjda me se
mlada zaželila.

³ Marko Peić, „Bunjevačke narodne pisme – hiljadu bećaraca“ Subotica, „Varosi Nyomda.

Otkad imam velik niz dukata, od to doba dika mi iz “Gata”. Ej dukati kurtala vas bilo, Ostavi me “novoselsko” milo.

“Novo selo” alaj si na bregu, u tebi se sokolovi legu, Novo selo alaj si na voću, Pa ne vidim diku kadgod oču.

“Novo selo” srebrom postavljeno, Samo jedna staza ostavljena, Kud se šeće moje drago cveće.

Svi “Kerčani” bacajte šešire, ja ću poznat koje j moje dike: Svi šeširi udaraju farbom, A mog dike cvićem I pomadom.

Tkaj mi nane šarene obojke, Da ja idem u “Ker” med divojke.

Već ću malo prkositi svitu, pa ja neću zapaćati diku. Za inat ću prkositi svitu, Pa ću držat komšiju za diku. Komšija mi svakidašnja dika, A “kerčanska” to mi je svečarska.

Bunjevački bećarci su često duži od dvostiha i duplog dvostiha. Zanimljivo je kako mlad u jednom takom dužem bećarcu Bunjevac razmišlja o životu koji snuje, a sve u šali, naravno alegorijski:

Da je meni što mi srce želi. Komad zemlje i malo salaša, Dobri konji mudrog kočijaša, Lipu marvu I ženu čuvarnu, Čopor svinja I pun podrum vina.

Ili sledeći, gotovo isti:

Da je meni što je srcu drago, Ne triba mi ni carevo blago: malo zemlje i malo salaša, Dobre konje, mudrog kočijaša, Lipu marvu i ženu čuvarnu, Sto ovaca i zelju magarca, Opakliju – dobru čobaniju, Stivu lulu I malo duvana, Na čast caru što ima katana.

Gošćenje je bilo na velikoj cini, ići i goste dočekivat, nazdravljati i gostima lipu rič kazati, danas ko da je izašlo iz “mode”, u napadima da je sve što je bunjevačko nebitno, da se triba “inkorporirati” u kakvu širu zajednicu, jer Bunjevci kako je Jo.Br. Tito kazo –Bunjevci nisu Bunjevci.

Al da baš vidimo kako su divanili gostima:

Domaćine od ovoga dvora, Živila ti domaćica tvoja; Koja nama isti piti dala, Jedva nas je željna dočekala.

Kada domaćin Bunjevac primeti da se gosti spremaju poći, on ih zadržava ričima:

Site gosti, nemojte mi spavat, Željan sam se s vama razgovarat, Razgovarat i pismice stvarat.

Kad gosti poziv prihvate, zahvalan domaćin piva:

Lipo j vidit di se braća paze, jedan drugom u goste dolaze, I zajedno piju rujnog vina, je li brate da je to milina.

O svojem salašu, gazdinstvu, risu, često pivaju u bećarcima:

Oj Bunjevci alaj ste na glasu, Goveda vam po dolovi pasu, Brondze zveče, a dolovi ječe, Srebrnjaci po džepovi zveče.

Ala j lipo salašarom biti, Milo ti je i zimi i liti; Salašaru ala si na glasu, Kad ti ovce po poljani pasu.

Lako j gazdi siditi u ladu, Pa gledati di risari radu: Risar kosi risaruša snosi, Džak na rame, daj mi gazda rane.

Mož poznati jedinka u majke, Više nosi čizme neg opanke.

Kritikujući veliku rastrošnost mladih bećarac veli:

Oj Bunjevci ala j ste u ladu, kad vam tako gazde propadadu; Gazde mlade ne vole da rade, A kumašu nosidu im mlade.

Pismu “Kolo igra tamburica svira” sa notama u aranžmanu Pere Tumbas Haje, Marko Peić objavio je upravo u knjigi o bećarcima. Ta se pisma među mađarskim Bunjevcima piva ko himna, na nju tamo ustaju, za razliku od Bunjevaca u Srbiji, koji su pismu “Podvikuje bunjevačka vila” usvojili kao zvaničnu svečanu pismu.

Bećarce pivaju ko divojačku i momačku poruku pa ženski, nežni bećarac kaže:

Spominjanje teško uzdisanje, Kad uzdanem, hoću da izdanem,
Uzdisanje ne padaj na travu, Već ti padaj diki po rukavu.

Imam diku ko rozmarin lipu, Nije svaki ni rozmarin taki: Visok
tanak, krasan ko jablanak, Imam diku rumenu pa lipu, Što je nema
na bilome svitu.

Voli cura svome diki da prkosi:

Lolo moja, brkovi ti plavi, Uzmi fikse pa ih nagaravi.

Lolo moja, brkovi ti crni, još ih malo bećarski zavrni.

Lolo moja garavo čeljade, Ja te ljubim, majka ni ne znade.

Lolo moja nemoj bećar biti, Bećaru se teško oženiti.

Cura zna biti tužna, a ipak oduška daje svojoj brigi kroz bećarac:

Sinoć mi se moje lane tuži, Da ga nana čerez mene ruži.

Diko moja ti se mene mani, Pa ispuni želju tvojoj nani.

Sinoć sam se posvadila s dikom, Tila sam ga udariti cigljom; Sad
moj dragi tumara po mraku, Ne bi l našo drugu u sokaku.

Sinoć kasno sidim pri misecu, Čekala sam koga više neću, Sinoć
kasno sidim na klupici, Vidim dragi ode drugarici.

Ljubi diko makar kaku drolju, Samo nemoj drugaricu moju; Kad
se drolje sve ljubiti dadu, Mene mladu čuvaj za paradu.

Nije mene ostavio lola, Ja sam njega, hulja mi ne treba.

Teško meni sad prolaze dani, Mladost gubim nikoga ne ljubim.

Da si diko ko rumena lala, Ne bi mene zabolila glava, Ja bi dragi lalu uzabrala, Pa bi mome srcu olakšala, Al si diko ko rumena ruža, Pa me boli i srce i duša.

U ovom poglavlju objavljen je tekst i notni zapis Pere Tumbas Haje bećarca “Ej stani diko”:

Ej stani diko alaj da ti nešto kažem, ala stani diko da ti nešto kažem, Srce veži oj da zamnom ne teži, Alaj ja ću moje da se ne razbole, Ej ja ću moje da se ne razbole.

Bećarac “Šta ću nane, boluje mi dika” dat je sa notama pere Tumbas Haje, u III poglavlju u dvi varijante:

Šta ću nane boluje mi dika, Iđi ćeri vidi bolesnika, Neću nane priće bola na me. Kad će prići, a ti nemoj ići, Već pošalji po komšiji lika, Crnih šljiva iz našeg šljivika.

Ili druga varijanta:

Šta ću nane boluje mi dika, To je meni žalost privelika, Boluj diko, al nemoj umriti, ja ću tebi ponude doneti: Crnih šljiva sa zelene grane, I jabuka rukom uzabrane.

Imućni salašari dolaze ujutro na nediljnu užnu kod roditelja u varoš, pa cura piva:

Štogod ima u nedilji dana, Svi su dani od srebra kovani, A subota od suvoga zlata, Subota će nedilju doneti, A nedilja diku sa salaša, Dika meni medenih kolača.

Šale se Bunjevci i o crkvenim praznicima, iako su iskreni i dobri virnici:

Jedva čekam da mi Božić dođe, Pa da idem pača i kolača; Oj Božiću dobro mi je na te, Ja bi dao tri Uskrasa za te.

Naročito je zanimljivo VI poglavlje pod nazivom “Uskočkinja”, jer se u vrime o kojem pišemo često dešavalo da mlada “uskoči” za momka,

odnosno da pobjegne protiv volje roditelja kod momka. L će dati pa neće ni znati, Pa će diku svojim zetom zvati.

Još ću danas zahvaliti nani, Hvala nani na njezinoj rani.

Kad me dika uskočiti zvala, ja sam mali odgovor mu dala: Subota je diko sramota je, Nedilja je diko, grijota je, pričekaj me diko do jeseni, od jeseni rakijom se ženi, Nakiti je i pošalji meni, A ja ću je lipo dočekati, Dočekati na avlijski vrati.

Vedro nebo i po njemu grane, Uskočiću, ne čuvaj me nane, Za to lane što me ružiš nane. Uskočiću, al uveče neću, Već za dana, nek me vidi nana, Nek ne kaže da sam očla sama.

Šta sve pivaju momci veseljaci:

Žene ljubim što mi troška daju, A divojke što me pripoznaju.

Al sam pijan pa ne vidim leđa, Kroz košulju ispala mi pleća, Nisu pleća, već garava leđa, Pijanico što kući ne težiš, Već ti hoćeš u blatu da ležiš.

Božem prosti što je za mladosti, Za mladosti svakake ludosti.

Bećar jesam bećarski se vladam, Čudo mi je kako ne nastradam.

Bećar jesam bećarski se šišam, Pa zato se oženio nisam, Huljiću se i bećariću se, imam kada i oženiću se.

Curo mala ti si štetovala, Što se nisi za mene udala, Barem bi se naspavala sama, Načistila kaljavih čizama.

Da sam gazda nikad ne bih spavo, Već bih lanac, po lanac prodavo, Pa bih novce divojkama davo.

Da bi bio mator čika dika, Svakog sveca brkove podseca, Brije bradu vara curu mladu.

Dok sam bio mlađan pa bez brade, Ljubile me i cure i mlade, otkako me obasula brada, Ne ljubi me ni cura ni mlada.

Poderane nosim pantalone, A curama kupujem bombone. Al odsele kupovati neću, Nek dinari po džepovi zveću. Dinari nam govore da je ovaj bećarac novijeg datuma.

Svirajte mi devet tamburaša, pratite me do moga salaša, Do salaša petica je vaša, od salaša što vam dade snaša.

Bunjevci su svileni jaganjci, A mrže ih hulje i magarci, Nek nas mrže, Bog će im suditi, Što hoćedu neće tako biti.

U bećarcima često se kritikuje zloba:

Alaj nane, alaj zloba na me, Ko na kera koji gazde nema. Zloba zamnom, što ne mogu samnom, A nek zlobe, neka zamnom viču, Mene moje čarne oči diču, Mene diču obrve i lice, Amog diku tanke nausnice.

Čujem diko da ti je sramota, Da sam tebi ja cura sirota, Ta ako sam siromašna ćerka, Takvom gazdi mogu bit švalerka, Sramota ti od mene divanit, al ti nije kod mene osvanit.

Jel ti ruga gazdačka divojko, Jel ti ruga kad te ljubi sluga, Nije ruga kad me ljubi sluga, Već je ruga kad neće ni sluga.

Pridamnom se moja dika klela, Da u mene šogorica nema, Nije prošla ni nedilja dana, A meni se šogorica javlja, Šogorice u bilom piketu, Miliija sam diki u parketu, Šogorice u bilom keceljcu, Ne otimaj dragog pri misecu, Šogorice gola opucana, Pazi dobro bićeš zaluckana.

Na kraju navešću redom kojih osam bećaraca u knjigi Marka Peića su štampani zajedno sa notama, u aranžmanu Pere Tumbas Haje: “Kolo igra tamburica svira”, “Ej stani diko..”, “Oj šta ću nane..”, “Ej zora zori pozdravljenje zvoni”, “Dođi diko ma na zoru bilo..” Kad zasvira tamburica”, “Ej zora zori lipo već svanjiva” i “Ej čarne oči”.

U desetercu su Bunjevke pivale i groktalice ko uvijek epske pisme, ali i svatovce ko jedan oblik uobičajenih svatovskih pisama. Svatovac je jedan od načina komunikacije svatovski učesnika i važnih pojedinaca, ko

muzički lajtmotiv svatovskog slavlja. To je samo ženska svatovska pisma u destercu, pivana za cilo vrime trajanja svatkovanja, o njezinim učesnicima, budućim dužnostima mlade, odnosima prema roditeljima, svekrovi budućoj, porodici. Ko i kod bećaraca, u svatovcu je poenta na posljednjim stihovima. Tekst svatovca se često improvizuje, nastaje u trenutku tokom svatova, koji je oblikovan u formi deseteračkog dvostih, kojem se na početku i u sredini napiva mogu umetnuti uzvici ej, aj il oj. Svatovac su pivale divojke na čelu svatovske povorke, isključivo a cappella izvedbi, dok su bećarac pivali i svirali obično muzičari na kraju svatovske kolone, ko i u toku svatova, prvo uz muzičku pratnju gajdaša sa mehom, a kasnije uz tamburaški orkestar. U svatovcu divojke pivaju:

Klapila sam ja vinac na glavi, ako Bog da bit će i na javi.

Kuvarice otvori kapiju, da ti rudu u nju ne zabiju.

Ne plač nane kad ti ćerka ode, već ti plači ako natrag dođe.

Ja na stara kola neću, Stara kola ne klepeću, Već na nova kola oću,
Nova kola sve klokoću.

Tiraj kume riđu, Da te ne obiđu.

Tiraj kume mrkova, Priko toga korova.

Melodijska linija i kadence melostihova, pridstavljaju uglavnom (melodijska linija) ili sasvim (kadence) posebno obiležje bećaraca. Kod pivanja bećaraca poruka je na prvom mistu, a muzika na drugom. Posebni način uobličavanja melostrofe, ko zaokružene muzičko-poetske ciline, čini drugo značajno obilježje bećarca, al ga ko ni metroritmička struktura, ne odvaja od drugi napiva. Današnji bećarci imaju utvrđenu četvorodilnu formu koja se poklapa sa čitavim bećarcom, a čine je četiri trotaktna melostih. U okviru četvorodilne forme, danas je u upotribi gotovo isključivo rimovani dvostih. Postoje mnogobrojne varijante prve polukadence, koje se razlikuju po pravcu iz koga se melodijska linija uliva u tonove na primer b1 ili d2 ko i po ritmičkim vridnostima, al je zvučni učinak uvik isti. Drugi, treći i četvrti melostih, po pravilu se završavaju na finalisu, odnosno na tonu koji se nalazi u sklopu dominantnog trozvuka. Posebnost bunjevačkog bećarca ogleda se upravo u izgledu melodijske linije, koja proističe iz tonskog niza neuobičajenog za bećarac. Njegov tonski niz kod Bunjevaca, odlikuje se kolebljivošću terce i hiper-

tonike u odnosu na finalis, što ovim bećarcima daje izvesnu arhaičnost i nameće štogod drugačiju harmonizaciju od one koja se primenjuje za sve druge varijante bećarca. Najosobniju muzičku karakteristiku bećarca, po kojoj se on nedvosmisleno razlikuje od drugi, po ritmu slični napiva, čine kadence. Raspored polukadenci melostiha u okviru melostrofe uslovljava muzički oblik bećarca, i to na slideći način: prvi melostih, u bećarcima koji se danas pivaju, uvijek se završava na maloj terci jel čistoj kvinti u odnosu na notu finalis, odnosno na subdominantu, s obzirom na to kako se bećarac harmonizuje sa instrumentalnom pratnjom. Odstupanja od kadenci melostiha, u savremenim izvođenjima najčešća su kad se piva uz instrumentalnu pratnju. Prilikom slušanja ta se odstupanja ne primećuju, jer se kreću u okvirima tonova koje harmonski ispunjava instrument. Jedna od bitnih osobina u sviranju i pivanju bećaraca čini dinamičko nijansiranje, koje čak učestvuje u izdvajanju posebnih tonova bećarca. U starijim slojevima narodnog pivanja, dinamička raznolikost bila je neznatan činilac muzičkog izlaganja – uglavnom se pivalo punim glasom forte, sem niki izuzetni kategorija, ko što su, na primer, uspa vanke. Uz tako izvodjenje napregnutim glasom išo je i specifičan tempo. Na ovaj način se pivaje najčešće i brzi bećarci – znači, jačim glasom i oštrijim tempom. Lagani bećarci izvode se tiše i mekše po boji glasa, često uz korišćenje vibrata u produkciji tona. Tempo bećarca, mada ne spada u osnovne muzičke odlike, čini jednu od vrlo bitnih odrednica pojedinih tipova bećaraca. Brzi bećarci, koji su silabičkog karaktera, najčešće su stabilnijeg tempa, ustaljenog od početka do kraja pivanja.⁴ Lagani bećarac se naprotiv odlikuje fleksibilnijim tempom koji odgovara gipkoj, nakićenoj melodijskoj konturi i utiče na isticanje meraklijskog utiska ovog načina pivanja. Ko i niki druge pomenute karakteristike pivanja bećarca, izmina tempa je jedna od kategorija manira u pivanju svakog izvođača i više jel manje dolazi od njegove sopstvene kreativnosti.⁵

Terenska istraživanja u 2018. godini koja sam pokušavao obaviti među iskusnim svircima na području Subotice i okoline pokazala su da im je

⁴ Ana Matović, „Bećarac u Vojvodini – oblici i razvoj“, Novi Sad, 1998.

⁵ Tamara Babić, „Bećarci“, Bunjevačka Matica, Subotica

bez instrumenta, bez melodije teško reprodukovati tekst. Svesni su da su poneki od njih bili prava „riznica“ bećaraca, sa u više slučajeva poznavanjem na stotine bećaraca, u jednom slučaju harmonikaš je spominjao čak broj od hiljadu. Postoji u međuvremenu od knjiga koje sam naveo i današnjeg vremena jedan problem u savremenom poimanju pojma bećarac. Mnogi kadgodašnji bećarci vremenom su podobijali složenije forme, sa više pivanih strofa koje su potekle na podikojem starom bećarcu u dvostihu, jel duplom dvostihu, pa se njegova vrcavost ublažila. Tako su mi uglavnom govorili „cajke“, kojima je polni odnos muškarca i žene u osnovi, poput „Crvenog bana“ Vuka Karadžića. Dakle takve teme su na naše iznenađenje u Vukovo vreme često „literarno“ u narodu uobličavale, dok se danas u vreme internet besplatne dostupnosti pravih skarednosti, „cajke“ etiketiraju kao skaredne, neukusne i nepristojne. Jedan od kazivača bio je harmonikaš Joso Milodanović Čočo:

Oćemo nećemo, Ta oćemo, dašta ćemo, Ovako se kuća teče, Kraj tambure, svako veče.

Zbogom ostaj domačine mili, Sad odlaze tvoji gosti mili, Nismo došli tebe da gledamo, Već smo došli vino da pijemo, Da se veselimo.

Kumuj kume, sad je tvoja vlada, Opraće ti noge nova mlada.

Drugi kazivač bio je kontraš Marko Benčik Makelja od kojeg sam zabilužio:

Teško ženi koja je poštena, Kad ostari nema uspomena.

Otac veli obisi se sine, Oću tata, curi oko vrata.

Imam novca, da mu ljubim oca, Ne stidim se ni jednog trgovca.

Tiraj kera moja lutka bela, Tiraj kera, kad si započela.

Ja udovac, a žena mi živa, To je svemu komšinica kriva.

A što mene svitujedu žene, Kad su žene još gore od mene.

Ala sam se šilera natuko, Jedva sam se do kuće dovuko.

Na plavuše čuvajte se ljudi, Plavuša se triput noćom budi, A i smeđa ne smi da se vređa, Ponoć dođe, okrene ti leđa.

Od Sombora pa do Subotice, najlipče su naše Bunjevičice, Bunjevičice alaj lipo spavaš, Pušti mene da vidim šta sanjaš.

Ah što name cilo selo viče, Šta ja radim, šta se koga tiče.

Sirotom, golom, bosom, Nigdi pomoći nema, Od sad pa do veka.

DOĐI DIKO MA NA ZORU BILO ...

Andantino Aranžirao: Pere Tumbas-Hajo

Dođu di-ko ma na zo-ru
plavu i do-dju di-ko ma
na zo-ru plavu i ja ću dr-
žat na pen-džeru gla-vu i ja
ću dr-žat na pen-džie-ru glavu

Ova istraživanja svakako treba i biće nastavljena u 2019. godini. bilo bi naravno znatno bolje da su ona vršena pre dvadesetak – tridesetak godina, što pokazuju istraživanja Ane Matović koja je obavila u 12 mesta po Vojvodini u periodu od 1985. do 1987.god. kada je od 35 kazivača zabilježila skoro 400 bečaraca, koji su tada očito bili još u živoj upotrebi. Naša je sreća što se možemo osloniti na sakupljački rad Marka Peića, ali svakako ne trebamo zaboraviti na živo tkivo bečaraca, koje je nestajalo i nastajalo u poslirratnom periodu.

Velika narodna skupština 1918

Žene parlamentarke na Velikoj narodnoj skupštini 1918. godine

Suzana Kujundžić Ostojić

Završetak Prvog svetskog rata i prisajedinjenje Vojvodine Srbiji bio je veliki društveno-politički korak. Veći je time što su delegati za Veliku narodnu skupštinu birani na osnovu muških i ženskih glasova, a na samoj skupštini bilo je i sedam žena. Svojim humanitarnim radom, zalaganjem za ženska prava bile su dobro poznate u svojim gradovima, pa su time i dobile glasove birača. Velika narodna skupština bila je svetli istorijski primer i trenutak, ali će on brzo zgasnuti i veće promene po pitanju prava žena, na žalost, čekaće završetak Drugog svetskog rata.

Velika narodna skupština 1918. godine i pravo učešća žena u političkom odlučivanju

Od 757 delegata na Velikoj narodnoj skupštini, održanoj u sali Hotela „Grand” u Novom Sadu 25. novembra 1918. godine, na kojoj je proglašeno prisajedinjenje Banata, Bačke i Baranje Kraljevini Srbiji (Srem je to uradio dan ranije na Velikom narodnom zboru u Rumi),¹ bilo je i – sedam žena. Bile su to četiri Srпкиnje i tri Bunjevke: Milica Tomić, Mara Jovanović, Olga Stanković, Anastazija Manojlović, Mara Malagurski,

Katica Rajčić i Manda Sudarević. Na Skupštini je trebalo biti osam žena, naime na dan održavanja Velike narodne skupštine umrla je Savka Subotić, iz Novog

Sada, *predsednica Srpskog narodnog ženskog saveza*,² zajedno sa svojim članicama poslale su javni apel *Internacionalnoj feminističkoj alijansi* da

¹ Drago, Njegovan, *Prisajedinjenje Vojvodine Srbiji*, Novi Sad, 2004.

² Srpski narodni ženski savez, osnovan u Ženevi 1916. godine u izgnanstvu, predsednica Savka Subotić.

se spreči deportacija devojaka i žena od 13 do 40 godina u Austriju, gde su izložene krajnim poniženjima.³ Svojim učesćem na Skupštini, one su bile prve žene sa pravom glasa u to vreme, ne samo kod nas, nego i u Evropi.⁴

Par dana pre održavanja Velike narodne skupštine, u *Srpskom listu* objavljenom 17. novembra, 1918. pozvaće se srpski i bunjevački živalj, koji živi severno od Save i Dunava, da učestvuje u velikom istorijskom događaju.⁵

Pravo glasa na Velikoj narodnoj skupštini imali su Srbi, Bunjevci i ostali Sloveni, koji su navršili 20 godina starosti i koji su plaćali porez. Prvi put pravo glasa, ravnopravno, imala su oba pola, do tada ovo pravo imali su samo građani muškog pola. Delegati za Veliku narodnu skupštinu došli su iz 211 opština, a bili su izabrani na javnim zborovima, a za jednog delegata trebalo je da

glasa aklamacijom 1000 građana. Na spisku se našlo i sedam žena, koje su u svojim gradovima, zbog svog društvenog i političkog rada i zalaganja, očigledno bile priznate i poznate. Došle su iz Novog Sada, Pančeva i Subotice. Kraj Prvog svetskog rata i Velika narodna skupština Srba, Bunjevaca i ostalih Slovena 1918. godine donela je sa sobom slobodu, po-

³ Sandra, Iršević, <https://naslovi.net/2017-11-23/dnevnik/zene-koje-su-se-izborile-da-budu-deo-velike-narodne-skupstine-1918/20787619>, 1. 10. 2018.

⁴ Sandra, Iršević <http://www.bunjevacka-matica.org/zene-delegate-na-velikoj-narodnoj-skupstini-srba-bunjevaca-i-ostalih-slovena-1918-godine/>, 1. 10. 2018.

⁵ „Проглас српског народног одбора”, *Српски лист*, Год. 1, бр. 1 (24. октобра 1918).

letnost nacije i dah novog doba koje tek dolazi. U Velikom ratu, kako su ga zvali, učestvovalo je 33 države, mobilisano 74 miliona ljudi, a život je izgubilo 30 miliona, gde je mnogo srpskih, bunjevačkih i drugih sinova stradalo.⁶ Vest o proboju Solunskog fronta i brzo napredovanje srpske vojske prema severu i Subotici biće ta koja će pokrenuti želju za organizovanjem u novonastaloj političkoj situaciji. Narod želi slobodu, slobodno nacionalno izjašnjenje, kao što ga propagira Vilson, želi svoju državu i svoja prava. Po celoj Vojvodini osnivaju se Narodni odbori, koji planiraju kako preuzeti vlast od pobeđenih, kako dočekati srpsku vojsku i kako da život teče što normalnije, bez trzavica i po mogućstvu bez žrtava.

S obzirom na prava žena, koja su imale, prema Građanskom zakoniku Srbije, kao i pravima žena, koja nisu puno veća bila ni u Austro - Ugarskoj, postavlja se pitanje odakle žene na Velikoj narodnoj skupštini? Jaša Tomić, suprug Milice Tomić, postaće predsednik Srpskog narodnog odbora i Srpske narodne straže,⁷ pa će 3. novembra, predložiti narodu da sam odluči o „rešavanju svojih privatnih i nacionalnih stvari”.⁸ Kao uticajna politička i društvena ličnost, i ceneći društveno-politički rad i borbu za prava žena, svoje supruge Milice, ali i njenih koleginica, Tomić će uticati i na to da i žene imaju pravo glasa na Velikoj skupštini. U svojim tekstovima Tomić piše kako su i žene spremne i sposobne da vode javne poslove, da imaju visoku svest o društvenoj zajednici, te da su objektivne u donošenju značajnih i velikih odluka. Ipak, u ondašnjoj Srbiji, Tomić po ovom pitanju nije imao podrške. Tome svedoči i činjenica da će Milica Tomić na predkonferenciji, predložiti da se i žene uključe u rad odbora za ishranu i društvene reforme, kao i da se analizira položaj žena u društvu, ali predlog nije prihvaćen.

⁶ Marija, Bojanin, *Zbornik radova sa simpozijuma „O Bunjevcima“ u Subotici od 7–9. decembra 2006. godine*, Nacionalni savet bunjevačke nacionalne manjine i Srpska akademija nauka i umetnosti, Novi Sad 2007, str. 36.

⁸ Властоје Д. Алексијевић, Милица Јаше Томића - портрет, Дело, год. II, бр. 62 (22. 12. 1940.) стр. 2.

Kada je u Srbiju stigao izveštaj sa Velike narodne skupštine, kao i vest da je na njoj bilo žena i da su delegati birani i na osnovu ženskih glasova, bilo je onih koji su smatrali da rezultati nisu validni. Takvi stavovi ne čude, ako pogledamo društveni položaj žene u to vreme, one su još uvek diskriminisane, od zakonodavstva, školstva, političkog i javnog života, u institucijama, crkvi, bilo da žive u gradu ili na selu.⁹ Svet je u to vreme bio podeljen na dva dela, muški – kom je pridao rad i javnost, i ženski omeđen kućom i domaćinstvom. U tom njihovom, kućnom carstvu, žene su bile zadužene za čuvanje doma, ukućana, da prenose i čuvaju kulturu, jezik i veru na mlade naraštaje.

Pravni položaj žene, prema Srpskom građanskom zakoniku 1844–1946. godine ukazuje da su one duboko diskriminisane, pogotovo u oblastima poslovne sposobnosti, zatim u porodičnom i naslednom pravu, kao i u okviru porodične zadruge.¹⁰

https://www.google.rs/search?biw=1517&bih=741&tbm=isch&sa=1&ei=Owq_W56HGsprgTFt7oY&q=+fotografija+sa+velike+narodne+skupštine+1918&oq=+fotografija

Porodične zadruge u Subotici i njenim selima, piše prof. dr Branko Ćurpudija, imale su drugačije običajno pravo oko deobe. U srpskim zadrugama prilikom raspada zadruge ili smrti starešine žena je mogla naslediti manji deo, nego muškarci, dok je u bunjevačkim zadrugama za nasled-

⁹ Zbornik, Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka br. 2, Položaj žene kao merilo modernizacije, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 1998.

¹⁰ Isto, str. 11.

stvo žene taj deo bio veći, skoro jednak kao za muškaraca.¹¹ Kod Bunjevaca se vodilo računa i da se identitet žene iz njene primarne porodice ne izgubi, pa je bilo obavezno na grob pokojnice uvek uklesati i njeno devojačko prezime.¹²

I nakon šesnaest godina od donošenja ovog Zakonika, prof. Perić će reći: „Kroz ceo sistem Građanskog Zakonika našega sprovedena je misao da je čovek nešto više od žene i da mu se, zato, mora zajamčiti i jedan povlašćeni pravni položaj: čovek je jedna vrsta plemića a žena jedna vrsta sebra”.¹³ „Građansko pravni položaj žene prema Srpskom građanskom zakoniku u celini je bio inferioran, u svim oblastima, s napomenom, prvo, da je neravnopravnost bila najdrstičnija u naslednom pravu i, drugo, da je ona bila veća kod udatih nego kod neudatih, udovica ili razvedenih žena”.¹⁴ Udajom žena bi gubila pravo poslovne sposobnosti, i bila je tretirana pred zakonom isto kao neuračunljiva osoba ili raspikuća, a za bilo kakve pravne poslove bila joj je potrebna saglasnost muža, kao i za zasnivanje radnog odnosa. Žena nije mogla biti ni svedok u pisanju testamenta, nije mogla biti ni staralac. Imala je pravo sačiniti testament, ugovor o nasleđivanju, da vodi spor sa mužem oko nekog svog ili imovinskog prava.

Sve do kraja Drugog svetskog rata u većini evropskih zemalja, ali i ostalih jugoslovenskih zemalja (Hrvatskoj i Slavoniji, Sloveniji, Dalmaciji, Vojvodini, Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori), porodično pravo biće obeleženo dominacijom muškarca nad ženom. Čak su i deca u slučaju razvoda braka, osim ako nemaju manje od četiri muška i ženska ne manje od sedam godina, obavezno pripadala ocu. Žena nije mogla biti pravni naslednik umrlog, već samo uživatelj ili osoba sa pravom na pristojno izdržavanje, a kod udovica „udovički užitak”, koji se gasi u sluča-

¹¹ Бранко, Тупурдија, *Суботица и околина*, друго измењено и допуњено издање, 1993, стр. 99.

¹² Zvonko, Stantić, *Kultura Bunjevaca – tradicija i savremenost, rad iznet na tribini Kultura Bunjevaca – tradicija i savremenost*, avgust, 2018. Subotica.

¹³ Ž. Perić, „Zadružno pravo po Građanskom zakoniku Kraljevine Srbije”, *Arhiv za pravne i društvene nauke*, XIII/1912, str. 95.

¹⁴ Zbornik, *Srbija u modernizacijskim procesima* 19. i 20. veka, br. 2, Položaj žene kao merilo modernizacije, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 1998, str. 15.

ju da se ponovo uda. Žena nasleđuje umrlog samo ako nema muških potomaka. Srpsko društvo je tokom 19. i 20. veka bilo organizovano u porodičnim zadrugama, koje su bile zastupljene i još kod nekih slovenskih naroda, poput Hrvata, Crnogoraca, Bugara, Rusa, ali i kod Bunjevaca. Ipak, običajno pravo se u mnogome razlikovalo od onog kako je predviđeno Građanskim zakonikom – po individualnoj svojini članova zadruge u kojoj svaki član ima svoj deo. Ali, Zakon ženu u toj zadruzi vidi drugačije, naime, ona nije ni član zadruge, pa samim tim nema ni udeo u imovini, niti je imovinu mogla naslediti. Od ovog su izuzete ćerke 1859. godine, dok je za ostale odnose u okviru zadruge i dalje nastavilo važiti. Ovim je Zakonik sprečio da žena udajom odnese svoj deo, ali nije sprečio brzi raspad zadruge, kao vida organizovanog življenja.

Ovakva neravnopravnost u okviru imovinsko-pravnih odnosa nije bila ispravljena sve do 1946. godine. Živojin Perić, član Saveta, koji je bio za načelo ravnopravnosti muškaraca i žena, nije mogao uneti ništa u izmenama Zakonika, jer je znao da za takav predlog poslanici Srbije i Crne Gore ne bi glasali. Krivično-pravna zaštita žena u Srbiji, tokom 19. i 20. veka, bila je na nivou neravnopravnosti koju je u sebi sadržao i Zakonik, a muž je imao široka ovlašćenja nad ženom, pa i da je fizički kažnjava i zlostavlja. Nakon prisajedinjanja, 1918. godine, u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca ovaj krivični zakonik će biti poboljšan, tako su prvi put žene dobile krivičnopravnu zaštitu. Štiti se lična sloboda žene, njen telesni i polni integritet.

Položaj žene u Austro – Ugraskoj u 19. veku se počeo drastično menjati. Od žene koja je samo zatvorena u kuću i nema javno pravo glasa ili iznošenje svojih stavova, polako odlazi u istoriju.¹⁵ Problem rodne hijerarhije kulminiraće u 20. veku, a poslovi će biti podeljeni, ne samo na **ženske** i ne samo na ženske. Žene više ne brinu samo o kući i deci, one doprinose kućnom budžetu svojim radom. One više nisu samo izdržavana lica, već i hraniteljice. U ono vreme njihova mogućnost rada nisu bila brojna, ali pomagale su muževima oko njihovih poslova, prale tuđi veš za novčanu nadoknadu, bile vaspitačičice, učiteljice, poneka od njih

¹⁵ Mirko, Grlica, „Nesavršeni muškarci? Nikako!, Skice za studiju o položaju žene u austrougarskoj”, *Rukovet*, br. 7–8, 2009.

i privatna preduzetnica ili radnice u industriji, ali i u poljoprivredi. Ipak, za isti rad na poljoprivrednim zemljištima žena je bila 20 odsto manja u odnosu na mušku nadnicu. Industrijalizacija u obrađivanju zemlje izbacila je žensku radnu snagu, koja je radila sa srpom na njivi. Tako će mnoge Subotičanke ostati bez posla, i krenuti u druge krajeve, neke će otići u Srbiju, za koju traže pasoš, gde su se udavale, a kada je i Bosna i Hercegovina pripojena Austrougraskom carstvu, došlo je do talasa migracija žena bez posla.¹⁶

Školovanje ženske dece bio je jedini način da se sačuvaju od teškog i napornog rada, ali ni ono nije bilo dostupno svim društvenim slojevima. Ženska deca u Subotici mogla su, od polovine 18. veka, ići u osnovne škole, koje su tada podrazumevale jednu godinu školovanja. Da bi se naučile osnove čitanja, pisanja i najosnovnije matematičke radnje, kasnije će se u okvir obrazovanja uvesti i vezenje, šivenje i pletenje. Ovakvo školovanje bilo je dostupno devojčicama iz grada, srednjeg društvenog sloja. Škole su bile organizovane prema nacionalnoj ili verskoj pripadnosti, a od 1860. godine one mogu ići u sva četiri razreda. Pripadnice ženskog pola mogle su i na studije, ali tek od 1895. godine, odlukom Franje Josipa I, i to mogu studirati: filozofiju, medicinu i farmaciju, koje bi kasnije bile nastavni kadar u ženskim gimnazijama.

Biografije parlamentarki na Velikoj skupštini 1918. godine

Milica Tomić

(Novi Sad, 30. 11. 1859 – Beograd 24. 11. 1944)

Milica Tomić, devojačko Miletić, bila jedna od sedam žena, na Velikoj narodnoj skupštini, koja je ceo svoj život posvetila rodnoj ravnopravnosti, političkom i publicističkom delovanju.¹⁷ Bila je ćerka jednog od naj-

¹⁶ Isto

¹⁷ *Женско питање, Часопис жена – Милица Томић*, Музеј Града Новог Сада, 2012.

većih političara u Ugraskoj tokom 19. veka, Svetozara Miletića. Rođena od majke Anke, bila je prvo, od devetoro dece, koliko je rođeno, ali su preživeli samo ona i njen sedmorodeni brat Slavko.

Rasla u okrilju skladnog braka roditelja, okružena ljubavlju i razumevanjem, bila je jedna od retkih žena koje su se u ono vreme mogle školovati, što nije bilo dostupno većini ženske populacije. Bila je veoma talentovano dete, pa su joj roditelji omogućili privatne profesore, a kasnije, kada je odrasla, školovala se prvo u Novom Sadu, zatim u Pešti i Beču. Govorila je nekoliko jezika: mađarski, francuski, nemački i engleski. Zbog porodičnih problema, odnosno zbog hapšenja njenog oca, plan o studijama medicine je propao. Sa šesnaest godina, Milica vodi računa o očevoj prepisci i političkim poslovima, pa tako postaje i njegova saradnica. U svemu se dobro snalazila, jer ju je otac vodio sa sobom veoma rano, i bila je dobro upućena u njegova razmišljanja, poslove...¹⁸

Kada su Svetozara Miletića zatvorili drugi put (1876–1879) Milica će imati nepunih dvadeset godina i svoje političke stavove izneće javno u očevom političkom listu *Zastava*, pisane novim oštrim stilom, kako žene u ono vreme nisu pisale.¹⁹ Rasla je i stasavala uz saradnike ovog lista: Vladimirom Jovanovićem, Jovanom Ristićem, Svetozarom Markovićem, Gigom Geršićem i drugima²⁰ i izrasla u osobu realnih gledanja, potički zrele i samostalnu. Zbog zatvaranja Miletića, Milica će mesecima živeti u Vacu, kako bi bila pri ruci ocu, uspela je i da obezbedi prijem kod cara Franje Josifa, što je sigurno doprinelo skorom puštanju Svetozara

¹⁸ Властоје Д. Алексијевић, *Милица Јаше Томића - портрет*, Дело, год. II, бр. 58 (24. 11. 1940.) стр. 2.

¹⁹ Svoj prvi rad Milica je napisala i objavila u listu *Gertenlaube*.

²⁰ Властоје Д. Алексијевић, *Милица Јаше Томића - портрет*, Дело, год. II, бр. 59 (1. 12. 1940.) стр. 2.

Miletića na slobodu. Bolest oca, koja je uznapredovala nakon tamnovanja u zatvoru, dovodi do toga da Miletić biva ostavljen od svojih doskorašnjih saradnika i prijatelja. Povodom toga Milica će u *Zastavi* objaviti tekst *Nekoji prijatelji Miletićeви* (1886), koji će javno prozvati njegove saradnike koji su ga u bolesti napustili.²¹ U vreme izlaska teksta, Milica je već supruga Jaše Tomića,²² pa će većina misliti kako je taj tekst pisao on. Oštre reči u tekstu rezultovaće i kobnim događajem, Tomić će braneci kompromitovano ime svoje supruge od Miše Dimitrijevića, u dvoboju ubiti svog političkog oponenta. Ovo će imati posledice i po bračni par

Tomić, koga su vlasti u Srbiji osudile na doživotnu, pa kasnije na petnaestogodišnju robiju, da bi ga Kraljevska kurija u Vacu osudila na šest godina robije i na pet godina lišavanja građanskih prava, nakon zatvorske kazne. Milica će se ponovo naći Vacu, pomažući sada mužu, kao što je nekada ocu. Nakon očeve smrti, Milica hrabra i energična, pokreće list i kalendar *Žena* (1911–1914; 1918–1921), čija će ona biti vlasnica i urednica.

To je jedini novosadski ženski časopis, sa savremenom tematikom o borbi za prava žena u svetu, njihovom školovanju, postignućima ali i medicinskim i drugim savetima. Kroz njega će zagovarati stav o emancipaciji žena, pravu glasa i njihovom političkom angažovanju.²³ Pisala je i socijalnom položaju žene u srpskom društvu koji je nedostojan, visokom mortalitetu dece, praznoverju, nehigijeni, strahu od lečenja.

²¹ Svetozar Miletić umire 1901. godine, jer ga je tamnovanje fizički, psihički pa i zdravstveno potpuno izmenilo.

²² Isto, str. 2.

²³ *Женско питање, Часопис жена – Милица Томић*, Музеј Града Новог Сада, 2012.

Pored angažovanog rada na pisanju i stvaranju lista, Milica je bila i aktivistkinja, počela je u Dobrotvornoj zadruzi *Srpkinja Novosadkinja*, 1881. godine, a njenim zalaganjem osnovano je *Poselo Srpkinja*, 1905. godine. Iste godine osnivače i *Srpsku čitaonicu Posestrimu*, 1911. godine će se boriti za opstanak srpskih viših devojačkih škola, koje su ostale bez sredstava za rad zbog Srpskog – crkvenog narodnog sabora, protiv Aponjijevog zakona o školstvu sa Julkom Ilijić prikupiće 30000 potpisa koje su na ugarskom Saboru stvale na uvid. Milica Tomić imala jak uticaj i na srpske ženske organizacije u Vojvodini i šire. Sarađivala je sa ženama koje su se borile za ženska prava. Tokom Prvog svetskog rata, Milica će sa svojim mužem Jašom biti u izgnanstvu,²⁴ jer su ostali bez prihoda, list *Zastava* morao je prestati sa radom, kao i *Žena*. Vraćaju se u Novi Sad 1917. godine, i borba kreće ispočetka, pokreće se ponovo list *Zastava*, *Žena*, posle oslobođenja kreće i *Srpski list*.

Po završetku Prvog svetskog, rata 1918. godine, Milica Tomić bila je jedna od sedam delegatkinja na Velikoj narodnoj skupštini Srba, Bunjevaca i ostalih Slovena. U novoj državi Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, prava žena, nažalost, biće na margini svih državnih pitanja. Njihovo rešavanje postaće aktuelno tek završetkom Drugog svetskog rata, ali u toj borbi Milica nije učestvovala. Smrt supruga, 1922. godine, bila je presudna za njeno povlačenje iz javnog života. Odlazi kod svog rođenog brata Slavka u Beograd, koji je u to vreme bio na funkciji ministra zdravlja.

Vlastoje D. Aleksijević, koji je napravio seriju tekstova o portretu Milice Tomić 1940, godine u listu *Delo*, ovim rečima opisuje sada već ostarelu Milicu: „Nedavno smo je našli u njenoj usamljenoj sobici, još krepku i raspoloženu i pored njenih dubokih godina, pa smo slušali sa uživanjem njeno pričanje o toku audijencije, koju je imala kod austrijskog cara Franje Josifa. Išla je onamo da traži pomilovanje za svog oca. Svi detalji su tako živi i sveži, kao da nam prepričava događaj koji je videla pre par minuta. A to je bilo 1879. godine. I tako sa predmeta na predmet. Ona se

²⁴ Tokom Prvog svetskog rata Milica i Jaša Tomić živeli su u Jegri, Segedinu i Mezeturu.

seća daleke i bliske prošlosti, osvežavala je tuđe prošle živote, a to je značilo nešto”.²⁵

Milica Tomić umrla je 28. 11. 1944. godine u Beogradu, ispraćena malom povorkom prijatelja i rodbine.

Marija Jovanović

(Begeč, 1853 – Pančevo, 1939)

Marija Jovanović, devojačko prezime Baraković, rođena je u Begeču. Život je provela u nekoliko gradova pošto se udavala tri puta. Prvi put za Nikolu Stojakovića, kada odlazi u Bačku Palanku. Zatim se udaje za veleposednika Vasu Radosavljevića iz Tomaševca i konačno, treći put udaje se za Kamenka Jovanovića, čuvenog izdavača iz Pančeva.²⁶

Bila je i velika dobrotvorka. Zaveštala je svoju kuću, koja se danas nalazi u Ulici vojvode Bojovića 15 (1928) *Dobrovoljnoj zadruzi Srpkinja pančevačkih*. Uslov za ovo zaveštanje bio je da Zadruga osnuje Fond Marija Jovanović. Privredniku je poklonila 200 lanaca zemlje u Tomaševcu za školovanje talentovane i siromašne srpske dece.²⁷ Sudbina zaveštane kuće, ipak, bila je drugačija, za vreme Drugog svetskog rata, kuću Marije Jovanović je zaposela nemačka vojska, da bi posle rata bila nacionalizovana.²⁸

Na Skupštini Zadruga *Srpkinja* (1907), Marija Jovanović će kao odbornica podneti izveštaj o Radeničkoj (Zanatskoj) školi,²⁹ koju je Zadruga osnovala 1903. godine. Dve godine kasnije, na Glavnoj skupštini od 28.

²⁵ Властоје Д. Алексијевић, *Милица Јаше Томића – портрет*, Дело, Год. II, бр. 62 (22. 12. 1940), стр. 2.

²⁶ Đorđe Vukmirović,

<http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/reportaze/aktuelno.293.html:466335-Dok-su-Engleskinje-sanjale-Sedam-vojvodjanskih-dama-stvarale-istoriju-Srbije>, 1.10.2018.

²⁷ Isto.

²⁸ Isto.

²⁹ Radeničku školu Zadruga je osnovala 1903. godine.

februara 1909. prečasni Dušan Radulović podnosi izveštaj o radu iste škole i konstatuje njen velik napredak, do kog je došlo zalaganjem odbornika i upravitelja, kao i dobrotvora među kojima je i Marija Radosavljević (prezime po drugom mužu), koja je donirala 10000 kruna.³⁰

U dvorani *Srpske više devojačke škole*, u Pančevu 1894. godine osnovana je *Dobrotvorna zadruga Srpkinja pančevačkih*. Bila je to dvadeseta srpska ženska dobrotvorna zadruga u Austrougarskoj monarhiji, sa glavnim ciljem na humanitarnom radu, pre svega pomoć u školovanju srpske dece, rešavanju problema žene u društvu po uzoru na evropske žene, ali i doprinosu srpskom oslobođenju i ujedinjenju. Puna 34 godine *Zadruga* je koristila prostorije *Više devojačke škole* za održavanje skupova i skupština, kao i druge sale u gradu za priredbe. Godine 1928. *Zadruga* se useljava u kuću u današnjoj Ulici vojvode Bojovića broj 15, koju je darovala Marija Jovanović.³¹

Treći put, kada se Marija udala za štampara Kamenka Jovanovića (1911), nastaviće se Marijin dobrotvorni rad u još većoj meri. Kamenko i njegov brat Pavle celokupnu imovinu ostavili su u prosvetne i dobrotvorne svrhe.³² Zaveštaoci imovine imali su zahtev da se kuće ne smeju prodati, nego da se upotrebe za smeštaj srpskih kulturnih ustanova: *Pančevačkog srpskog crkvenog pevačkog društva*, *Srpske čitaonice* i *Javne knjižnice srpske*. Kamenko je bio pristalica Miletićeve stranke i poslanik na Srpskom narodnom i crkvenom saboru, na žalost nije dočekaio srpsko ujedinjenje kome je posvetio ceo svoj politički rad, umro je 13. oktobra, 1916. godine.³³ Marija, koja je bila 11 godina mlađa od svog trećeg

³⁰ V. J. Peštalić, <http://www.ecofeminizam.com/2017/11/27/marija-jovanovic-politicarka-i-humanitarka/>, 1.10. 2018.

³¹ Isto.

³² U novoj državi, nakon Prisajedinjenja, 19. i 20. februara 1919, trajala je zabava sa igrankom, za koju su pozivi upućeni majoru Petru Aračiću, kapetanu prve klase i načelniku štaba 1. pešadijske brigade Moravske divizije koji je komandovao 1. bataljonom 2. pešadijskog puka kneza Mihaila, koji je ušao sa srpskim trupama 9. novembra 1918. u Pančevo i pukovniku Ristiću, komandantu brigade, koji je odredio kom. Aračića da pređe sa bataljonom Dunav i oslobodi Pančevo.

³³ Njihova knjižara počela je sa radom 1872, a izdavačka delatnost 1873. (u vreme razvojačenja Banatske granice). Do Prvog svetskog rata objavili su skoro 500 dela.

supruga, prisustvovala Velikoj narodnoj skupštini 1918. godine, kao delegatkinja iz Pančeva.

Mara Đorđević Malagurski

(Subotica 20. 12. 1894 – Beograd 9. 7. 1971.)

Mara Đorđević, devojачko prezime Malagurski, etnograf i književnica, rođena je u Subotci. Bunjevačka porodica Malagurski, bila je poznata po društvenom i političkom angažovanom radu i zalaganju za bunjevački narod. Marin deda, Ivan Ico Malagurski bio je predsednik *Pučke kasine*, prve bunjevačke kulturne institucije koja je osnovana 1878. godine. U njegovoj kući česti su gosti bili bunjevački prvaci, koje je Ivan podržavao, pružao materijalnu i svaku drugu potporu bunjevačkim pokretima i idejama, u njegovoj kući u Štrosmajerovoj ulici počeli su irazgovori oko osnivanja Narodnog odbora u Subotici. Čest gost bio je i pop Blaško Rajić.

Ivan je imao četiri sina: Vranju, Josipa, Albu, Babijana i ćerku Josipu. Albe se bavio politikom, a Babijan je postao advokat, obojica su bili delegati na Velikoj narodnoj skupštini.

O toplim i pravičnim odnosima šire porodice prema ženama u kojoj je Mara rasla govori i sledeći zapis: „Sva deca Ivana Malagurskog nasledila su jednako, i kćerka isto kao i sinovi.”³⁴

Mara Malagurski školovala se u Štrosmajerovom zavodu u Đakovu, gde je bila jedinija Bunjevka. Nakon toga na Višoj ženskoj školi u Subotici. Engleski jezik studirala je u Londonu, pa se bavila i prevodnjem. Svoje prve radove, etnografske i književne počela je objavljivati već 1912. godine u listu *Neven*, pod pseudonimom Nevenka.

Godine 1914. uhapšeni su i odvedeni u logor Arad, gde je Kamenko umro. Ceo svoj imetak ostavili su u prosvetne i dobrotvorne svrhe.

³⁴ Vera, Korponaić, „Mara Đorđević Malagurski, Bunjevačka nošnja na kraljevskom dvoru”, *Rukovet*, broj 7–8, 2009, str. 17.

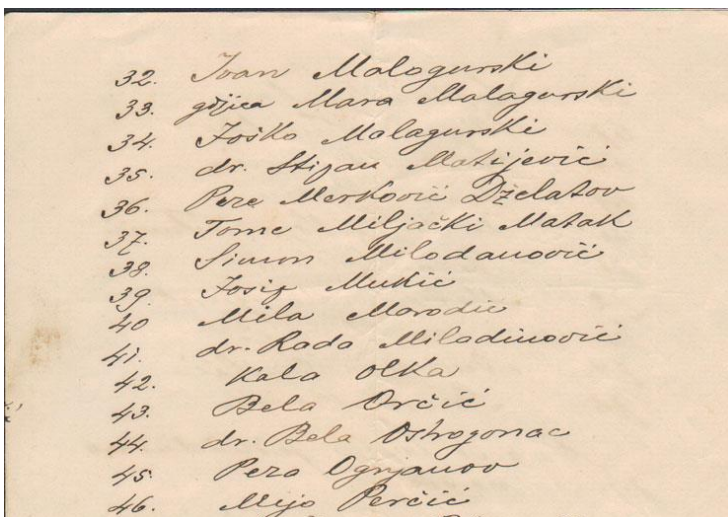

Foto: Dnevnik, RS – Zapisnik iz Subotice za izbor poslanika i troje delegata Malagurski.

Od 1925 godine objavljivala je i u drugim listovima: *Vardar*, *Zemljodilski kalendar*, *Književni sever*, *Misli*, *Glasniku Jugoslovenskog profesorskog društva*, *Bunjevačkim novinama* i *Bunjevačkom kalendaru*. Tokom ratnih godina, u vreme Prvog svetskog rata, književnim radom se bavila vrlo malo, posvetila se poslovima narodnog prosvjećivanja i društvenopolitičkoj propagandi. Sa oduševljenjem je dočekala kraj rata, a za doček Srpske vojske dala je izraditi ogromnu srpsku zastavu koja se vijorila na Gradskoj kući. Na čelu srpske vojske bio je Dragoslav Đorđević, kraljevski oficir, za koga će se Mara udati samo godinu dana kasnije. Đorđević će u Subotici obavljati funkciju velikog župana i gradonačelnika.

Zbog predanog i nesebičnog rada za Bunjevce Srpsko Bunjevačko narodno veće izabralo je Maru Malagurski za jednu od 84 bunjevačka delegata, gde je bila zajedno sa svojim stričevima Joškom, dr Babijanom i Albom Malagurskim.³⁵ Sa mužem Dragoslavom Đorđevićem, Mara će preći da živi u Beogradu, 1929. godine, gde je aktivno radila na zbližavanju Bunjevaca i Srba, ali i predstavljanju bunjevačke kulture i nošnje u ovom gradu. Dva puta je vodila bunjevačke devojke i momke u Beograd

³⁵ *Југословенски дневник*, 11. март 1934, Год. VI, бр. 58, стр. 4.

na dvor Karađorđevića, iz tih poseta proistekla je i slika njenog visočanstva kraljice Marije i male princeze Jelisavete u bunjevačkoj nošnji.

Priznanje za svoj spisateljski rad dobila je 1933. godine, njene priče objavljene pod nazivom *Vita Danina i druge pripovetke iz bunjevačkog života*, nagrađeno prvom nagradom na književnom konkursu Srpske kraljevske akademije nauka i umetnosti u Beogradu. Život u oslobođenoj i prisajedinjenoj Vojvodini, iz vizure mlade Bunjevke, koja dolazi iz Mađarske, pod kojom je nakon Trianonskog dogovora, 1921. ostao velik broj Bunjevaca i Srba, opisane u pripovetki:

Ni mrtva u tuđini

Kad sam odlazila prošle godine kući ositila sam lipo, čim sam prišla granicu, kako mi se nešto teško svalilo sa srca, i sve sam se bojala da od sriće niku ludost ne počinim. Ruke su mi se same širile, htela sam sav svit zagrliti... Zaplakala sam od radosti, kad sam čula da svi slobodno divane našim lipim bunjevačkim jezikom, i sve mi je drago bilo u duši, kada su me bisni konji moga baće poneli sa granice kroz zlatna polja naše slobodne zemlje. O, kako mi je dobro i toplo bilo tamo na svom rođenom i slobodnom tlu, a kako mi se stešćalo u duši, kada je došao dan da se vratim natrag, u tuđinu, gde ni sa svojim Markom ne smim slobodno divaniti, gde je sve tuđe, tuđe...³⁶

Njeno delo odmah je priviklo pažnju drugih književnica, Jelene Skerlić Ćorović, Milice Janković, Milice Kostić Selem i drugi. Stavovi su bili da se radi o veoma nadarenoj književnici, koja tek treba da stekne pravu veštinu u pisanju.³⁷ Za pripovetku *Vita Danina* dobila je nagradu SANU na konkursu Cijete Zuzorić (1928).³⁸

U Subotici je osnovala *Bunjevačko katoličko divojačko društvo* i *Diletantsko društvo* 1911. godine. Učestvovala je u osnivanju *Bunjevačke*

³⁶ Mara Đorđević Malagurski, *Vita Danina i druge pripovetke*, odlomak iz pripovetke *Ni mrtva u tuđini*, Bunjevačka matica, III izdanje 2012., str. 122

³⁷ Rukovet, broj 7–8, 2009, Mara Đorđević Malagurski, *Bunjevačka nošnja na kraljevskom dvoru*, ...

³⁸ Невенка Башић Палковић, *Српски библиографски речник*, том 3, Нови Сад, Матица српска, 588-589.

prosvetne matice 1927. godine, kao njena prva predsednica. Organizovala je brojne izložbe ženskih rukotvorina, veza, pisala tekstove za pozorišne predstave... Napisala je pozorišnu predstavu *Bunjevački običaji u slikama* Subotica 1926. godine. Ljubav prema pozorištu i njegovom vaspitnom značaju za narod shvatila je tokom školovanja u Đakovu, gde bila aktivna u ovoj oblasti.³⁹ Bunjevački običaji i nošnja bili su sastavni deo njenog stvalalaštva u etnografskog i književnog, iz ove oblasti je napisala i knjigu *Stara bunjevačka nošnja i vez*, Subotica 1940.⁴⁰

Nakon završetka Drugog svetskog rata i porodici Đorđević i Malagurski oduzeta je zemlja. Bunjevci su dobili, 1945. godine, naređenje da se imaju izjašnjavati samo kao Hrvati, protiv čega se Mara oštro budnila. Temu bunjevačkog identiteta, konstantnog pohrvaćivanja od katoličke crkve i istaknutih pojedinaca u hrvatskoj zajednici obradila je u knjizi *Bunjevka o Bunjencima*, 1941. Sve to bili su razlozi da se posle Drugog svetskog rata povuče iz javnog života. Mara i Dragoslav živeli su skromno i povučeno. Svake nedelje, ali i preko nedelje Mara je odlazila u katoličku crkvu, jer svoj osećaj za veru i potrebu obraćanja Bogu, nije izgubila. Marini roditelji, Josip i Kristina, imali su tri ćerke: Maru, Magdalenu, Anu i dva sina Loku i Ivana. Kako Mara nije imala svoje dece, a Ivan njen brat rano je ostao udovac, brinula se o njegovom sinu Ivanu mlađem, kao o svom detetu. Umrla je u Beogradu 9. jula 1971.

U knjizi *Bunjevka o Bunjencima* najavila je istorijsko psihološki roman *Pajica Kantorov* i objavila jedan deo priče, ali on nikada nije ugledao svetlo dana. Počela je pisati i psihološki roman *Ničiji*, ali je i njegoa sudbina ista, nestao je. Mara Đorđević Malagurski bila je nosilac ordena: Sv. Save V stepena, Belog orla V stepena, ruskog Crvenog krsta u Parizu i Krsta ruskih ratnih invalida.⁴¹

³⁹ *Југословенски дневник*, 11. март 1934, Год. VI, бр. 58, стр. 4.

⁴⁰ Mara Đorđević Malagurska, *Vita Danina i druge pripovetke iz bunjevačkog života*, Bunjevačka matica, III izdanje, 2012. Subotica, str. 19.

⁴¹ Невенка, Башић Палковић, *Српски библиографски речник*, том 3, Нови Сад, Матица српска, стр. 589.

Manda Sudarević (1882–1977)

Manda Sudarević, supruga Vranje Sudarevića, velikog župana Subotice. Bila je aktivna u *Dobrotvornoj zadruzi Bunjevaka*, gde je sarađivala sa *Dobrotvornom zadrugom Srpskinja Subotice*, Milicom Radić, oko pomoći srpskim vojnicima, koji su posle oslobođenja, 13. novembra 1918. godine, u velikom broju došli u Suboticu. Tako je uređena bolnica od 200 kreveta, sa pratećim potrebnim sadržajem. Kao žena lekara i sama je znala po-

dosta o medicini. Ova bolnica kasnije prerašće u bolnicu u Subotici. Među članicama Odbora koji se brinuo o ovoj bolnici bila je i Kata Prčić, poznata Bunjevka, koja se bavila književnim i naučnim radom.

Malo toga je zabeleženo o radu Mande Sudarević. Zna se da je bila angažovana u humanitarnim i kulturnim manifestacijama u Subotici. Njen suprug, Vranje Sudarević nakon Prisajedinjenja postao je narodni poslanik u Kraljevini SHS.⁴² U tim poratnim godinama *Jugoslovenski dnevnik* će prenositi njegove govore gde agituje za očuvanje bunjevačkog jezika tako što će u bunjevačkim mestima posao nastavnika obavljati oni koji govore bunjevački.

⁴² Sandra, Iršević <http://www.ecofeminizam.com/2018/09/17/manda-sudarevic-zacetnica-zenskog-pokreta-u-subotici/>

Anastazija Manojlović
(Subotica, 1889- Palić, 1974)

Anastazija Manojlović, devojачko prezime Dimitrijević, bila je supruga Dušana dr Manojlovića, koji je pripadao poznatoj porodici Manojlović u Subotici. Palatu Manojlović, jedno od najlepših zdanja u centru Subotice, bračni par zaveštao je pravoslavnoj crkvenoj opštini. U proteklih dvadesetak godina u tim prostorijama radi i deluje *Bunjevačka matica*.

Anastazija je učestvovala je u organizovanju mnogobrojnih dobrotvornih priredbi. Bila je angažovana i u radu Narodne kuhinje humanog dela *Dobro delo*, od *Dobrotvorne zadruge Srpkinja*, koje su delile ručak sirotinji. Dobrotvorna zadruga *Srpkinja* u Subotici bila je humanitarna organizacija, među prvim ženskim udruženjima sa ciljem da stipendiraju i pomažu školovanje siromašne ženske dece.

Manojlovići su bili jedna od najuglednijih i najimućnijih porodica iz Subotice. Sva tri brata Manojlovića Dušan, Vladislav i Jovan bili su takođe poslanici Velike narodne skupštine. Kada se subotička delegacija spremala krenuti za Novi Sad na Veliku skupštinu, oni su se našli upravo u Manojlović palati, a nedaleko od nje se nalazi Železnička stanica, jer su poslanici u Novi Sad išli vozom. Anastazija Manojlović je bila predsednica Gradske dobrotvorne organizacije, gde je za svoj rad došla odren *Dobro delo* 1937. godine.⁴³

⁴³ Zvonko Stantić, *Prilog biografiji Anastazije Manojlović*, neobjavljen rad, 2018.

Olga Stanković

(Subotica, 1865- Subotica, 1957)

Olga Stanković bila je supruga Vojislava Stankovića, direktora tadašnje *Hrvatske zemaljske banke* u Subotici, koji je i sam bio poslanik istorijskog zasedanja 25. novembra 1918. godine u Novom Sadu. O životu i radu Olge Stanković ima veoma malo podataka. Ono što je dostupno ukazuje na njen dobrotvorni rad u Subotici, gde je i provela ceo svoj život. Bila je učesnica brojnih akcija *Dobrotvorne Zadruge Srпкиnja Subotice*, gde su se žene u Austro – Ugarskoj bavile humanitarnim i prosvetnim radom. Ovo srpsko udruženje sarađivalo je i sa svim ostalim, humanitarnim i nacionalnim udruženjima u Subotici, od bunjevačkih, jevrejskih, mađarskih i nemačkih. Odmah po dolasku srpske vojske u Suboticu, Olga će se angažovati na **njihovom** lečenju.⁴⁴

Katica Rajčić

(Subotica, 1889- Subotica, 1967)

Katica Rajčić bila je supruga Aleksandra Rajčića, koji će posle Prvog svetskog rata biti zamenik gradonačelnika Subotice. Bila je izuzetno aktivna u očuvanju jezičkog blaga Bunjevaca. Čuvala je napisano, ali je i sama pisala. Zabeležen je podatak da je Tetuš, kako su je sugrađani od milja oslovljavali, gostovala na Radio Beogradu i pevala bunjevačke pesme. Njen suprug, Aleksandar Rajčić, bio je i direktor *Građanske banke* podružnice Subotica, jedan od osnivača deoničkog društva pod imenom *Bon-Ton*, kao i jedan od utemeljivača *Bunjevačke prosvetne Matice* tokom 1924. godine.

Zaključak

Ako pogledamo danas, 100 godina posle održavanja Velike skupštine, pravo glasa koje su žene imale na njoj bilo je jednako velik iskorak ka

⁴⁴ Jovanka, Simić, www.kcns.org.rs/agora/sedam-dama-velike-narodne-skupstine, 1. 10. 1918.

pravu žena, kao što je prisajedinjenje, u istorijskom smislu bilo za Srbiju, Vojvodinu i sve narode i nacionalne manjine u njima.

U Nemačkoj je ova vest o ženama na Velikoj skupštini pozdravljena, ali u nekim drugim evropskim zemljama nije naišla na odobravanje. Pravo žena na ravnopravnost sačekaće još jedan svetski rat, još jednu promenu režima i neke nove ljude i žene, koji će tadašnji svet promeniti iz korena. Komunistički sistem, koliko god imao mana, na koje se danas ukazuje, ipak je imao i svetlu tačku, a to je promenjen odnos prema ženama.

Iako je od donošenja Građanskog zakonika i njegove primene prošlo mnogo vremena, Srbija se danas bori ne sa pravnim, već sa moralno društvenim normama, koje još uvek ženu vide, skoro isto kao što je u zakoniku bila opisana. Kada reč zakona koja štiti ženska prava bude neprikosnoven, kada pred pravdom budu sve žene jednake, kada se ne bude gledalo da li je nešto uradila, napisala, izmislila – žena ili muškarac, živećemo u svetu ravnopravnosti. Baš kao što i sama reč znači, ravnopravno, jednako za oba pola, iako nismo u svemu biološki, psihički i fizički isti, da stvorimo sistem jednakosti za sve nas, kako bi smo živeli u boljem i humanijem svetu, nego što je bio.

Sećanjem na sedam žena koje su taj novi i drugačiji svet počele menjati pre sto godina još jednom otvaramo vrata prošlosti sa poštovanjem prema njihovim delima, zalaganjima, jer su nas zadužile, da budemo jače, glasnije i snažnije za sve one koje dolaze posle nas.

Literatura:

1. Алексијевић, Властоје Д., Милица Јаше Томића – портрет, *Дело*, бр. 62 (22. 12. 1940).
2. Башић Палковић, Невенка, *Српски библиографски речник*, том 3, Нови Сад, Матица српска, 588–589.
3. Војанин, Марија, *Zbrnik radova sa simpozijuma „O Bunjevci-ma” u Subotici od 7–9. decembra 2006. godine*, Nacionalni savet

- bunjevačke nacionalne manjine i Srpska akademija nauka i umetnosti, Novi Sad 2007.
4. Тупурдија, Бранко, *Суботица и околина*, друго измењено и допуњено издање, 1993.
 5. Grlica, Mirko, „Nesavršeni muškarci? Nikako!, Skice za studiju o položaju žene u austrougarskoj”, *Rukovet*, br. 7–8, 2009.
 6. Đorđević Malagurski, Mara, *Vita Đanina i druge pripovetke*, odlomak iz pripovetke *Ni mrtva u tuđini*, Bunjevačka matica, 2012.
 7. Iršević, Sandra, <http://www.bunjevacka-matica.org/zene-delegate-na-velikoj-narodnoj-skupstini-srba-bunjevaca-i-ostalih-slovena-1918-godine/>, 1. 10. 2018.
 8. Iršević, Sandra, <http://www.ecofeminizam.com/2018/09/17/manda-sudarevic-zacetnica-zenskog-pokreta-u-subotici/> 1. 10. 2018.
 9. Iršević, Sandra, <https://naslovi.net/2017-11-23/dnevnik/zene-koje-su-se-izborile-da-budu-velike-narodne-skupstine-1918/20787619>, 1. 10. 2018.
 10. *Југословенски дневник*, 11. март 1934, бр. 58, стр. 4.
 11. Korponaić, Vera, „Mara Đorđević Malagurski, Bunjevačka nošnja na kraljevskom dvoru”, *Rukovet*, broj 7–8, 2009, str. 17.
 12. Njegovan, Drago, *Prisajedinjenje Vojvodine Srbiji*, Novi Sad, 2004.
 13. Perić, Ž. „Zadružno pravo po Građanskom zakoniku Kraljevine Srbije”, *Arhiv za pravne i društvene nauke*, XIII/1912, str. 95.
 14. Peštalić, V. J. <http://www.ecofeminizam.com/2017/11/27/marija-jovanovic-politicarka-i-humanitarka/>, 1.10. 2018.
 15. „Проглас српског народног одбора”, *Српски лист*, бр. 1. у среду 24. октобра 1918.
 16. Simić, Jovanka, <https://www.kcns.org.rs/agora/sedam-dama-velike-narodne-skupstine/?lng=lat>, 1.10. 2018.

17. Zvonko, Stantić, *Kultura Bunjevaca - tradicija i savremenost, rad iznet na tribini Kultura Bunjevaca – tradicija i savremenost*, avgust, 2018. Subotica
18. Šokčić, Joso, *Subotica pre i posle oslobođenja, prilog za istoriju Subotice*, Subotica, 1934.
19. Vukmirović, Đorđe,
<http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/reportaze/aktuelno.293.html:466335-Dok-su-Engleskinje-sanjale-Sedam-vojdjanskih-dama-stvarale-istoriju-Srbije>, 1.10.2018.
20. *Женско питање, Часопис жена – Милица Томић*, Музеј Града Новог Сада, 2012.

Zbornik, Uvod, *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka*, br. 2, Položaj žene kao merilo modernizacije, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 1998., str. 15. стр. 2.

Zahvaljujem se Sandri Iršević iz Bunjevačke matice i Tatjani Bogojević iz Biblioteke Matice srpske na pruženim podacima za rad.

Naziv: Udruženje građana "Bunjevci" Novi Sad
Poštanski broj i sedište: 21102 Novi Sad
Ulica i broj: Fruškogorska 29/1
Broj telefona: 061 2785911
E-mail adresa: UGBunjevci@gmail.com
Broj računa, naziv i sedište banke: 340-0000011005416 57
Erste Bank, a.d., Novi Sad, Bulevar oslobođenja 5
PIB: 106478997
Matični broj: 28006608
Broj u Registru medija APR: NV000765
Motto
Nek se znade da Bunjevac živi!

Bunjevci na Internetu

Nacionalni savit bunjevačke nacionalne manjine

<http://bunjevci.net/>

Bunjevačka matica

<http://www.bunjevacka-matica.org>

Bunjevački prigled PORTAL

<https://bunjevackeperspektive.wordpress.com/>

Prvi bunjevački sajt

<http://www.bunjevci.com/>

Lektura
Dr Suzana Kujundžić Ostojić

Štampa
KriMel, Budisava

Tiraž
200

Rukopis Zbornika je zaključen 15.12.2018.

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

008(=163.42)(497.11)

BUNJEVAČKI prigled : zbornik za kulturu i društvena
pitanja Bunjevaca / glavni i odgovorni urednik Aleksandar
Raič. - God. 7, sv. 7 (2018)-. - Novi Sad : Udruženje
građana "Bunjevci", 2018-. - 30 cm

Jednom godišnje.
ISSN 2334-6124

COBISS.SR-ID 274199047